

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТИМОФЄЄВА НЕЛЯ ВАСИЛІВНА

УДК 343.982/.983:343.34

ДИСЕРТАЦІЯ
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. В. Тимофєєва**

Науковий керівник **Таран Олена Вікторівна,**

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Тимофєєва Н.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних питань використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Визначено історичні періоди розвитку наукових поглядів про використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти правил безпеки, охорони праці та інших суміжних злочинів, які визначалися як пов'язані з безпекою виробництва: від першої згадки в роботі Г. Гросса (1853) по теперішній час.

Проаналізовано основні підходи до визначення поняття спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні, визначено особливості цієї діяльності при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Обґрунтовано висновок про те, що критерієм відмінності загальновідомих і спеціальних знань є необхідність їх використання в кримінальному провадженні, вона визначається на розсуд суб'єкта використання спеціальних знань (крім випадків, передбачених законом, коли використання спеціальних знань є обов'язковим). Підкреслено, що рішення за допомогою експертизи питань про відповідність дій особи нормативно-правовим актам, правилам охорони праці, техніки безпеки не суперечить вимогам КПК України, оскільки експерт не може давати висновок про

винуватість (невинуватість) особи, форму вини та інші обставини, що належать до компетенції слідчого, прокурора, судді.

З криміналістичних позицій розкрито поняття, види і зміст спеціальних технічних знань, що використовуються при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Запропоновано їх класифікацію: 1) загальні технічні знання (про охорону праці, техніки безпеки, організації виробничих процесів та інші, які поширюються на всі галузі виробництва і до всіх працівників); 2) технічні знання в окремих галузях (сільське господарство, будівництво, вибухотехніка, техніка пожежогасіння, енергетика, транспорт, радіаційна безпека та інші).

На основі емпіричних даних виявлено типові недоліки організації і проведення слідчих (розшукових) дій, обумовлених прогалинами і помилками, пов'язаними з використанням спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Розроблено низку криміналістичних рекомендацій щодо участі спеціаліста при підготовці і проведення огляду місця події, огляду документів і допитів різних категорій допитуваних.

Визначено найбільш поширені в практиці розслідування цих злочинів експертизи: інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності та охорони праці, що проводиться з метою дослідження обставин нещасного випадку на виробництві з метою встановлення його причин та механізму, а також осіб, які відповідають за безпеку праці, розмежування їх повноважень і сфер відповідальності; електротехнічна експертиза для дослідження інженерних об'єктів, які містять електричні складові, переважно з метою встановлення причин виведення з ладу виробничого обладнання та/або аварії, нещасного випадку; судово-медична – призначається для з'ясування питань, що пов'язані з травмуванням особи, а насамперед, для встановлення матеріальної (технічної) причини травми, визначення характеру предмета, яким спричинено ушкодження, механізму травми. Розкриті особливості їх

проведення, визначені предмет, об'єкти і переліки питань для різних видів експертиз в залежності від обставин провадження.

Ключові слова: спеціальні знання, злочини проти безпеки виробництва; розслідування, слідчий, експерт, спеціаліст, слідчі (розшукові) дії, експертиза.

SUMMARY

Nelia Tymofeeva. Use of special knowledge in the investigation of crimes against the safety of production. – Manuscript.

Dissertation on Candidate of Law Degree in specialty 12.00.09 – criminal proceeding and criminalistics; forensic expertise; operational search activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

The dissertation is the first in Ukraine comprehensive study of theoretical and practical issues of using special knowledge in the investigation of crimes against the safety of production.

The historical periods of development of scientific views on the use of special knowledge in the investigation of crimes against the rules of safety, labor protection and other related crimes, which were defined as related to the safety of production: from the first mention in the work of G. Gross (1853) to the present.

The main approaches to the definition of the concept of special knowledge and forms of their use in criminal proceedings are analyzed, peculiarities of this activity are determined in the investigation of crimes against the safety of production. The conclusion is based on the fact that the criterion for distinguishing between well-known and special knowledge is the necessity of their use in criminal proceedings, it is determined at the discretion of the subject of the use of special knowledge (except in cases stipulated by law when the use of special knowledge is mandatory). It is emphasized that the decision with the help of expert examination of questions regarding compliance of the person with the normative legal acts,

rules of labor protection, and safety does not contradict the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, since the expert can not give a conclusion on the guilt (innocence) of the person, the guilt and other circumstances that belong to the competence of the investigator, prosecutor, judge.

From forensic positions, the concepts, types and content of special technical knowledge used in the investigation of crimes against the safety of production are disclosed. Their classification is proposed: 1) general technical knowledge (on occupational safety, safety, organization of production processes and others that apply to all branches of production and to all employees); 2) technical knowledge in certain fields (agriculture, construction, explosives, fire extinguishing equipment, energy, transport, radiation safety, etc.).

Based on empirical data, typical weaknesses in the organization and conduct of investigative (search) actions due to gaps and errors associated with the use of special knowledge in the investigation of crimes against the safety of production. A number of forensic recommendations on the participation of a specialist in the preparation and conduct of an overview of the place of the event, examination of documents and interrogations of various categories of interrogators have been developed.

The most widespread in practice of investigation of these crimes of examination are determined: engineering and technical expertise on safety of life and labor protection, conducted to investigate the circumstances of an industrial accident in order to establish its causes and mechanism, as well as those responsible for safety, differentiation their powers and areas of responsibility; electrical examination for the study of engineering objects containing electrical components, mainly for the purpose of determining the causes of decommissioning of industrial equipment and / or accidents, accidents; forensic medicine - is intended to clarify issues related to injury to a person, and above all, to establish the material (technical) cause of injury, to determine the nature of the object, which caused damage, the mechanism of injury. The peculiarities of their conduct are

revealed, the object, objects and lists of questions are determined for different types of expert examination depending on the circumstances of the proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бабич Н.В. Використання знань у галузі технічних наук під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (8). С. 200–230.

2. Бабич Н.В. Теоретико-методологічні засади дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [Голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. К. :ПК «типографія від «А» до «Я», 2015. № 2 (24). С 43–50.*

3. Бабич Н.В., Таран О.В. Поняття, види і форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 168–178.

4. Тимофєєва Н.В. Участь спеціаліста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(102). С. 278–288.

5. Тимофеева Н.В. Особенности проведения осмотра места происшествия с участием специалиста при расследовании преступлений против безопасности производства. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. № 1 С.83–88.

6. Тимофєєва Н.В. Участь спеціаліста у організації і проведенні допиту при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 328–337.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бабич Н.В. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми права очима молодих учених*: тези доп. підсумкової наук.-теорет. конф. : у 2 ч. (Київ, 4 берез. 2014 року). Ч. 1. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 16–18.

8. Бабич Н.В. Участь спеціаліста під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 131–133.

9. Бабич Н.В. Консультативна допомога спеціаліста з охорони праці у проведенні огляду під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні*: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 28 листоп. 2014 року). – Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 54–56.

10. Бабич Н.В. Судова інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності і охорони праці при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України* : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Ч. 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.) – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 142–144.

11. Бабич Н.В. Підстави та умови використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 176–178.

12. Бабич Н.В. Висновок експерта у розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. наук. т-ва

курсантів (Київ, 19 берез. 2015 р.) : [у 2 ч.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч.1. С. 186–189.

13. Бабич Н.В. Нормативно-правовое регулирование использования специальных знаний при расследовании преступлений против безопасности производства. *Борьба с преступностью: теория и практика*: тезисы докладов IV Международной научно-практической конференции (Могилев, 25 марта 2016 года). М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь»; ред. кол.: Ю.П. Шкаплеров (отв. ред.) [и др.]. Могилев: Могилев. Институт МВД, 2016. С. 310–312.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : метод. рек. / Таран О.В., Тимофєєва Н.В. Київ, 2016. 55 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	10
ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА.....	19
1.1. Стан наукового дослідження проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.....	19
1.2. Наукові, практичні та правові засади використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.....	28
1.3. Використання спеціальних технічних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.....	50
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА....	75
2.1. Участь спеціаліста у проведенні огляду місця події при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.....	75
2.2. Участь спеціаліста у проведенні огляду документів при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.....	98
2.3. Участь спеціаліста у організації і проведенні допиту при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.....	110
Висновки до розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА.....	126
3.1. Інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності та охорони праці.....	126
3.2. Електротехнічна експертиза.....	143
3.3. Судово-медична експертиза.....	153
Висновки до розділу 3	169
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ.....	200

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ст.	стаття, статті
ч.	частина, частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Історія і сучасний стан криміналістики свідчать про сталу і підвищену увагу науковців та практиків до проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Особливо це актуально для злочинів, які вчиняються у специфічних середовищах і пов'язані зі створенням, експлуатацією та обслуговуванням складних технічних систем і механізмів, що потребують застосування праці людини.

Як свідчить офіційна статистика, в Україні у 2013–2018 рр. зареєстровано 8927 злочинів проти безпеки виробництва. За аналогічний період у Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься 1025 вироків за ст. 271–275 КК України. Наведені дані та результати вивчення правозастосовної практики дають підстави для висновку про існування низки проблем досудового розслідування, пов'язаних із недоліками використання спеціальних знань. Так, незалучення спеціаліста до підготовки і проведення слідчих (розшукових) дій, необізнаність слідчих про можливості різних видів експертиз, безініціативність щодо отримання консультативної допомоги та складності з визначенням кола спеціалістів – основні проблеми, що негативно впливають на якість і результативність досудового слідства та кримінального провадження в цілому.

Сучасне виробництво характеризується високим рівнем технічного оснащення, специфікою різнорівневого нормативного регулювання, концентрацією різноманітних чинників, що притаманні для певного виду виробничої діяльності у різних галузях виробництва. Така багатоплановість визначає складність проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Тому в основі наукового підходу до її розв'язання убачається доцільною технічна, природнича та гуманітарна інтеграція, що дозволить сформулювати уявлення про зміст та

особливості використання спеціальних знань при розслідуванні цих злочинів, що сприятиме ефективності кримінального провадження, а також підвищенню кваліфікації та компетентності слідчих.

Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, а також інші питання, що стосуються визначення змісту поняття, видів і форм використання спеціальних знань розглянуто у роботах вітчизняних і зарубіжних вчених: Л. Е. Ароцкера, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. К. Весельського, А. І. Вінберга, Г. Л. Грановського, В. Г. Гончаренка, В. С. Давиденка, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, В. Я. Колдіна, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, С. П. Мітрічева, О. І. Мотляха, В. В. Назарова, В. Л. Ортинського, Б. В. Романюка, М. Я. Сегая, Н. А. Селіванова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та інших.

Проблеми розслідування злочинів, що порушують безпечні умови праці та використання при цьому спеціальних знань досліджували Ш. К. Вахітов, В. К. Глістін, М. С. Грінберг, В. І. Жирютін, С. А. Квелідзе, П. В. Кобзаренко, О. В. Таран, М. П. Яблоков та ін.

Незважаючи на вагомий внесок згаданих і інших науковців у розвиток вчення про спеціальні знання, невирішеною залишається проблема щодо особливостей їх використання при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Це питання потребує окремого дослідження з огляду на значення для практики розслідування злочинів проти безпеки виробництва, що передбачає необхідність визначення видів спеціальних знань, які використовуються у відповідних кримінальних провадженнях, розв'язання організаційних, процесуальних та тактичних проблем участі спеціаліста у підготовці і проведенні найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, визначення можливостей окремих видів експертиз.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Напрямок дослідження узгоджується з положеннями Стратегії реформування судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (Указ Президента України від 20 червня 2015 р. № 276/2015), відповідає вимогам Концепції реформування кримінальної юстиції (Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008), Пріоритетним напрямкам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275) та Основними напрямками наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схваленим вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2013 р. (протокол № 28). Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ 28 січня 2014 р. (протокол № 1) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 987, 2014 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розроблення теоретичних положень та криміналістичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити такі *завдання*:

- з'ясувати стан наукового дослідження проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;
- висвітлити наукові, практичні та правові засади використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;
- розкрити зміст та криміналістичне значення спеціальних технічних знань для розслідування злочинів проти безпеки виробництва;
- визначити особливості діяльності спеціаліста при проведенні огляду місця події при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;

- охарактеризувати зміст діяльності спеціаліста при проведенні огляду документів при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;
- розкрити основні напрями та задачі участі спеціаліста у підготовці та проведенні допитів різних категорій осіб при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;
- визначити особливості проведення інженерно-технічної експертизи у галузі безпеки життєдіяльності та охорони праці;
- охарактеризувати сучасні можливості електротехнічної експертизи та комплексної електротехнічної та експертизи з охорони праці при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;
- конкретизувати особливості проведення судово-медичної експертизи при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у зв'язку з використанням спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, злочини проти безпеки виробництва та практика їх розслідування, експертна, судова практика.

Предмет дослідження – використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання, зокрема: *діалектичний* – для комплексного сприйняття і системного опрацювання теоретичних і нормативних положень, що стосуються використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів (розділи 1–3); *історико-правовий* – для розкриття наукових поглядів щодо визначення поняття, видів та форм використання спеціальних знань у різні історичні періоди (підрозділ 1.1); *системного аналізу* – з метою узагальнення особливостей використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); *догматичний* – для тлумачення понять, що використовуються у сфері охорони праці, безпеки виробництва та інших

галузях неюридичних знань (підрозділи 1.2, 1.3); *соціологічні (інтерв'ювання, анкетування)* – для з'ясування думок слідчих у контексті предмета дослідження (розділи 1–3); *статистичний* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, судової, експертної практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 325 кримінальних проваджень; 239 висновків експертів за період 2013–2018 рр.; зведені дані соціологічного опитування 173 слідчих Національної поліції (органів внутрішніх справ) та 124 експертів з Київської, Харківської, Дніпропетровської, Вінницької Чернігівської областей та міста Києва; статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Генеральної прокуратури України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України; матеріали правозастосовної практики контрольно-наглядових органів у частині безпеки і охорони праці; досвід роботи автора в експертних підрозділах МВС України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є першим в Україні монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. У дисертації сформульовано та обґрунтовано низку положень і висновків, які мають значення для криміналістичної науки, діяльності органів досудового розслідування і суду, а саме:

вперше:

– запропоновано криміналістичну класифікацію спеціальних технічних знань, а саме: 1) загальні технічні знання (про охорону праці, техніку безпеки, організацію виробничих процесів та ін., які поширюються на усі галузі виробництва та стосуються усіх працівників); 2) технічні знання в окремих галузях (сільське господарство, будівництво, вибухотехніка, техніка пожежогасіння, енергетика, транспорт, радіаційна безпека);

- з криміналістичних позицій визначено види, ознаки та зміст спеціальних технічних знань, розкрито їх значення та умови використання при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;

- обґрунтовано криміналістичне значення та розкрито можливості використання як спеціальних знань даних, відомостей, інформації з масиву статистичних, аналітичних та інших матеріалів, а також результатів правозастосовної практики органів державного нагляду під час підготовки до проведення огляду місця події, документів, допиту службових осіб підприємства;

удосконалено:

- вчення про тактику слідчого огляду шляхом конкретизації змісту та форм використання спеціальних знань, якщо огляду підлягають технічно складні об'єкти та нормативно-технічна документація, що стосується виробничої діяльності;

- особливості проведення допиту різних категорій осіб із визначенням ролі і завдань спеціаліста та щодо підготовки та проведення допитів службових осіб підприємства та представників державних органів нагляду і контролю;

- рекомендації щодо проведення експертиз у кримінальному провадженні із конкретизацією предмета, визначенням об'єктів та переліку запитань для окремих видів експертиз при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;

дістало подальший розвиток:

- положення щодо розвитку наукового знання про використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у різні історичні періоди із визначенням можливості використання існуючих напрацювань у сучасних умовах розслідування злочинів проти безпеки виробництва та інших злочинів;

– теоретичні положення щодо визначення поняття та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні шляхом розкриття видів і форм використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва;

– наукові підходи щодо правових, організаційних, науково-методичних основ судової експертизи на прикладі окремих видів експертиз, що є найбільш витребуваними (поширеними) в практиці розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки й пропозиції впроваджено та надалі може бути використано у:

– *законотворчій діяльності* – під час опрацювання змін і доповнень до КПК України щодо: 1) законодавчого закріплення обов’язку перевірки слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом компетентності спеціаліста, встановлення його взаємовідносин з іншими учасниками кримінального провадження; 2) визначення видів судових експертиз (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 16 червня 2016 р. № 04–18/12–1369);

– *практичній діяльності* органів досудового розслідування – при розробленні й удосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовці методичних рекомендацій з питань організації виявлення та розслідування злочинів (акт впровадження Департаменту захисту економіки Національної поліції України від 19 грудня 2016 р.);

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Розслідування окремих видів злочинів», «особливості розслідування окремих видів злочинів», а також під час проведення занять за відповідними дисциплінами в системі підготовки та

підвищення кваліфікації слідчих Національної поліції (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 23 лютого 2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертацію автором виконано самостійно. Усі положення і висновки, сформульовані в роботі є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено у науковій статті «Поняття, види і форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва» та методичних рекомендаціях «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва», підготовлених у співавторстві (дисертанту належить 90 % матеріалу). Інші матеріали, що належать співавторам, у дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідались автором на семи науково-практичних конференціях зокрема: «Актуальні проблеми права очима молодих учених» (м. Київ, 4 березня 2014 р.), «Актуальні проблеми розслідування злочинів» (м. Київ, 1 липня 2014 р.), «Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні» (м. Київ, 28 листопада 2014 р.); «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Київ, 19 березня 2015 р.); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 1 липня 2015 р.); «Борьба с преступностью: теория и практика» (Республіка Білорусь, м. Могильов, 25 березня 2016 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань на 23 сторінках) і

п'яти додатків на 13 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких обсяг основного тексту 167 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

1.1. Стан наукового дослідження проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

Будь-яка наукова проблематика, що досліджується, потребує вивчення її генезису, оскільки важливою складовою завжди є оцінка її сучасного стану та перспектив розвитку.

Питанням використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів справедливо приділяється значна увага у наукових дослідженнях, публікаціях, юридичній літературі. Адже нерідко від правильного, своєчасного залучення та використання спеціальних знань залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень, а насамперед тих, які вирізняються специфікою способу їх учинення, слідової картини, необхідністю залучення знань технічного характеру та ін. До них, серед інших, належать злочини проти безпеки виробництва, розслідування яких на практиці супроводжується певними складностями, оскільки, крім криміналістичних, кримінально-процесуальних та кримінально-правових знань, зазвичай виникає потреба у використанні широкого кола спеціальних технічних знань, а також знань різних галузей права, які зазвичай не використовуються слідчими під час розслідування інших видів злочинів.

Як було зазначено, особливості використання спеціальних знань під час розслідування різних видів злочинів були і залишаються предметом уваги науковців. Так, наразі досліджені проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, які посягають на

права інтелектуальної власності, фальшивомонетництвом, вчинених у чорнобильській зоні відчуження, розкрадань вантажів на залізничному транспорті, навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті, економічних злочинів, у бюджетній сфері, хуліганства та багато інших.

Як убачається із наведеного короткого та неповного переліку тематик наукових досліджень, увагу вчених привертають питання використання спеціальних знань під час розслідування різних злочинів, або груп злочинів, оскільки такі дослідження традиційно витребувані практикою. Не виняток і проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Утім, як засвідчили результати наукового пошуку, ця проблематика залишається малодослідженою. Окремі питання розглянуті у сучасних роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, а також у працях радянських вчених переважно у 70-х роках минулого сторіччя.

Зважаючи на відсутність наукових досліджень, присвячених винятково досліджуваній проблематиці, ми здійснювали пошук та систематизацію наукових розробок за критерієм згадування та дослідження окремих проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва (або відповідно до їх назви у КК) у роботах за суміжною тематикою, а саме присвячених проблемам розслідування (методиці) таких злочинів.

Очевидно, що становлення та розвиток наукового знання про особливості розслідування злочинів, які посягають на право людини на безпечні умови праці закономірно пов'язані із виникненням такого права.

Як зазначають дослідники історії розвитку охорони праці в Україні, підхід до вирішення проблем охорони праці в різних країнах і в різні часи був неоднаковим і змінювався залежно від багатьох обставин. Те, що зараз практично у всіх промислово розвинутих країнах сприймається майже як аксіома, наприклад, відповідальність роботодавця за безпеку та здоров'я

працівника під час роботи, ще сто-сто п'ятдесят років тому таким не вважалось, а навпаки, більш поширеною думка про те, що працівник, приступаючи до роботи, неминуче бере на себе ризик травми або захворювання. Взагалі про охорону праці у сучасному розумінні можна говорити лише починаючи з часів проголошення рівності людей в епоху буржуазних революцій та розвитку капіталістичних відносин у виробництві, хоча з деякими її елементами ми зустрічаємось вже в античні часи, коли Аристотель вивчав умови праці, а Гіппократ звернув увагу на шкідливий вплив пилу, який утворюється при видобуванні руди, на організм рудокопів. Капіталізм привів до появи машинної індустрії, але машина сама по собі не привела до полегшення праці, а навпаки стала джерелом травматизму. У період 1850-1900 років більшість європейських країн та США швидко прямували до повної індустріалізації. Цей період, коли працівник тримав увесь вантаж промислових проблем, працюючи у важких, а нерідко небезпечних умовах, заклав основу руху за охорону праці [65].

Відтоді спостерігається поступове запровадження та становлення відповідальності роботодавців за забезпечення безпечних умов праці.

Вивчення генезису методик розслідування злочинів засвідчило, що приблизно до 1860 року відстежується становлення загальних основ розслідування злочинів – у наукових та практичних роботах того часу розглядаються окремі питання проведення слідчих дій та порядку розслідування незалежно від виду або групи злочинів. Надалі до 60-70 років XIX сторіччя спостерігається певна активність у напрацюванні рекомендацій щодо розслідування окремих видів (груп) злочинів.

Першим згадуванням про використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва можна вважати працю Г. Гросса «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1893). У главі XX йдеться про нещасні випадки на залізницях, заводах та ін. і зазначається, що у випадку настання нещасного випадку, судовий слідчий

негайно прибуває на місце, але обізнані особи виявляються при ньому не завжди, оскільки судовий слідчий не має часу на їх виклик, що у свою чергу знижує ефективність проведення слідчих дій. Підкреслюється та наголошується на важливості збирання доказів, визначається специфіка такої діяльності та подальшого дослідження обізнаними особами [40].

Як зазначає С. Ю. Косарев, перші роки радянської влади не найкращим чином вплинули на розвиток юридичної науки, відомі вчені криміналісти (В.І. Лебедєв, Б.Л. Бразоль) виїхали з країни, а становлення радянської криміналістики було пов'язано зі становленням іншої, післяреволюційної судової системи та правоохоронних органів, які фактично створювались заново [78, с. 111].

Наукові роботи того часу переважно стосуються загальних питань розслідування злочинів та публікуються у періодичних виданнях. Окремих праць, присвячених досліджуваній тематиці нами не виявлено. У 30-40 роках починають виходити роботи, присвячені розслідуванню окремих видів злочинів найбільш поширених та складних для розслідування. На державному рівні оголошено боротьбу із «шкідниками народного господарства», а у 1937 році виходить посібник «Розслідування справ про шкідницькі і диверсійні акти, що вчиняються за допомогою та під виглядом порушень техніки безпеки, а також про інші злочини, пов'язані із порушенням техніки безпеки», де наголошується на доцільності залучення допомоги обізнаних осіб до проведення окремих слідчих дій, а насамперед огляду місця нещасного випадку на виробництві. Примітно, що у посібнику зазначалось, що підставою для порушення кримінальної справи є сам факт порушення правил техніки безпеки, тому помилковою вважається відмова у порушенні кримінальної справи із мотивуванням про відсутність шкідливих наслідків [147].

У першому підручнику криміналістики радянського часу питанням розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки було приділено

окрему увагу та визначено пріоритетність проведення окремих слідчих дій, збирання документів та речових доказів із використанням відповідних спеціальних знань [83, с. 135–136].

У наступних підручниках та посібниках [195, 178] пропонуються рекомендації щодо розслідування порушень правил техніки безпеки, проте принципово нових положень щодо використання спеціальних знань у них не наводиться.

Водночас, у спеціалізованих періодичних виданнях у цей період публікується низка статей, у яких питання використання спеціальних знань під час розслідування згаданих злочинів розглядаються більш детально. Наприклад, стаття «Методика розслідування справ про нещасні випадки на виробництві», у якій пропонуються рекомендації щодо призначення та проведення технічної та медичної експертизи. [197, с. 41–59].

У післявоєнні роки публікуються змістовні праці, у яких системно розглядаються питання розслідування порушень правил техніки безпеки та використання спеціальних знань для підвищення ефективності цієї роботи [18, 119, 211].

У 60-70 роках окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування порушень правил охорони праці техніки безпеки знаходять відображення у наукових роботах М.С. Брайніна (Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у сільському господарстві, 1961); К. Ф. Скворцова (Основні питання методики розслідування злочинних порушень правил охорони праці у машинобудуванні, 1962); В.Ф. Зудіна (Запобігання та розслідування злочинів. (За матеріалами порушень правил безпеки у вугільних шахтах), 1963); М.П. Яблокова (Розслідування злочинних порушень правил охорони праці, 1965); М.К. Йосіфова (Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у вугільних шахтах, 1969), Ю.С. Тихонова (Розслідування та попередження злочинних порушень правил під час проведення будівельних робіт, 1970); В.К. Глістіна

(Розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки, 1971); Є.І. Роспутька (Розслідування та попередження злочинних порушень правил техніки безпеки при проведенні підземних робіт у вугільній промисловості, 1971); М.П. Яблокова (Проблеми розслідування та попередження злочинів у галузі охорони праці та техніки безпеки, 1972); В.О. Широкова (Розслідування та попередження злочинних порушень правил техніки безпеки у лісовій промисловості, 1973), П.П. Кобзаренка (Розслідування та попередження злочинних порушень правил при проведенні будівельних робіт [64, 24 с.]

У наукових роботах, які вийшли у 70-80 роках досліджувана тематика розглядається С.І. Винокуровим, В.І. Рохліним, О.В. Ковальовим, О.В. Батюком.

У наступних роках спостерігається збільшення кількості наукових розробок та практичних рекомендацій, присвячених проблемам розслідування різних злочинів проти безпеки виробництва та їх груп (у сучасному розумінні) із конкретизацією таких рекомендацій залежно від галузі господарства та характеру виконуваних робіт, а також змісту та особливостей використання спеціальних знань. Наприклад, порушення правил техніки безпеки під час нафтовидобутку, на вибухонебезпечних підприємствах, у вибухонебезпечних цехах та будівництві [149], порушення правил техніки безпеки на залізничному транспорті, у лісозаготівельній промисловості, при проведенні сільськогосподарських робіт, на хлібоприймальних та зерноперероблюваних підприємствах [148], злочинні порушення правил техніки безпеки у гірничорудній, металургійній та машинобудівній промисловості [150], злочинні порушення правил техніки безпеки у сільськогосподарському виробництві [56, с. 68].

Окрему увагу привертають роботи, які хоча прямо і не стосуються досліджуваної тематики, проте у них розроблено низку корисних рекомендацій щодо використання спеціальних знань, які становлять інтерес і

для практики розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Йдеться про комплексні праці з питань розслідування злочинів, пов'язаних з неякісним будівництвом (В.А. Образцов, К.Т. Чернова), із неналежним виконанням професійних обов'язків у сфері виробництва (В.А. Образцов), а також праці, присвячені питанням відповідальності за такі порушення [39; 99; 100].

Після припинення існування СРСР у зв'язку із кардинальними змінами суспільно-політичного устрою країн, які раніше належали до його складу, спостерігається зміни у структурі злочинності, з'являються нові види злочинних посягань. Зростання приватного сектору економіки супроводжується актуалізацією питань безпеки виробництва. Проте, незважаючи на збільшення показників виробничого травматизму, із одночасним погіршенням стану охорони праці та послабленням державного контролю за додержанням роботодавцями вимог щодо забезпечення безпечних та здорових умов праці, активності у наукових пошуках щодо підвищення якості розслідування цих злочинів не спостерігається, а надто у порівнянні з іншими видами злочинів, наприклад, проти власності, розкрадань та інших злочинів у сфері економіки, екологічних злочинів та ін. Окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва розглянуто у роботах науковців інших країн: О.Ю. Самойлова «Особливості методики розслідування злочинів, вчинених на об'єктах хімічної та нафтопереробної промисловості» (підкреслено значення використання спеціальних під час вивчення стану організації оперативного обслуговування об'єктів хімічної та нафтопереробної промисловості, проведення окремих слідчих дій) [158]; В.М. Морозова «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з аварійними вибухами» (наголошено на важливості застосування експертами і спеціалістами ефективних методів, методик та технічних засобів, вивчено та проаналізовано норми процесуального законодавства, що стосуються

використання спеціальних знань суб'єктом розслідування, виявлено та розглянуто основні проблеми та організаційно-правові особливості використання різних форм спеціальних знань, узагальнено практику використання спеціальних знань під час розслідування аварійних вибухів) [116]; М. О. Григор'євої «Методика розслідування порушення правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування цих злочинів) [38]; І.Ю. Єрмакова «Методика розслідування злочинних порушень техніки безпеки» (виокремлено особливості використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих дій) [49]; І.О. Кучеркова «Розслідування злочинних порушень правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (досліджено питання призначення експертиз, взаємодії слідчого та обізнаних осіб) [97] та ін.

Серед робіт, що безпосередньо стосуються проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва (у розумінні КК України) варто відзначити дослідження В.В. Трегубова «Використання спеціальних знань при розслідуванні необережних злочинів, пов'язаних із вибухами на об'єктах промисловості, транспорту, сільського та комунального господарства». Автор розглядає поняття спеціальних знань і форми їх використання, питання використання спеціальних знань експерта при розслідуванні, процесуальні, організаційні та техніко-криміналістичні аспекти участі спеціаліста, присвячує увагу питанням підвищення ефективності використання спеціальних знань експерта, особливостям оцінки експертного висновку щодо аварійного вибуху суб'єктом розслідування [184]. А також роботу І.В. Веренича «Використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів, учинених у сфері будівництва, експлуатації будівель і споруд» у якій так само розглянуто загальні питання щодо визначення поняття, видів і форм використання спеціальних знань, визначено поняття і форми та види використання спеціальних знань при розслідуванні

злочинів у сфері будівництва, експлуатації будівель і споруд, окрему главу присвячено проблемам призначення судових експертиз, розглянуто особливості призначення судової будівельно-технічної експертизи [23, 27 с.].

В Україні дослідження, присвячені проблемам використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва до цього часу не проводились.

У межах розроблення методики розслідування цих злочинів, значну увагу питанням використання спеціальних знань приділено у роботах О.В. Таран. Автором визначено форми використання спеціальних знань, особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) під час проведення слідчих (розшукових) дій, напрями удосконалення судово-експертного забезпечення розслідування, а також особливості проведення низки експертиз. Окремі питання використання спеціальних знань при розслідуванні порушень правил безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою досліджувались Я.В. Войтовичем, М.Я. Панчишиним, К. О. Спасенком.

Отже, результати узагальнення наукового здобутку щодо використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва засвідчили, що ця тематика викликала інтерес науковців та практиків у різний час. Проте, спостерігається дефіцит відповідних спеціальних досліджень, оскільки зазвичай згадана проблематика розглядалась епізодично та безсистемно або у межах досліджень за суміжними тематиками.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що підвищення уваги науковців до питань використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва пов'язується із визнанням, становленням та подальшим розвитком права людини на безпечні та здорові умови праці, законодавчого закріплення та підсилення відповідальності роботодавців (власників) за забезпечення цих умов. Зважаючи на це, можна

передбачити, що процес формування та удосконалення прав і обов'язків найманих працівників та роботодавців у частині безпечної організації та виконання робіт не завершено, натомість, постійно виникатиме об'єктивна необхідність у розробленні нових механізмів реалізації згаданих прав та обов'язків, удосконаленні існуючих положень та підходів. Звичайно це стосуватиметься і відповідальності за такі правопорушення, а отже і умов та вимог до їх розслідування.

Відтак, можна констатувати, що подальший розвиток наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва є природнім та необхідним і повинен орієнтуватись поточний стан розвитку виробництва, правового регулювання трудових відносин, сучасних експертних можливостей та криміналістичних методик.

1.2. Наукові, практичні та правові засади використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

Науково-технічний прогрес як рушійна сила соціально-економічного розвитку має вплив та зумовлює різні зміни у суспільних відносинах, зокрема і тих, які пов'язані із реалізацією конституційного права людини на працю у належних та безпечних умовах, що є гарантією держави.

Зі здобуттям незалежності в Україні становлення таких відносин характеризується особливостями, притаманними для економік, що розвиваються. Так, з одного боку відбувається нарощування обсягів виробництва, запровадження нових технологій, підвищення вимог до кваліфікації працівників, що сприяє розвитку економіки та соціальної сфери, а з іншого, з метою якнайшвидшого отримання прибутку, існує практика нехтування правилами безпеки та законними правами та інтересами працівників. Поряд із сучасними технологіями продовжують використовуватись зношені виробничі фонди, знаряддя праці не

відповідають вимогам, які висуваються до проведення робіт, поширене приховування нещасних випадків на виробництві тощо.

Ці проблеми не нові. У тому або іншому вигляді вони були і залишаються притаманними для відносин із використанням найманої праці ще з початку виникнення виробництва як такого. Проте ставлення до згаданих проблем з боку держави змінювалось залежно від соціально-політичного розвитку та становища у різні історичні періоди (це було проілюстровано у підрозділі, присвяченому вивченню стану наукового дослідження проблем використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва).

У сучасній Україні реагуванням на такі правопорушення стала криміналізація відповідних діянь із виокремленням їх у главі X КК України «Злочини проти безпеки виробництва». Вивчення правозастосовної практики засвідчило, що розслідування цих злочинів у кожному разі потребує залучення спеціальних знань для вирішення різних специфічних питань (у 89 % матеріалів кримінальних проваджень містяться відомості про залучення спеціаліста та/або проведення експертизи). Це також підтверджується результатами опитування слідчих: всі опитані вважають доцільним використання спеціальних знань при розслідуванні цих злочинів, 96 % респондентів зазначили про особливий характер таких спеціальних знань. Також з'ясовано, що 87 % слідчих вважають, що рівень їх обізнаності про можливості використання спеціальних знань є недостатнім, 76 % відзначили доцільність розроблення методичних рекомендацій, роз'яснень, інформаційних листів, які б містили інформацію про: види спеціальних знань (68 %); зміст (65 %); можливості (78 %); суб'єктів (58 %).

Вирішення цих та інших проблем і запитів правозастосовної практики передбачає дослідження низки теоретичних і практичних проблем використання спеціальних знань у кримінальному провадженні із подальшою

конкретизацією змісту таких знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Вивчення спеціальної літератури засвідчило, що наразі накопичено значний науковий базис щодо поняття спеціальних знань та форм їх використання у кримінальному провадженні.

Як справедливо зазначає В. Г. Гончаренко, серед питань надійного і максимального наукового забезпечення правосуддя в широкому розумінні цього слова, мабуть, найперше місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання у процесі доказування спеціальних знань. Це цілком зрозуміло, оскільки вирішення більшості ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, вимагає опори на ґрунтовні, досконалі знання, здобуті людством протягом усього його існування. Такого роду знання, які виходять за межі звичних, побутових знань, дають можливість, за всіх інших умов, здійснювати грамотне і справедливе правосуддя. Ці знання одержали у праві офіційне найменування спеціальних і вимогу розмежування їх у науковзнавчому та процесуальному значеннях [35, с. 23].

Незважаючи на актуальність та значущість проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчені не дійшли єдиної думки щодо визначення цього поняття та його змісту. Водночас, аналіз теоретичних підходів дозволяє зробити висновок про основні напрями розвитку відповідного наукового знання, а отже, і його нагальні проблеми. Тому, перш ніж розглядати питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, убачається доцільним коротко зупинитись на загальнотеоретичних положеннях, які становлять підґрунтя дисертаційного дослідження.

Як було зазначено, наукові підходи до визначення поняття, форм використання спеціальних знань широко представлені у спеціальній літературі [4; 34; 41; 51; 59; 60; 62; 63; 67; 77; 80; 96; 98; 105; 107; 152; 155;

160; 162; 166; 168; 169; 174; 179; 183; 194; 198; 200; 204; 207]. Дослідники пов'язують генезис поняття спеціальних знань із розвитком криміналістики як самостійної науки. Так, О.В. Ваканич пропонує періодизацію щодо висвітлення питань використання спеціальних знань та визначення їх поняття. Перший етап – це проміжок часу, який охоплює 30-ті та 40-ві роки ХХ століття і характеризується лише введенням і закріпленням у підручниках терміну «спеціальні знання». До нього варто віднести діяльність таких науковців як А.І. Вінберг, С.О. Голунський, Б.М. Шавер. Другий етап (50-ті – 60-ті роки) – знаменний першими спробами дати характеристику спеціальним знанням, зустрічаються вже згадування про зміст цих знань та форми їх застосування. Тут потрібно згадати таких криміналістів як Л.П. Дубровицька, Б.Л. Зотов, М.П. Хилобок та М.П. Шаламов. Третій етап (70-ті – початок 90-х років) – характерний перш за все спробами дати тлумачення даного терміну, з'ясувати сферу застосування цих знань, а також висвітлюються питання умов і критеріїв допустимі та меж використання спеціальних знань. У підручниках все більше уваги приділяється даним проблемам. Свій доробок внесли такі дослідники як В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, О.О. Ейсман, В.Я. Колдін, М.П. Яблоков та інші. У четвертому етапі (від середини 90-х років ХХ століття), можна виділити спроби нового наукового вирішення питання застосування даного виду знань у практиці протидії злочинності. У цей період з'являються перші розгорнуті визначення спеціальних знань. Етап характеризується працями таких науковців криміналістів як М.В. Салтевський, Є.Р. Росинська, В.Я. Колдін, М.П. Яблоков, В.О. Образцов, В.Ю. Шепітько та інші [21, с. 80–81]. Отже, наведена періодизація дає уявлення про напрями розвитку наукового знання, зокрема і щодо визначення поняття спеціальних знань.

Тепер спробуємо детальніше проаналізувати окремі наукові підходи.

Вважається, що першим згадане поняття сформулював О.О. Ейсман і зазначив, що спеціальні знання – це знання не загальновідомі і не

загальнодоступні, це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів [206, с. 91]. В. Г. Гончаренко спеціальні знання визначає як знання в науці, техніці або мистецтві, застосовувані для одержання доказової інформації спеціально підготовленими особами [36, с. 114].

В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль вважають, що це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні і практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи з визначеною спеціальністю особою, залученою як спеціаліст чи експерт з метою допомоги слідчому чи суду в з'ясуванні обставин справи або дачі висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [104, с. 133]. Г.М. Надгорний визначає спеціальні знання як такі, що не відносяться до загальновідомих, утворюючи основу професійної підготовки з наукових, інженерно-технічних і виробничих спеціальностей, а також не загальновідомі знання, необхідні для заняття якими-небудь іншими видами діяльності [118, с. 42].

Б. В. Романюк провів аналіз наукових досліджень поняття «спеціальні знання» та «спеціаліст» та запропонував узагальнення різних точок зору на згадану проблему. А саме: першу групу авторів об'єднує те, що вони розглядають спеціальні знання як такі, що не є загальнодоступними (О. О. Ейсман, Р. С. Белкін, М. М. Міхеєнко, М. Г. Щербаківський, А. В. Дулов, Б. Л. Зотов, Є. І. Зуєв, В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль, М. В. Салтевський та ін.); вчені другої групи вважають, що спеціальні знання – це тільки наукові знання (М. С. Строгович, М. М. Гродзинський); третя група дослідників розглядає спеціальна знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватись у сфері кримінально-процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінальної справи, збиранню та закріпленню доказів тощо (В. Г. Гончаренко, К. А. Букалов, Ю. Г. Корухов, І. В. Постика); четверта група представників юридичної науки виводять поняття «спеціальні знання», базуючись на роді професійної діяльності за певною спеціалізацією

(медицина, фізика, бухгалтерія тощо), що вимагає спеціальної освіти як процесу оволодіння певним рівнем знань і навичок з конкретної професії та спеціальності (З. М. Соколовський, І. М. Сорокотягін, М. В. Костицький, Г. І. Грамович, Г. М. Надгорний); п'ята група вчених об'єднана спільною думкою стосовно того, що спеціальними знаннями є такі, що відсутні у суб'єкта доказування (М. В. Салтєвський, В. М. Махов та ін.) [154, с. 22–30]. Б. В. Романюк пропонує також власне визначення поняття спеціальних знань і зазначає, що ними є будь-які знання, у тому числі окремі правові, але лише у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, які отримані у процесі фахової підготовки та професійної діяльності. Правові знання для слідчого, які він здобув як юрист, є фаховими, а група правових знань про проведення слідчих дій, доказування, застосування криміналістичної техніки тощо є спеціальними. Це стосується й інших фахівців: медиків, інженерів та ін. Але, наприклад, для медичного працівника знання у галузі судової медицини є спеціальними. Отже, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи-спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, і відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства. Стосовно процесу розслідування у вужчому розумінні спеціальні знання – це перш за все засновані на науковій теорії і закріплені практикою глибокі й різносторонні знання кримінально-процесуальних правил, методів, прийомів і засобів криміналістики і криміналістичної техніки, що забезпечують виявлення, фіксацію і дослідження доказів [154, с. 30–31].

Звертає на себе увагу те, що у цих та інших визначеннях поняття «спеціальні знання» науковці наголошують на таких ознаках як не загальнодоступність та не загальновідомість. У літературі представлені підходи щодо відмежування спеціальних знань від загальновідомих та

загальнодоступних. Так, Н. М. Косміна, яка вважає, що всю сукупність знань можна поділити на житейські (буденні) і спеціальні знання, які складаються з наукових і практичних. Наукові знання отримують під час навчання, наукової, дослідницької діяльності. Вони розкривають внутрішню суть явищ, їх природу і закономірності, яким підпорядковані.

Практичні знання накопичуються під час практичної діяльності. Їх зміст складають знання про засоби трудової діяльності, найраціональніші способи їх застосування у різних ситуаціях. Проте не слід ототожнювати спеціальні знання з науковими, а практичні – із загальновідомими.

Співвідношення спеціальних і загальновідомих знань за своєю природою мінливе, визначається рівнем розвитку суспільства та інтегрованості наукових знань у повсякденне життя людини.

Розширення та поглиблення знань про якесь явище, процес, предмет призводить до того, що знання стають більш диференційованими, системними, доступними ширшому загалу. І, як наслідок, сфера повсякденних знань збагачується.

Одночасно відбувається й зворотний процес. За рахунок більш глибокого наукового пізнання явищ, процесів, предметів начебто очевидні повсякденні уявлення про них відкидаються, виникають нові наукові обґрунтування, які набувають характеру спеціальних знань. Тому межа між загальновідомими та спеціальними знаннями визначається у кожний момент розвитку суспільства [79, с. 24].

Не зупиняючись далі на цьому питанні, зауважимо, що ми підтримуємо позицію, згідно з якою згадані поняття мають суб'єктивний, оціночний характер, а основним критерієм віднесення певних знань до спеціальних є визначення їх такими для виконання завдань розслідування. Наприклад, якщо при розслідуванні порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України), виникає потреба у консультації про порядок отримання наряду-допуску на проведення робіт,

слідчий (інший суб'єкт доказування) вважає, що для цього потрібна допомога спеціаліста та ініціює її залучення, то ці знання є спеціальними. При цьому їх носій не обов'язково отримав такі знання за профільною освітою.

Як вже було зазначено, законодавець не запропонував визначення поняття спеціальних знань у КПК України. Таке визначення представлене у науково-практичних коментарях. Наприклад, спеціальні знання – це знання, які лежать в основі відповідних спеціальностей та спеціалізацій. Експерт повинен мати спеціальні знання у галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які необхідні для і достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування і судового розгляду. Спеціальні знання набуваються в процесі навчання і практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом) [90, с. 202].

Законодавчу прогалину пропонували усунути автори законопроекту № 3679 від 22 листопада 2013 року [136], так у пояснювальній записці зазначено, що відповідно до статті 71 Кримінального процесуального кодексу України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями, але визначення терміну «спеціальних знань» не наводиться, що призводить до неоднозначного трактування цього поняття суб'єктами досудового розслідування. Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних процесуальних формах учасниками кримінального судочинства. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінально-процесуальної діяльності, на основі якого формується їх права та обов'язки, система гарантій, умови та порядок їх діяльності. Відсутність чіткого трактування поняття спеціальних знань у діючому законодавстві призводить до виникнення складних ситуацій щодо його застосування. Пропонується наступне визначення поняття «спеціальні знання» – це система не загальновідомих, не загальнодоступних, науково обґрунтованих і практично апробованих знань, теоретично і прикладного

характеру, в галузі науки, техніки, мистецтва, отриманих унаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальному провадженні у випадках і в порядку визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України [136]. Запропонований підхід зазнав справедливої, на нашу думку, критики. Так у Висновку ВСУ на згаданий законопроект зазначено наступне: слід зауважити, що поняття «спеціальні знання» також вживається і в інших статтях Кримінального процесуального кодексу України, а саме в частині першій статті 69, частинах другій та четвертій статті 101, а також в інших нормативно-правових актах, зокрема, в Цивільному процесуальному кодексі України (пункт 2 частини другої статті 22, частина перша статті 53, частина перша статті 54), в Кодексі адміністративного судочинства України (пункт 3 частини другої статті 29, частина перша статті 66, частина перша статті 67, частина перша статті 81), в Законі України «Про судову експертизу» (частина перша статті 1, частина друга статті 16) тощо. Проаналізувавши зазначені положення, можна зробити висновок, що спеціальними знаннями повинен володіти експерт з метою надання висновків та спеціаліст з метою надання усних консультацій та письмових роз'яснень по справі. Враховуючи викладене, вважаємо, що поняття «спеціальні знання» має бути уніфікованим для всіх процесуальних кодексів та не потребує різного розуміння для кожного виду процесу. Крім того, запропоноване законопроектом визначення є недосконалим, оскільки в ньому вжито слова «не загальнодоступні» та «не загальновідомі», які суперечать основним принципам інформаційних відносин стосовно відкритості та доступності інформації (частина перша статті 2 Закону України «Про інформацію»). Разом з тим, прийняття вказаного законопроекту в запропонованій редакції призведе до неможливості

призначення експертиз у кримінальному провадженні, оскільки наявність подібного визначення спеціальних знань ставитиме під сумнів компетентність експерта з точки зору їх наявності [28]. Отже, наразі питання про визначення поняття спеціальних знань залишається невирішеним. Убачається також, що науковий пошук, незважаючи на численні точки зору щодо визначення поняття спеціальних знань та його змісту, не можна вважати закінченим і достатнім.

На нашу думку, у визначення поняття спеціальних знань варто відмовитись від використання понять «не загальновідомі», «не загальнодоступні» як оціночних і суб'єктивних. Ми також погоджуємось та підтримуємо наукову позицію, яка передбачає, що головним критерієм віднесення знань до спеціальних є потреба їх використання для виконання завдань кримінального провадження. Ми розуміємо спеціальні знання як динамічну категорію, яка постійно удосконалюється, доповнюється, розвивається, а відтак, будь-яке штучне обмеження її змісту призводитиме до невиправданого звуження, а отже і обмеження можливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

У дослідженні різних точок зору щодо визначення поняття та змісту спеціальних знань не можна не звернути увагу на те, що науковці намагаються вирішити питання про належність і місце правових знань у системі спеціальних знань.

Для практики розслідування злочинів проти безпеки виробництва це питання має особливе значення, адже диспозиції ст. 271–275 КК України побудовані як бланкетні, що передбачає звернення до інших нормативно-правових актів та документів з метою кримінально-правової кваліфікації та встановлення обставин, які мають доказове значення.

Виробнича діяльність регулюється правилами, які за своїм характером є правовими приписами, а вирішення питання про наявність порушення певних правил та зв'язку такого порушення із настанням суспільно

небезпечних наслідків у багатьох випадках можливе лише за допомогою проведення експертизи.

Отже, виникає запитання чи можливе встановлення порушень певних правил експертним шляхом, адже законом прямо заборонено проведення експертизи для з'ясування питань права (ст. 242 КПК України).

Незважаючи на очевидну, на перший погляд, відповідь, це питання потребує окремої уваги. Так, за результатами узагальнення емпіричних даних було встановлено, що на практиці поширені випадки відхилення запитань, які пропонуються для вирішення експерта у зв'язку з тим, що вони стосуються питань права (у наступних підрозділах типові недоліки у роботі слідчих та експертів будуть розглянуті детальніше). Наприклад, найбільш поширеним недопустимим формулюванням є запитання експерту про винуватість особи у порушенні правил безпеки. Очевидно, що питання встановлення винуватості (невинуватості) особи у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву, умислу належить до компетенції органів досудового розслідування та суду і не може бути з'ясовано за допомогою експертизи. Утім, як вже було зазначено, у багатьох випадках вирішення питань, пов'язаних із порушенням спеціальних правил при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва можливе лише за допомогою експертизи. Насамперед це випадки, коли причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) особи та шкідливими наслідками має складний та опосередкований характер. На нашу думку, причинами неефективного використання спеціальних знань у цьому разі є неправильне розуміння змісту спеціальних знань у частині їх нормативної (правової) складової.

Варто зауважити, що попри заборону законодавця проводити експертизу з питань права, це проблема досліджується і обговорюється у наукових джерелах. Якщо говорити про період дії КПК 1960 року, то основним аргументом прихильників проведення правової експертизи було те, що згаданий закон не містив прямої заборони на її проведення, і, як і чинний

КПК України, не містив поняття спеціальних знань. У КПК 2012 року, законодавець встановив таку заборону, проте, як було зазначено, не запропонував визначення поняття спеціальних знань. Якщо проаналізувати різні точки зору, як прихильників, так і критиків правової експертизи, то можна констатувати, що обидві сторони наголошують на недопустимості перекладання функцій доказування на експерта, а суперечності зумовлені правовою невизначеністю самого поняття спеціальних знань.

На нашу думку, наукова дискусія про поняття із зміст спеціальних знань вже дала відповідь на це питання, що у свою чергу, має сприяти більш широкому залученню спеціальних знань для вирішення завдань розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Так, науковцями пропонується: 1) не вважати спеціальними знання професійні знання слідчого, судді (В. М. Махов, М. В. Салтєвський), що ж стосується криміналістичних знань (як професійних знань, що є спеціальними), то запропоновано формулювання «спеціальні криміналістичні знання» (В. Г. Гончаренко), «криміналістичні знання та навички» (П. П. Іщенко); 2) у визначенні поняття спеціальних знань зазначити про винятки з останніх, знань у галузі матеріального та процесуального права (А. В. Іщенко, Р. П. Марчук, М. Г. Щербаківський, О. А. Кравченко, Є. І. Зуєв).

В. М. Махов пропонує визначення спеціальних знань як притаманних різним видам професійної діяльності, за винятком знань, які є професійними для слідчого і судді, що використовуються під час розслідування злочинів і розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини у справі у випадку і порядку, встановлених кримінально-процесуальним законодавством» [112].

Є. І. Зуєв вважає, що спеціальні знання – це будь-які пізнання в науці, техніці, мистецтві або ремеслах (за виключенням галузі процесуального і

матеріального права), які застосовуються при розв'язанні питань, що виникають при здійсненні правосуддя [55, с. 89].

М. В. Салтевський визначає спеціальні знання як постійно удосконалювані набуті знання, вміння та навички, які використовуються в будь-якій області людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування злочину, а також розгляду справи в суді [157, с. 184].

Аргументи на підтримку проведення правової експертизи пропонує І. І. Когутич, який зазначає, що незважаючи на законодавчу заборону, все ж необхідно зазначити, що і кримінальне, і кримінальне процесуальне право – це не лише система норм, застосування яких, спричиняючи відповідні юридичні наслідки, є винятково компетенцією органів розслідування, прокуратури і суду. Погодьмось – це і сфера використання напрацювань окремих спеціальних юридичних наук. Тому видається, що виконаний на рівні експертизи фахівцями в галузі правової науки теоретико-прикладний аналіз встановлених в ході розслідування або судового розгляду обставин кримінального правопорушення (злочину), висновки якої даватимуть основу пріоритету того або іншого варіанту вирішення проблеми кримінально-правової кваліфікації скоєного або варіанту ухвалення процесуального рішення, не суперечитиме нормативним правилам призначення і проведення судових правових експертиз у кримінальному провадженні. Ведучи мову про судову правову експертизу, важливо розрізняти судові експертизи в традиційному їх розумінні – як експертизи, що встановлюють нові факти а, отже, є джерелом доказів, і наукові консультативні експертизи, що носять оцінний характер. Жодних ризиків вторгнення в сферу виключної компетенції слідчого, прокурора або суду такий підхід не породжує [68, с. 118–119].

Слід погодитись із Ю. К. Орловим, який пропонує розмежувати правову експертизу та інші форми використання спеціальних правових знань, які мають з нею спільні риси, але не є такою. До таких форм він відносить експертизи технічних або інших спеціальних норм, наприклад, правил бухгалтерського обліку, будівельних правил та зазначає, що оскільки така експертиза вимагає не лише (і не стільки) правових, скільки інших спеціальних знань, необхідно чітко відмежовувати її від «суто» правової (юридичної) експертизи, яка ніяких інших, крім правових знань не вимагає [124, с. 16, 32–33].

У дослідженні, присвяченому методиці розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці О. В. Таран приділяє цьому питанню увагу і зазначає, що постановка запитань при проведенні експертизи безпеки життєдіяльності і охорони праці питань про встановлення технічної причини нещасного випадку та вимог нормативно-технічних документів, невиконання яких перебуває у причинному зв'язку із нещасним випадком допустима. Ці запитання не є правовими у розумінні кримінального процесуального закону, оскільки не спрямовані на встановлення події кримінального правопорушення, не вирішують питання кримінально-правової кваліфікації, форми вини та ін., а стосуються тільки відповідності або невідповідності певних дій (бездіяльності) вимогам охорони праці, техніки безпеки [177, 352 с.].

Наведені та інші положення дозволили сформулювати власну позицію з цього питання. Ми вважаємо, що при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва проблема використання спеціальних знань для з'ясування питань права у розумінні КПК України не виникає, якщо суб'єкт доказування (правозастосовувач) обізнаний про процесуальний порядок використання спеціальних знань, специфіку таких знань у відповідних кримінальних провадженнях, можливості сучасних експертиз. Тому цим питанням у наступних підрозділах буде приділено окрему увагу.

Вивчення матеріалів правозастосовної практики також виявило проблемне питання щодо допустимості експертних висновків щодо різних аспектів охорони праці, які ініціюються і надаються стороною захисту. У межах здійснення повноважень, передбачених ч. 3 ст. 93 КПК України, а також відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», сторона захисту може одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань. Ознайомлення зі змістом деяких висновків, які містились у матеріалах кримінальних проваджень, показало, що вони містять тлумачення окремих норм трудового та інших галузей законодавства. Використання цих документів у кримінальному провадженні є недопустимим, оскільки відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатський запит не може стосуватися надання консультацій і роз'яснень положень законодавства, що так само підтверджується вимогою ст. 242 КПК України про заборону з'ясування питань права за допомогою експертизи.

Значна увага приділяється також проблемі наукових (науково-консультативних) висновків у кримінальному провадженні. В.О. Навроцький, визнаючи в цілому допустимість і прийнятність залучення фахівців у галузі права до конкретних справ, визначає низку питань, які потребують вирішення і формулює свою позицію щодо них:

1) яка правова природа залучення фахівців у галузі права до процесу? (має місце не класична судова експертиза (адже для цього не дає підстав відповідний закон), а дача висновку спеціалістом);

2) до кого можна звертатися за відповіддю на юридичні питання, кого слід вважати належним фахівцем у галузі права? (таким фахівцем може виступати будь-хто, кого вважають належно кваліфікованим у певній галузі, чії думки та судження заслуговують на увагу. Такою підставою є авторитет,

який завойовується роками роботи, участю у наукових конференціях та законопроектних роботах, підготовкою публікацій тощо);

3) хто може звертатися до фахівців у галузі права? (кожний, хто є учасником процесу і має потребу в допомозі для того, щоб сформулювати, обґрунтувати, сформулювати власну правову позицію);

4) як оформляти таке звернення – форму якого акта воно повинно мати? (форма звернення за висновком про правову оцінку у конкретній справі залежить від того, хто звертається за ним. Слідчий чи прокурор можуть винести постанову. Судді виносять ухвали. Так, судді Верховного Суду України, при відкритті провадження у справах вказують, про направлення матеріалів членам Науково-консультативної ради з «вимогою» надати висновок протягом певного часу. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ звертається до членів Науково-консультативної ради з листами від імені в.о. голови цього суду. При цьому вищі судові інстанції звертаються до актів кримінального процесуального законодавства, а посилаються на Положення про Науково-консультативні ради. Якщо потребу у висновку фахівця мають адвокати, то їх звернення має форму запиту з посиланнями на ст. 19 Закону України від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Нормативно форма запиту не визначена, він має довільну форму. Разом із тим, у запиті має бути вказано: назву акта (запит адвоката, кого саме); у якій справі (її номер, назва); кому скеровується запит; у зв'язку з чим виникла потреба звернутися; які питання ставляться перед фахівцем у запиті; які матеріали надаються в розпорядження фахівця);

5) які питання можуть бути поставлені перед фахівцем у галузі права? (це питання виключно юридичного характеру. Тобто, вони не стосуються фактичної сторони справи, доведеності тих чи інших обставин тощо. Адже оцінка доказів – це прерогатива сторін процесу, вона може бути дана на підставі вивчення усіх матеріалів справи. Мова йде про оцінку з позицій

матеріального права. Хоча виключати залучення процесуалістів навряд чи можна. Особливо, з огляду на те, що ЄСПЛ свою діяльність орієнтує, насамперед, на оцінку того, чи дотримані процесуальні права, чи був справедливим процес розгляду справи. Фахівець у галузі права виходить з того, що всі фактичні обставини з'ясовані повно, всебічно і у цій частині справа не викликає дискусій. Він неодмінно повинен зазначити у своєму висновку про те, щодо яких саме фактів він здійснює оцінку.

Питання ж матеріально-правового характеру, на які може дати відповідь фахівець у галузі права, полягають, зокрема, у такому: чи відповідає закону, актам його тлумачення, правозастосовній практиці, загальновизнаним теоретичним положенням кримінально-правова кваліфікація діянь певної особи; чи відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, практиці ЄСПЛ рішення, прийняті у справі (чи які пропонуються прийняти); чи мають місце обставини, що виключають злочинність діяння, якщо так, то які саме та у зв'язку з наявністю яких саме ознак конкретної обставини; чи мають місце інші обставини, що виключають кримінальне провадження (давність, малозначність, позитивна пост кримінальна поведінка тощо); чи є склад того чи іншого злочину у діяннях особи; якщо складу злочину немає, то які саме ознаки складу злочину та його елементи відсутні; чи правильно інкриміновані кваліфікуючі, особливо кваліфікуючі ознаки; чи правильно визначені стадії вчинення посягання (або, яка саме стадія має місце); чи адекватно (відповідно до закону) оцінені діяння співучасників злочину; чи має місце множинність злочинів; чи є підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо так, то яка саме підстава наявна; чи правильно визначені правові наслідки вчинення діяння (насамперед, у частині призначення покарання); чи є підстави для звільнення від покарання, якщо так, то яка саме підстава наявна. Очевидно, серед питань, які ставляться перед фахівцем у галузі права не повинні бути такі, вирішення яких пов'язано з тлумаченням змісту оціночних

понять кримінального закону. Разом із тим, фахівцю можуть бути поставлені і питання про те, чи відповідає закону та правозастосовній практиці тлумачення змісту відповідних правових понять, яке відображене у прийнятих процесуальних документах. Загалом же, перелік питань, які можуть бути поставлені фахівцю в галузі права, можна продовжувати);

6) які матеріали мають бути надані фахівцю? (фахівець, на відміну від учасників процесу, не має доступу до всіх матеріалів кримінального провадження. Він дає висновок на підставі тих матеріалів, які йому надані. Ненадання необхідних матеріалів може потягнути за собою: відмову фахівця надати висновок у зв'язку з невизначеністю щодо фактичних обставин, які потребують правової оцінки; неправильність висновку, зробленого по неповних матеріалах; виникнення підстав для оспорювання висновку іншою стороною процесу, яка, звісно ж, має вказати на наявність неврахованих матеріалів. Тому фахівець в галузі права повинен отримати матеріали, достатні для здійснення правової оцінки. Серед них, насамперед, копії процесуальних документів – повідомлення про підозру, обвинувального акта, вироку, постанов та ухвал);

7) який акт має бути складений за результатами дослідження? Його структура та зміст (відповідь на це питання залежить від того, як ми визначимо правову природу відповідної діяльності. Якщо констатуємо, що має місце науково-правова експертиза, то її результатом має висновок експерта чи групи експертів. В Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України, де створена Рада Науково-правових експертиз, такий висновок підписується експертами та затверджується головою цієї Ради. Коли ж вважатимемо, що має місце відповідь фахівця на запит, то за результатами дослідження складається висновок фахівця. Так чи інакше, у документі, складеному спеціалістом в галузі права у зв'язку з проведенням правової оцінки щодо конкретної справи, має бути зазначено: назву акта (висновок науково-правової експертиза чи висновок фахівця); у

якій справі (її номер, назва); від кого отримано запит; які питання поставлені перед фахівцем у галузі права; які матеріали надані в розпорядження фахівця, що на їх підставі зроблено висновок (їх перелік, обсяг); відомості про фахівця, який надав висновок (з даними про науковий ступінь, вчене звання, академічні звання, посаду, стаж роботи за спеціальністю); викладення фактичних обставин справи, які фахівець вважає доведеними; юридичні підстави для оцінки (якими нормативно-правовими актами з виділенням, за потреби, часу набуття ними чинності) керувався фахівець; відповідь окремо на кожне з запитань, поставлених перед фахівцем (з аргументацією); загальний висновок; підпис фахівця);

8) ступінь обов'язковості такого акта (такий висновок (як, власне і висновок експерта) не має обов'язкового значення, його сила в раціональності доводів, в аргументованості висновків і пропозицій. Врешті-решт, аргументи не належать їх авторам, вони можуть бути відтворені будь-ким, хто поділяє відповідні позиції. В сучасний період існує стійка практика Конституційного Суду України обґрунтовувати свої рішення позиціями наукових установ чи окремих учених. ЄСПЛ також вважає, що для з'ясування змісту правових норм слід враховувати також доктринальні позиції. У Положенні про МКС окремо відзначено, що позиції фахівців у галузі права повинні враховувати при прийнятті рішень у конкретних справах. У пункті d ч.1 ст.38 Статуту Міжнародного суду ООН прямо вказується: «Суд повинен застосовувати судові рішення та роботи найбільш кваліфікованих науковців як додатковий засіб визначення принципу, згідно з яким має бути вирішена справа»);

9) як послатися на відповідний акт у процесуальних документах? (хоча висновок фахівця з права не має обов'язкового значення, просто проігнорувати його ніхто не вправі. Чи то приймаючи до уваги висловлені у ньому положення, чи то не погоджуючись з ними, органи досудового розслідування, прокуратури, суду повинні оцінити висловлені у ньому

міркування. При цьому компетентні органи повинні: вказати як, з чієї ініціативи з'явився відповідний висновок; у чому він полягає; як ставиться відповідний орган до конкретних міркувань, викладених у висновку. Відсутність цих даних свідчить про порушення принципів кримінального процесу [117]

П.П. Андрушко зазначає, що КПК України забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права, але не забороняє використання правозастосовувачем, перш за все судом, наукових висновків фахівців «для з'ясування питань права». Ураховуючи зміст терміно-понять «експертиза» і «висновок експерта» та терміно-поняття «науковий висновок фахівця в галузі права», можна стверджувати, що наукові висновки фахівців не мають ознак висновку експерта, а тому наукові висновки фахівців у галузях кримінального і кримінального процесуального права можуть долучатися до матеріалів кримінального провадження (досудового слідства) розслідування і судового провадження). Наукові висновки фахівців можуть бути декількох видів: 1) наукові тлумачення норм матеріального закону про кримінальну відповідальність; 2) оцінка (кримінально-правова) фахівцем діянь, вчинення яких ставиться у вину підозрюваному чи обвинуваченому в аспекті їх правової кваліфікації (кримінально-правової оцінки); 3) оцінка зібраних слідчим, а у випадках, визначених КПК України, і одержаних під час судового провадження (наприклад, наданих сторонами кримінального провадження) доказів з позиції їх допустимості, належності і достовірності.

Підставою для висновку про те, що КПК України не забороняє, а навпаки, дозволяє використовувати наукові висновки фахівців у кримінальному (судовому) провадженні, не розглядаючи їх видом висновків експерта, є положення КПК України щодо порядку здійснення перегляду Верховним Судом України (далі - ВС України) судових рішень з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК України. Пунктом 4 частини 2 статті 452 КПК України встановлено, що суддя-доповідач, який постановив ухвалу про

відкриття провадження про перегляд судового рішення ВС України, здійснюючи підготовку до перегляду судового рішення ВС України, має право доручити відповідним фахівцям Науково-консультативної ради при ВС України підготувати науковий висновок щодо норми закону про кримінальну відповідальність, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь. Таким чином, науковий висновок фахівців щодо норми Закону України про кримінальну відповідальність, яка має (може) бути застосована слідчим чи прокурором або судом щодо діянь, вчинення яких ставиться в вину (інкримінується) підозрюваному, обвинуваченому чи засудженому, за юридичною природою не є висновком експерта [2].

Наведені та інші положення [32; 76; 92; 109, с. 88–95; 163, с. 413–414], що стосуються можливості використання наукових (правових) висновків у кримінальному провадженні, зокрема про злочини проти безпеки виробництва становлять науковий і практичний інтерес і потребують окремого дослідження та вивчення.

Інше дискусійне питання – форми використання спеціальних знань. У літературі пропонуються різні підстави для класифікації форм використання спеціальних знань.

Наприклад, М. Г. Щербаковський та О. А. Кравченко класифікують їх залежно від:

1) доказового значення результатів їх застосування – на процесуальні і непроцесуальні;

2) суб'єкта доказування: безпосередня і опосередкована – із залученням певних спеціалістів;

3) процесуального становища суб'єктів використання спеціальних знань на групи: а) осіб, які здійснюють розслідування та оперативно-розшукові заходи (слідчий, особа, яка проводить дізнання, оперуповноважений, прокурор, суддя); б) обізнаних осіб, які мають процесуальне становище,

визначене наявними у них спеціальними знаннями. Вони володіють процесуальними правами і обов'язками, можуть бути притягнутими до кримінальної та іншої відповідальності. До них належать такі: експерт (у тому числі судово-медичний експерт), спеціаліст, лікар, педагог, перекладач, особа, яка знається на знаках глухих або німих; в) обізнаних осіб, процесуальне становище котрих не визначається наявністю у них спеціальних знань (ревізор, технічний інспектор, співробітник податкової адміністрації та ін.) [203, с. 10–11].

Наведена класифікація відображає та поєднує більшість класифікацій, які пропонуються у науковій доктрині, а тому зазвичай використовується як методологічна основа досліджень, у яких розглядаються питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Проте потрібно зауважити, що не всі науковці погоджуються із формулюванням «непроцесуальна форма використання спеціальних знань». Так, В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль вважають його неприпустимим [103, С. 8–18]. Підтримує цю позицію Б. В. Романюк, який зазначає, що практика дійсно знає приклади, коли слідчий консультується в усній формі з деяких питань з особами, які володіють певними вузькоспеціалізованими знаннями, зокрема, в основному в період підготовки до проведення слідчих дій чи прийняття процесуальних рішень, але вони процесуально не залучаються до проведення слідчих дій. Іноді такі особи на особисте прохання можуть допомогти слідчому в провести підготовчі практичні заходи (виготовити макети, моделі тощо). Це особиста справа слідчого. Але ми розглядаємо це лише як один зі способів самонабуття слідчим певних спеціальних знань та навичок. Слідчий може читати і відповідну літературу і навіть консультуватися з науковцями чи особами з виробничої сфери. При розслідуванні злочинів у різних сферах суспільного буття слідчий постійно змушений різними шляхами поповнювати відповідний рівень спеціальних знань, щоб кваліфіковано

вникнути в суть механізму вчинення злочину, висунути відповідні версії, допитати певних осіб зі спеціальних питань і т. ін. [154, с. 37].

Якщо уважно проаналізувати різні точки зору щодо можливостей використання спеціальних знань у непроцесуальній формі, то можна зробити висновок, що критика більше стосується самого словосполучення «непроцесуальна форма», тобто неправомірності (недопустимості) дій, не передбачених кримінальним процесуальним законом. Подібна дискусія має місце і щодо інших неоднозначних правових понять. Утім, на нашу думку, використання згаданого словосполучення не пов'язане і не стосується порушення норм КПК України та інших законів, а слугує тільки назвою для зручності у розмежуванні різних форм використання спеціальних знань і вживається винятково у науковій теорії. Тому ми утримуємось від критики відповідної класифікації форм використання спеціальних знань.

Отже, наведені та інші положення визначені як методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження, вони сприяли формуванню правильного розуміння поняття спеціальних знань, форм їх використання у кримінальному провадженні. Керуючись викладеним та враховуючи власні результати досліджень, виявилось можливим встановити, що найбільш поширеними формами використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва є проведення експертизи (86 %), консультативна допомога спеціаліста (72 %); залучення спеціаліста до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій (64 %). Окремо опитані зауважили про допит: експертів (12 %), обізнаних осіб (9 %). Слідчі, які мають досвід розслідування злочинів проти безпеки виробництва зазначили про таку форму використання спеціальних знань як використання слідчим власних спеціальних знань (6 %).

1.3. Використання спеціальних технічних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

Як свідчать результати узагальнення емпіричних даних, до найбільш витребуваних при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва належать технічні знання (про це зазначили усі опитані респонденти, а відповідні дані у різному обсязі відображені в усіх матеріалах кримінальних проваджень). Тому питанню участі у розслідуванні спеціаліста, який володіє спеціальними технічними знаннями потрібно приділити окрему увагу.

На відміну від поняття спеціальних знань, законодавець у ч. 1 ст. 71 КПК України дає визначення поняття спеціаліст і зазначає, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

У ч. 2 ст. 71 КПК України зазначено, що спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо).

Зі змісту правової норми убачається, що спеціаліст у кримінальному провадженні може надавати: 1) консультативну допомогу; 2) технічну допомогу.

При розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва допомога спеціаліста використовується для:

1) консультацій, роз'яснень щодо змісту технічної документації, можливих місць її знаходження; особливостей будови, порядку роботи виробничого обладнання, специфічних об'єктів виробничого середовища, зв'язку об'єктів виробничого середовища та їх місця у технологічних процесах та ін. (85 %);

2) надання технічної допомоги у розумінні ч. 2 ст. 71 КПК України (62 %);

3) участі у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій (65 %);

4) підготовки запитань: експерту (43 %), для проведення допиту різних категорій осіб (45 %);

5) консультацій щодо пошуку, вилучення, зберігання, транспортування речових доказів, документів та інших об'єктів для проведення експертизи (21 %); участь у підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій 3 %.

Потрібно підкреслити, що під час вибору спеціаліста, слід враховувати низку обставин щодо можливості його участі у кримінальному провадженні, адже у судовій практиці існують непоодинокі випадки визнання доказів недопустимими у зв'язку із порушенням порядку залучення спеціаліста. Системний аналіз законодавства, відомчих нормативно-правових актів та матеріалів слідчої і судової практики свідчить про доцільність з'ясування наступних обставин під час вибору спеціаліста: 1) відсутність особистої зацікавленості спеціаліста у результатах розслідування (наприклад, якщо спеціаліст має зв'язок із підприємством, де стався нещасний випадок, має родинні стосунки з керівником підприємства або іншими особами, які зацікавлені у результатах розслідування та ін.); 2) чи не був спеціаліст у іншому процесуальному статусі у даному кримінальному провадженні; 3) наявність у особи документів (диплом, сертифікат, свідоцтво, довідка, допуск та ін.), які підтверджують факт володіння відповідними спеціальними знаннями. Це також стосується документів, які підтверджують можливість використання певного обладнання.

Необхідність у широкому використанні спеціальних технічних знань зумовлена специфікою злочинів проти безпеки виробництва – у кожному випадку слідчий має справу з по-перше, об'єктами виробничого середовища (у широкому розумінні), а по-друге, з масивом технічної документації, яка регламентує діяльність таких об'єктів.

Зважаючи на те, що юридичні науки не пропонують власних визначень понять, якими оперує законодавець у ст. 271–275 КК України, потрібно

звернутись до таких визначень у інших галузях знань та нормативно-правових актах.

На нашу думку, доцільно спочатку розглянути загальне поняття технічних знань.

У спеціальній літературі технічні знання визначаються як результати процесу пізнання техніко-технологічного середовища і його адекватне відображення в свідомості людей у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій. До технічних знань відносяться:

- знання основних технічних та технологічних понять: техніка, технології, технологічний процес, технологічна культура, технічна естетика, технічне та технологічне середовище та інші;
- уявлення про техносферу;
- уявлення про техніку й технології як результат інтелектуальної та трудової діяльності людини;
- знання основних тенденцій розвитку техніки та перспективних технологій матеріальної сфери діяльності людини;
- уявлення про зв'язок і взаєморозвиток технічної і природничо-математичної галузей знань;
- розуміння позитивного та негативного впливу техніки і технологій на людину, а також загальних правил безпечної перетворювальної діяльності;
- знання основних економічних положень функціонування техніки та технологій [69, с. 161–162; 74].

Виокремлюють наступні ознаки технічних знань:

- вони покладені в основі не одного, а багатьох знарядь праці та технологічних процесів, що обумовлює можливість переносу знань з однієї виробничої ситуації на іншу;
- формуються, спираючись на закони та поняття природничих, математичних, суспільних наук, що складають основи будови та функціонування сучасної техніки;

- носять динамічний характер, змінюються в зв'язку з розвитком науки та виробництва та їх взаємовідносин;

- не складають змісту однієї науки, а відображають закони та поняття багатьох наук [1, с. 20].

У літературі також представлено різні класифікації технічних знань. Наприклад, технічні знання поділяються на практичні, технологічні, конструктивно-технічні та матеріалознавчі. Практичні знання – це перша проста форма технічних знань, у якій головна увага приділяється діям людини у процесі виробництва продукту. Ця форма технічних знань характерна для таких умов виробництва, коли застосовуються універсальні знаряддя праці. Практичні знання використовуються для описання сучасної предметно-практичної діяльності людей у тих випадках, коли потрібно розкрити суто практичний бік цієї діяльності. Практичні знання – це знання прийомів практичної роботи. Наприклад, у тій або іншій конкретній технології ручного оброблення матеріалів вони виражаються в тому, як тримати робочий інструмент, як виконувати трудові рухи, які зусилля повинні бути у цих рухах тощо. У технології машинного оброблення матеріалів – це знання практичних дій з налагодження, налаштування, управління верстатом або іншою технологічною машиною у процесі оброблення матеріалу.

Технологічні знання розкривають сутність різних актів перетворення предмета праці у продукт, що виражені у вигляді технологічних операцій. Тут основна увага приділяється взаємодії робочого інструмента та предмета праці. Виокремлення технологічних операцій, необхідних для виробництва продукту праці, дозволяє розкрити увесь технологічний процес як об'єктивну основу, на якій організовано виробничу діяльність. Технологічні знання є системоутворюючим елементом, навколо якого об'єднуються усі необхідні для здійснення виробничого процесу технічні знання. У основі виробничого процесу лежить технологічний процес. Він являє собою послідовні акти

перетворення предмета праці в продукт. Ці акти перетворення предмета праці (матеріалу, заготовки) зазвичай виражаються у технологічних операціях. Суть технологічних операцій полягає у взаємодії робочого (технологічного) інструмента із матеріалом, що обробляється.

При виконанні технологічних операцій для забезпечення необхідної взаємодії робочого інструменту і матеріалу застосовують різні апарати, прилади, верстати та інші технологічні машини та обладнання. Це зв'язок технологічних знань з конструктивно-технічними.

Конструктивно-технічні знання – це знання про конструктивно-технічні елементи засобів виробництва, що забезпечують взаємодію робочого інструменту та предмета праці у рамках певної технології.

Матеріалознавчі знання – це знання про отримання та якості матеріалів, які використовуються для виготовлення знарядь праці та створення інших, різних матеріальних цінностей.

Крім зазначених видів технічних знань, предметно-практична діяльність зі здійснення тієї або іншої конкретної технології вимагає застосування і інших видів знань. Вони є ніби аспектами відповідних видів технічних знань. Зокрема:

- організаційно-технічні – знання організації робочого місця при виконанні практичних робіт із виготовлення виробів, знання планування технологічних процесів, організації матеріального забезпечення виробничих процесів тощо;

- техніко-економічні знання є аспектом технологічних, конструктивно-технічних і практичних знань;

- техніко-екологічні знання мають значення для правильної побудови технологічного процесу щоб уникнути шкідливого впливу на оточуюче середовище та самих працівників;

- ергономічні знання пов'язані із конструктивно-технічними знаннями [190].

Справедливо зазначити, в основі класифікації технічних знань можуть бути інші критерії, які не вичерпуються і не охоплюються наведеним підходом. Утім, щоб не відхилятися від предмета дослідження, обмежимося цими положеннями. На нашу думку, вони достатньо розкривають питання, яке цікавить нас з криміналістичних позицій.

Зі змісту положень ст. 271–275 КК України та за результатами вивчення правозастосовної практики, можна зробити висновок, що систему технічних знань при розслідуванні цих злочинів становлять:

1) загальні технічні знання (про охорону праці, техніку безпеки, організацію виробничих процесів та ін., які поширюються на усі галузі виробництва та стосуються усіх працівників);

2) технічні знання у окремих галузях (сільське господарство, будівництво, вибухотехніка, техніка пожежогасіння, енергетика, транспорт, радіаційна безпека та ін.).

Спробуємо розкрити зміст найбільш поширених спеціальних технічних знань у практиці розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Ст. 271 КК України «Порушення вимог законодавства про охорону праці». Перше, що привертає увагу – КК України використовує поняття «охорона праці» але не дає його визначення.

Таке визначення міститься у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону праці»: охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. Дія цього закону поширюється на усі підприємства незалежно від форм власності та виду діяльності, тому такі правила вважаються загальними [141]).

Отже, спеціальні знання, які використовуються при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 271 КК України так само можна назвати загальними технічними знаннями. Вони включають загальні умови

функціонування виробничого середовища; забезпечення випуску продукції; забезпечення умов раціональної експлуатації технологічного обладнання; контроль за дотриманням положень техніки безпеки та охорони праці; своєчасне забезпечення графіка планово-попереджувального ремонту обладнання, а також робіт, пов'язаних із модернізацією машин та апаратів. Питання, пов'язані із положеннями трудового законодавства, матеріально-технічного забезпечення.

Фахівцями, які володіють такими знаннями є інженерно-технічні працівники, особи, які працюють у наглядово-контролюючих органах.

Що стосується технічних знань у окремих галузях (ст. 272–275 КК України), то їх специфіка визначається характером діяльності.

Так, ст. 272 КК України передбачає відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Отже, при розслідуванні цих злочинів виникає потреба у використанні допомоги спеціаліста, який володіє знаннями про нормативно-правову основу та характер робіт з підвищеною небезпекою під час яких стався нещасний випадок. Перелік робіт з підвищеною небезпекою визначений законодавством [128], він включає 137 найменувань з різних видів діяльності. Тут вибір спеціаліста залежатиме від конкретних обставин провадження. Наприклад, якщо нещасний випадок стався під час проведення електрозварювальних робіт, то допомогу можуть надати спеціалісти, які обізнані про порядок організації і проведення електрозварювальних робіт. Так само і для інших видів робіт.

Ст. 273 КК України «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах». Із назви убачається, що спеціальними знаннями тут є знання з вибухотехніки, водночас, на практиці нерідко виникає потреба у допомозі пожежно-технічного фахівця (оскільки вибух часто супроводжується пожежею).

Ст. 274 КК України «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки». Незважаючи на те, що у цьому дослідженні ми не мали можливості ознайомитись з матеріалами правозастосовної практики щодо розслідування злочинів, передбачених ст. 274 КК України, убачається доцільним приділити увагу цьому питанню, оскільки вважаємо, що наукові дослідження мають включати положення, які можуть бути витребувані практикою у разі виникнення об'єктивної необхідності. Тобто, якщо наразі нам не відомо про напрацьовані правозастосовною практикою особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 274 КК України, ми по-перше, можемо передбачити виникнення такої потреби, а по-друге, запропонувати рекомендації щодо використання спеціальних знань із урахуванням такого досвіду при розслідуванні інших злочинів проти безпеки виробництва.

На нашу думку, потрібно почати з короткого огляду нормативних актів, що включає низку понять щодо ядерної і радіаційної безпеки. У Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [135] зазначено, що використання ядерної енергії – це сукупність видів діяльності, пов'язаних з використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання у науці, виробництві, медицині та інших галузях, а також видобуванням уранових руд та поводженням з радіоактивними відходами.

Радіаційна безпека – дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки.

Радіоактивні матеріали – джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи.

Ядерна безпека – дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку.

Ядерний матеріал – ядерне паливо, за винятком природного урану і збідненого урану, яке може виділяти енергію шляхом самопідтримуваного ланцюгового процесу ядерного поділу поза ядерним реактором самостійно або у комбінації з яким-небудь іншим матеріалом, та радіоактивні продукти і відходи, за винятком невеликої кількості радіоактивних продуктів, радіоактивних відходів та ядерного палива, що встановлюються нормами, правилами і стандартами з ядерної та радіаційної безпеки, за умови, що ця кількість не перевищує максимальні межі, встановлені Радою керуючих Міжнародного агентства з атомної енергії.

Задля забезпечення ядерної та радіаційної безпеки органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки визначаються критерії та вимоги безпеки, додержання яких обов'язкове під час використання ядерної енергії, відповідно до яких розробляються та затверджуються норми, правила, стандарти з ядерної та радіаційної безпеки, норми, правила з фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, нормативно-правові акти з обліку та контролю ядерних матеріалів, застосування гарантій нерозповсюдження ядерної зброї, вимоги щодо управління якістю діяльності з використання ядерної енергії в частині ядерної та радіаційної безпеки [135].

За порушення цих правил на виробництві особою, яка зобов'язана їх дотримувати передбачена відповідальність за ст. 274 КК України.

Використання спеціальних знань при розслідуванні цих злочинів передбачає допомогу спеціалістів, які мають відповідні знання щодо видів діяльності, пов'язаних з використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання на виробництві та регулювання цієї діяльності. Убачається, що такі спеціалісти працюють у організаціях та на підприємствах, пов'язаних з атомною промисловістю. Крім того, такими спеціалістами є наукові працівники.

Вивчення офіційних даних показало, що в Україні організаціями, установами, підприємствами, які пов'язані з атомною промисловістю є: підприємства та організації атомної промисловості; НАЕК «Енергоатом», АЕС України, ВП «Науково-технічний центр», ВП «Атомремонтсервіс», ВП «Аварійно-технічний центр»; Держатомрегулювання: Державний науково-технічний центр з ядерної та радіаційної безпеки; Державне агентство з управління зоною відчуження: ДСП «Чорнобильська АЕС», Державний науково-дослідний заклад «Чорнобильський центр з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів і радіоекології»; навчальні і наукові заклади: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Національний університет «Львівська політехніка», Одеський політехнічний університет, Харківський університет (спеціальність 6.050603 «Атомна енергетика»), інститути Національної академії наук України: Інститут проблем безпеки АЕС, Інститут проблем математичних машин і систем.

Ст. 275 КК України «Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд» передбачає відповідальність за порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд.

Залежно від конкретних обставин провадження, може знадобитись допомога спеціаліста, який володіє знаннями про предмети споживання, засоби виробництва, знаряддя праці, будівельну діяльність та ін.

Наприклад, це можуть бути питання:

конструкторської діяльності (розроблення технічної (конструкторської) документації: креслення, схеми, технічні умови, карти технічного рівня і якості, технічні пропозиції, ескізні проекти, технічні проекти тощо. Така

документація розробляється відповідно до спеціальних вимог – комплексу державних стандартів, що встановлюють взаємопов’язані правила, вимоги і норми по розробленню, оформленню і обігу конструкторської документації, що розробляється і застосовується на усіх стадіях життєвого циклу виробу (при проектуванні, розробленні, виготовленні контролі, прийманні, експлуатації, ремонті, утилізації). Відповідні фахівці працюють у конструкторських бюро, конструкторських відділах науково-дослідних інститутів та промислових підприємств);

проектувальних робіт (специфіка проектування та відмінність від конструкторської діяльності полягає у тому, що проектування являє собою створення графічних моделей підприємств в цілому, окремих цехів, технологічних ділянок та ліній. За документацію, яка створюється в результаті виконання проектувальних робіт здійснюється будівництво та реконструкція існуючих об’єктів. Відповідні фахівці володіють інформацією про машини, механізми, апарати, конвеєри, прилади серійного виробництва, а також про зарубіжну техніку [54, 537 с.; 120].

Отже, в цілому наведені положення розкривають зміст найбільш поширених видів технічних знань, які використовуються при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва [6]. Користуючись згаданою раніше криміналістичною класифікацією – формою використання таких знань є консультативна допомога спеціаліста.

Окрему увагу потрібно приділити питанням, пов’язаним із проведенням експертизи, які розглянуті у наукових працях і становлять теоретичну основу дослідження [3; 10; 13; 16; 17; 33; 44; 48; 52; 61; 66; 73; 84–88; 94; 106; 115; 123; 129; 130; 131; 156; 159; 161; 164; 167; 170; 176; 201;]

Слід також коротко зазначити про деякі положення КПК України у частині проведення експертизи, оскільки саме експертиза є найбільш поширеною формою використання спеціальних знань у таких провадженнях. Йдеться про чітке визначення правового становища, прав і обов’язків

експерта та осіб, які можуть бути залучені у якості експерта. Ми зупинимось тільки на деяких питаннях правової регламентації та загальних засадах організації проведення експертиз, а у підрозділах, присвячених питанням проведення окремих видів експертиз буде розкрито їх особливості.

Відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними, або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

У Законі України «Про судову експертизу» передбачено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом [143].

У ч. 3 ст. 69 КПК України визначено права експерта, а саме: знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням

експертизи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Що стосується обов'язків, то відповідно до ч. 5 ст. 69 КПК України, експерт зобов'язаний: особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності - роз'яснити його; прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив

проведення експертизи. Зміст висновку експерта (ст. 102 КПК України) становлять відомості: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза; місце і час проведення експертизи; хто був присутній при проведенні експертизи; перелік питань, що були поставлені експертові; опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом; докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання [89].

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Отже, наразі законодавцем вирішено низку проблем у частині правової невизначеності окремих понять, що стосуються використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Варто зазначити, що при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва у багатьох випадках саме висновок експерта дозволив з'ясувати важливі обставини кримінального правопорушення, що не виявилось можливим за допомогою проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Висновок експерта можна визначити як одержані у визначеній законом процесуальній формі висновки особи, яка володіє спеціальними знаннями. Такий висновок формується за результатами спеціального дослідження на виконання завдання органу досудового розслідування, суду.

Висновок експерта структурно складається з трьох частин: вступної, дослідницької та заключної (висновків).

У вступній частині містяться відомості про номер і дату висновку; про особу або орган, які призначили експертизу; правову підставу для проведення експертизи; відомості про особу, яка виконує експертизу; рід і

вид експертизи; короткий опис обставин кримінального правопорушення; перелік матеріалів, що надійшли на експертизу; запитання експерту. Водночас, як свідчать результати вивчення емпіричних даних, практикою напрацьовані більш детальні та уніфіковані вимоги до змісту висновку експерта та його структури. Так, що стосується вступної частини, то тут зазначаються відомості про предмет та об'єкт експертизи; підстави для проведення судової експертизи (постанова слідчого, ухвала суду); відомості про експертну установу (назва, адреса, телефон, правовстановлюючі документи на експертну діяльність); відомості про експерта (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, спеціальність за дипломом, досвід роботи за спеціальністю, досвід роботи експертом, учений ступінь та/або звання, посада); відомості про попередження експерта про відповідальність за завідомо неправдивий висновок; запитання, поставлені перед експертом (вичерпний та пронумерований перелік); об'єкти досліджень та матеріали, що надаються для проведення експертизи (перелік документальних та матеріальних об'єктів із посиланням на супровідні документи); відомості про осіб, які присутні під час проведення експертизи (прізвище, ім'я, по-батькові, посада, зазначається представником якої зі сторін є учасник експертизи).

У дослідницькій частині детально описується стан об'єктів та порівняльних зразків, що надійшли на експертизу, відображується процес дослідження із зазначенням методики, що використовувалась, умов застосування тих або інших методів, надається опис виявлених діагностичних та ідентифікаційних ознак. На практиці відомості про методику дослідження включають її короткий зміст із посиланням на чинний нормативний документ або галузеву методику; перераховуються апаратура та прилади, які використовуються для експертизи (надається перелік апаратури, діагностичних приладів, інструментів із зазначенням заводського маркування, призначення, заводського номеру, дати останньої перевірки). Результати натурного обстеження об'єкта описуються на підставі: огляду

об'єкта та визначення його стану, вимірювання об'єкта та складання креслень (за потреби), фотографування об'єкта експертизи, натурних випробувань, лабораторних досліджень відібраних зразків, проведення практичних розрахунків. Аналізі документації по об'єкту включає перелік документації, що має безпосереднє відношення до предмета і мети експертизи з коментарями експерта.

У заключній частині висновку подаються висновки, тобто відповіді на запитання, що поставлені на вирішення експертизи. Висновок експерта також може супроводжуватись фотознімками у вигляді фототаблиць, схемами, діаграмами, графіками, кресленнями та іншими наочними матеріалами, які є частиною висновку [89].

У криміналістичній літературі з гносеологічної точки зору висновок визначається як умовивід експерта, зроблений за результатами проведених досліджень на основі виявлених або наданих йому даних про об'єкт, що досліджується (меншого посилання) та загального наукового положення відповідної галузі знань (більшого посилання) [171, с. 128–129].

Висновки експертів за ступенем визначеності можуть бути категоричними або імовірними. Категоричний висновок – це достовірний висновок про факт незалежно від умов його існування. Якщо експерт не знаходить підстав для категоричного висновку, то висновок має імовірний характер. Причинами імовірних висновків можуть бути неправильне або неповне збирання об'єктів, що підлягають дослідженню, втрата або відсутність найбільш значущих ознак, недостатня кількість порівняльних матеріалів тощо. Імовірний висновок може бути сформульований лише за умови доволі високого ступеня вірогідності існування факту, що встановлюється. За незначної різниці вірогідностей варіантів, що досліджуються експерт повинен повідомити про неможливість вирішення запитання [19, с. 283].

Щодо досліджуваного та встановлюваного факту висновки експерта можуть бути стверджувальні (позитивні) або негативні. У стверджувальному висновку констатується наявність досліджуваного факту, у негативному – його відсутність. Прикладом стверджувального висновку може бути констатація наявності зварювального шва на лінії стику металевих конструкцій, а негативного – констатація відсутності монтажних петель у залізобетонного перекриття [19, с. 282].

Якщо за результатами дослідження не було запропоновано єдиний варіант, то за кількістю варіантів вирішення запитання експерт формулює однозначні або альтернативні висновки. Однозначний висновок передбачає наявність лише одного варіанту. У альтернативному висновку містяться два або більше варіантів відповіді.

Умовний або безумовний висновки експерта відрізняються за наявності або відсутності залежності від певної умови. Умовний висновок передбачає залежність вирішення запитання від певної умови, якщо її встановлення не належить до компетенції експерта. Зазвичай це вихідні дані, що містяться у матеріалах провадження, або зазначені у постанові слідчого або ухвалі суду.

Висновки експерта за модальністю поділяються на висновки про можливість, дійсність та необхідність. У висновках про можливість існування фактів констатується об'єктивна можливість певної події в минулому, стверджується можливість (за відповідного обґрунтування) проведення тих або інших дій. У експертних висновках про дійсність лише стверджується факт, але не його логічна необхідність. Висновки про необхідність фактів формулюються коли достеменно відомо, що за певних умов та або інша подія невідворотна [19, с. 284].

Вивчення матеріалів правозастосовної практики та результати соціологічних досліджень дозволяють зробити узагальнення про види експертиз, які призначаються і проводяться при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Це експертизи: безпеки життєдіяльності (дослідження

причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці) 68 %; судово-медична (72 %); електротехнічна (дослідження технічної експлуатації електроустаткування) (12 %); інші (будівельно-технічна (дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів); пожежно-технічна (дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання пожежної безпеки); комп'ютерно-технічна (дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів); вибухово-технічна (дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху, дослідження обставин вибуху); технічна експертиза документів (дослідження реквізитів документів); гірничотехнічна (дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах); почеркознавча (дослідження почерку і підписів); трасологічна (дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами).

Суб'єкти судово-експертної діяльності визначені у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу». Так, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у окремих випадках судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

Законом визначено державні спеціалізовані установи [91] – це науково-дослідні установи судових експертиз:

Міністерства юстиції України (Київський НДІСЕ (відділення у містах Вінниця, Тернопіль, Черкаси, Чернігів, Житомир, Хмельницький); Харківський НДІСЕ (відділення у містах Полтава, Суми); Одеський НДІСЕ (відділення у містах Кіровоград, Миколаїв, Херсон); Львівський НДІСЕ (відділення у місті Луцьк); Дніпропетровський НДІСЕ). Проводять експертизи: криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які

проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна; екологічна, інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна; економічна; військова; товарознавча: машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння; мистецтвознавча; психологічна та інші.

Науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України: (бюро судово-медичних експертиз та судово-психіатричні установи. Судово-психіатричні експертизи проводиться Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України, центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів. Систему бюро судово-медичної експертизи становлять Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, яке здійснює загальне науково-методичне керівництво, а також

Республіканське бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я АР Крим, бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. До складу Республіканського та обласних бюро судово-медичної експертизи входять також міські (міст обласного підпорядкування) та районні (міжрайонні) відділення). Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Експертні служби Міністерства внутрішніх справ України (Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, експертно-криміналістичні підрозділи при головних управліннях, МВС України, областях, м. Києві, на транспорті).

Завданнями Експертної служби МВС визначено:

- 1) здійснення судово-експертної діяльності;
- 2) забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду;
- 3) у межах компетенції проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу»;
- 4) проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінки відповідності продукції, процесів і послуг, виконання інших робіт у межах своєї компетенції;
- 5) проведення відповідно до законодавства оцінки майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності;
- 6) забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів;

7) забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації;

8) здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв, що використовуються в терористичних цілях;

9) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків [140].

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Експертні спеціальності, за якими здійснюється судово-експертна діяльність фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ визначені у Положенні про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 року (Додаток 7) [139].

У підсумку потрібно також наголосити, що використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва лише технічними знаннями не обмежується. Очевидно, що широко застосовуються інші спеціальні знання, зокрема у галузі медицини, криміналістики (цим питанням буде приділено увагу у інших підрозділах). Загалом же для розслідування злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України притаманне комплексне використання різних видів спеціальних знань, це можна спостерігати, наприклад, на поширеній практиці проведення комплексних експертиз.

Висновки до розділу 1

1. Перше згадування про використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва (у сучасному розумінні) міститься у роботі Г. Гросса «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1893), де у главі XX йдеться про нещасні випадки на залізницях, заводах та ін. Підкреслюється та наголошується на важливості збирання доказів, визначається специфіка такої діяльності та подальшого дослідження обізнаними особами. У 30-40-х роках XX століття порушення техніки безпеки визначаються як поширені і складні для розслідування злочини. У наукових працях приділено увагу питанням проведення слідчих дій, збирання речових доказів і документів із використанням спеціальних знань, пропонуються рекомендації щодо проведення технічної і судово-медичної експертизи. 1949-1958 роки: у підручниках, посібниках, лекціях розглядаються питання розслідування порушень правил техніки безпеки та використання спеціальних знань для підвищення ефективності цієї діяльності (М.С. Брайнін, Е.Д. Куранова, М.П. Косоплечев, М.П. Яблоков) [209–211]. 1960-1990 роки: наукові дослідження присвячені питанням розслідування порушень техніки безпеки у різних галузях (сільське господарство, машинобудування, вуглевидобування, будівельні роботи, підземні роботи, лісова промисловість, нафтовидобуток, вибухонебезпечні підприємства), що відображає специфіку використання спеціальних знань. 1991-2013 роки: окремі питання використання спеціальних знань при розслідуванні правил техніки безпеки розглядались у працях зарубіжних вчених (О.Ю. Самойлов, В.М. Морозов, М.О. Григор'єва, І.Ю. Єрмаков, І.О. Кучерков, В.В. Трегубов, І.В. Веренич). 2013 по теперішній час в Україні окремі питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва відображені у роботах О.В. Таран, М.Я Панчишина, К.О. Спасенка.

2. У юридичній літературі до ознак спеціальних знань відносять: 1) не загальновідомість; 2) не загальнодоступність; 3) набуття в результаті

спеціальної освіти, досвіду або практичної діяльності; 4) використання у сфері кримінальної процесуальної діяльності; 5) не належність до матеріального і процесуального права.

3. Критерієм відмежування загальновідомих і спеціальних знань є потреба їх використання у кримінальному провадженні, що визначається на розсуд суб'єкта використання спеціальних знань (крім випадків, передбачених законом, коли використання спеціальних знань є обов'язковим).

4. Розслідування злочинів проти безпеки виробництва потребує залучення спеціальних знань для вирішення різних специфічних завдань. У 89 % матеріалів кримінальних проваджень містились відомості про залучення спеціаліста та/або проведення експертизи. Опитування слідчих показало, що всі вони вважають доцільним використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 271–275 КК України, 96 % респондентів зазначили про особливий характер таких спеціальних знань. З'ясовано, що 87 % слідчих вважають, що рівень їх обізнаності про можливості використання спеціальних знань є недостатнім, 76 % відзначили доцільність розроблення методичних рекомендацій, інформаційних листів, які б містили роз'яснення про: види спеціальних технічних знань (68 %); зміст (65 %); можливості (78 %); суб'єктів (58 %). Поширеними формами використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва є: участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій (64 %), консультативна допомога (72 %), проведення експертизи (86 %).

5. Використання спеціальних технічних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва зумовлене специфікою цих злочинів, а саме необхідністю: 1) дослідження (обстеження) об'єктів виробничого середовища; 2) вивчення та аналізу нормативної, технічної та організаційної документації, яка регламентує діяльність таких об'єктів та осіб, на яких покладено обов'язки дотримання певних правил і вимог.

6. Найбільш поширеними спеціальними технічними знаннями у практиці розслідування злочинів проти безпеки виробництва є: 1) ст. 271 КК України – загальні умови функціонування виробничого середовища; забезпечення випуску продукції; забезпечення умов раціональної експлуатації технологічного обладнання; контроль за дотриманням положень техніки безпеки та охорони праці; своєчасне забезпечення ремонту обладнання. Питання, пов’язані з положеннями трудового законодавства, матеріально-технічного забезпечення; 2) ст. 272–275 КК України – технічні знання у окремих галузях та щодо окремих видів робіт: ст. 272 КК України – організація і проведення робіт з підвищеною небезпекою (137 найменувань); ст. 273 КК України – вибухотехніка, пожежно-технічні знання; ст. 274 КК України – спеціальні знання про ядерні і радіаційні матеріали, порядок їх обігу та поводження з ними; ст. 275 КК України – вимоги безпеки до розроблення, конструювання, виготовлення, зберігання промислової продукції, проектування, будівництва та експлуатації будівель і споруд.

РОЗДІЛ 2

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

2.1. Участь спеціаліста у проведенні огляду місця події при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Отже законодавець виокремлює декілька видів огляду та визначає його мету. Для розслідування злочинів проти безпеки виробництва мають значення усі зазначені види огляду, оскільки у багатьох випадках лише завдяки своєчасному проведенню огляду можливе отримання доказової інформації про нещасний випадок. Утім, слід зазначити, що на практиці цю слідчу (розшукову) дію проводять не завжди або через певний проміжок часу після події, коли втрачені або приховані сліди злочину. Убачається, що така ситуація певним чином зумовлена нехтуванням вимог законодавства та рекомендацій криміналістичної науки щодо тактики проведення ОМП, а з іншого – відсутністю досвіду розслідування цих злочинів у слідчих Національної поліції (НП). Отже, доцільно розкрити особливості проведення ОМП при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва із урахуванням вимог законодавства, напрацювань криміналістичної науки, кращого позитивного досвіду правозастосовної практики.

У науковій літературі питанням проведення огляду приділено значну увагу [7; 9; 12; 20; 24; 29–31; 57; 70; 71; 101; 122; 125; 151; 165; 180; 191; 192; 202]. Зокрема, розглядаються теоретичні та організаційні питання, процесуальні та правові проблеми, пов'язані із проведенням цієї слідчої

(розшукової) дії; досліджуються різні аспекти (правові, організаційні, тактичні) щодо участі спеціаліста у проведенні огляду, використання при цьому науково-технічних засобів, способів виявлення, закріплення і вилучення доказів та ін.

Дійсно, неможливо переоцінити значення своєчасного і якісного проведення огляду, оскільки це дає можливість безпосередньо сприймати, вивчати та досліджувати об'єкти, які пов'язані з обставинами учинення кримінального правопорушення, що у багатьох випадках чи не єдиний спосіб отримати доказову інформацію.

У ч. 3 ст. 237 КПК України зазначено, що з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

Порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події визначається Наказом МВС України № 1339 від 3 листопада 2015 року, яким затверджено відповідну Інструкцію.

Спеціалістами є: інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування та працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії.

Спеціалісти можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок та надавати безпосередню технічну допомогу сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування [111; 137].

До проведення огляду при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва може також залучатись спеціалізована пересувна лабораторія

(СПЛ) (спеціалізований автомобіль Експертної служби МВС, оснащений необхідним обладнанням, призначений для роботи групи працівників Експертної служби МВС, які володіють спеціальними знаннями та навичками застосування криміналістичних та технічних засобів при проведенні ОМП). У згаданій Інструкції передбачені випадки залучення СПЛ до проведення ОМП, серед яких пожежа, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб; вибух, загроза вибуху. У інших випадках рішення про доцільність залучення спеціалізованої пересувної лабораторії для участі в проведенні ОМП приймається керівництвом відповідного підрозділу Експертної служби МВС спільно з керівництвом органів досудового розслідування, виходячи з категорії вчиненого злочину, об'єктивних обставин та необхідності застосування відповідних спеціальних знань [137].

Говорячи про роль спеціаліста у проведенні ОМП Е. О. Разумов і М. П. Молибога справедливо зазначають, що криміналістичні техніка, розроблюючи свої методи попередження і розкриття злочинів та використовуючи з цією метою досягнення інших наук, накопичила значний арсенал технічних засобів і методів, застосування яких вимагає певних навичок та глибоких знань.

Кожен слідчий володіє необхідними знаннями у криміналістичній техніці, тим не менш йому, як правило, потрібна допомога спеціаліста-криміналіста. Це пояснюється низкою обставин:

- криміналістичні засоби технічного характеру швидко розвиваються та удосконалюються; багато з них досить складні, робота з ними потребує спеціальної підготовки;

- нові засоби і методи криміналістичної техніки не одразу стають доступними усім слідчим; необхідний час для їх масового виготовлення, впровадження в практику та оволодіння прийомами роботи з ними;

– сучасна трасологія, балістика, криміналістичне дослідження документів, мікрооб'єктів та ін. являють добре розвинені галузі науки зі складними методиками наукового дослідження, приладами і апаратурою. Вилучення об'єктів для таких досліджень часто потребує знань цих методик, дотримання правил вилучення, пакування, зберігання;

– застосування засобів криміналістичної техніки пр. проведенні огляду місця події займає певний час та відволікає слідчого від виконання тих обов'язків, передоручити які неможливо або тактично не вигідно;

– за інших рівних умов спеціальні знання у ході ОМП краще застосує спеціаліст, який має більший досвід [146, с. 21–22].

Як вже було зазначено, до проведення ОМП при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва доцільно залучати також інших спеціалістів, які не є працівниками органів досудового розслідування НП та Експертної служби МВС України та володіють різними спеціальними технічними знаннями. Це можуть бути інженерно-технічні працівники, співробітники органів технічного нагляду і контролю, наукові працівники, фахівці окремих спеціальностей та особи, які володіють певним навичками.

Незважаючи на те, що у процесі опитування слідчих, останні наголошували на необхідності залучення допомоги спеціаліста для проведення слідчих (розшукових) дій у тому числі і огляду місця події, вивчення матеріалів правозастосовної практики засвідчило, що це відбувається не завжди. Особливо, якщо йдеться про спеціалістів, які не працюють у криміналістичних підрозділах. Виявилось, що тільки у 25 % досліджених матеріалів кримінальних проваджень містилась інформація про залучення спеціаліста, який володіє тими або іншими технічними знаннями, і лише у 7 % – до проведення огляду місця події залучались декілька спеціалістів різного профілю. У більшості випадків у проведенні огляду місця події брали участь спеціалісти, які працівниками органів досудового розслідування НП та Експертної служби МВС України (для фото, відео

фіксації, підготовки схем, креслень, відбирання зразків для проведення експертизи тощо) та судово-медичний експерт (для огляду трупа).

Вивчення спеціальної літератури показало, що незважаючи на численні наукові праці, присвячені проблемам участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях, поза увагою науковців залишились специфічні питання щодо використання спеціальних знань у формі участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Справедливо зазначити, що у роботах, присвячених методиці розслідування злочинів проти безпеки виробництва (О. В. Таран), методиці розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (М. Я. Панчишин, К. О. Спасенко) та деяких інших розглядаються окремі питання участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій. Утім, зважаючи на тематику досліджень, згаданим питанням не приділено значної уваги.

Ці роботи, а також праці, присвячені проблемам проведення огляду (теоретичні засади, тактичні особливості для різних видів злочинів) становлять методологічне підґрунтя для дослідження проблем участі спеціаліста у проведенні огляду при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва та розроблення відповідних криміналістичних рекомендацій щодо підвищення якості та ефективності цієї діяльності.

Розглядаючи проблеми участі спеціаліста у проведенні ОМП при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, ми керувались усталеним науковим підходом, який передбачає виокремлення таких стадій ОМП як загальна, детальна і заключна.

Загальний огляд починається з огляду місцевості з метою: орієнтування на ній; визначення меж простору, який підлягає огляду; вирішення питання про вихідну точку та послідовність огляду; вибору позицій для проведення орієнтуючої та оглядової фотозйомки та здійснення цієї фотозйомки. Потім необхідно з'ясувати, які об'єкти знаходяться на місці події, дослідити увесь

комплекс обставин, які мають відношення до місця події, вивчити взаємне розташування та взаємозв'язок елементів обстановки, їх зовнішній вигляд та стан, зафіксувати положення об'єктів до моменту початку огляду ні до чого не торкаючись і не змінюючи. Необхідно також опитати потерпілих, свідків, очевидців про подію, зайти вихідні точки для застосування службово-розшукового собаки, вжити заходи безпеки, які гарантують збереженість виявлених слідів у ході подальшого ОМП, позначити ділянки, де виявлені сліди і інші речові докази.

Детальний огляд, як правило, проводиться за стадіями. Статична стадія полягає у дослідженні об'єктів у нерухомому стані, не допускаючи зміни їх положення. Вона має за мету зафіксувати точне місцезнаходження об'єкта, його положення відносно інших об'єктів, його стан. Динамічна стадія полягає у вивченні об'єкта, що передбачає зміну його місцезнаходження та розташування його частин.

Під час детального огляду досліджуються предмети і сліди, які залишені на місці події, шляхи, по яких злочинець міг проникнути на місце події та піти після його учинення. Вживаються усі заходи до виявлення слідів злочину та самого злочинця; при цьому об'єкти можуть зсуватись з місця, перевертатись та ін. Необхідно ретельно оглянути поверхні предметів, пошкоджених перепон, замикаючих пристроїв, уламки розбитого скла і т. ін. з метою виявлення на них слідів ніг, рук, зубів, знарядь зламу, мікрочастинок та ін.; вивчити обставини, які вказують на часові ознаки учинення злочину або залишення слідів (наприклад, фіксується факт утворення слідів до випадіння атмосферних опадів; відмічається стан рослинності під трупом та поряд із ним, положення вимикачів, дата на відривному календарі тощо). Визначаються сліди та інші речові докази, які мають бути вилучені, виготовляються копії зі слідів на предметах, які не можна вилучити; проводяться необхідні виміри слідів об'єктів, здійснюється вузлова та детальна фотозйомка виявлених слідів та інших речових доказів, які

підлягають вилученню. Огляд об'єктів проводиться таким чином, щоб не пошкодити наявні сліди і не залишити нові, наприклад, сліди рук.

Під час заключної стадії складається протокол, перевіряється якість описання у ньому виявлених слідів та інших речових доказів, способів їх фіксації і вилучення. Предмети, що вилучаються пакуються із дотриманням заходів безпеки у підручні матеріали або спеціальну пакувальну тару. Запаковані об'єкти опечатуються, здійснюються спеціальні пояснювальні записи, які закріплюються підписами особи, яка проводить огляд і понятих. Вживаються заходи до збереження об'єктів, які мають доказове значення і вилучити які не можливо. Ще раз перевіряються повнота та ретельність проведеного огляду з тим, щоб не пропустити щось суттєве, проводиться звірка вилучених та упакованих речових доказів з їх переліком у протоколі ОМП [146, с. 19–21].

Перш ніж визначити особливості діяльності спеціаліста на різних стадіях огляду місця події, убачається доцільним навести деякі результати власних досліджень, які висвітлюють проблеми проведення цієї слідчої (розшукової) дії, притаманні саме для розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Так, вивчення та узагальнення правозастосовної практики показало, що у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії проведення огляду місця події (ОМП) не завжди є ефективним. Типовими недоліками визначено:

- 1) не проведення ОМП 19 %. Це ситуації, коли про нещасний випадок не було повідомлено правоохоронні органи, розслідування проводила технічна комісія з розслідування нещасного випадку на виробництві (далі комісія), результати та висновки роботи якої стали підставою для початку кримінального провадження. Опитані слідчі зазначили, що проведення ОМП не має сенсу, оскільки після настання нещасного випадку пройшов час, сліди

злочину не збереглися або вилучені комісією, обстановка на місці події зазнала змін;

2) несвоєчасне проведення ОМП 32 %. Зволікання респонденти пояснили очікуванням від уповноважених органів матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві;

3) проведення ОМП без участі спеціалістів 75 % (у тому числі 9 % без участі спеціаліста у галузі судової медицини або лікаря у випадках, коли його обов'язкова участь передбачена КПК України);

4) при проведенні ОМП не застосовуються науково-технічні криміналістичні засоби 54 %;

5) тактичні недоліки 48 %: неправильне визначення (невиправдане звуження) меж ОМП (обмеження огляду безпосереднім місцем, де стався нещасний випадок без «прив'язки» до інших об'єктів виробничого середовища та ін.);

6) недоліки фіксації результатів ОМП у протоколі 39 % (не відображення, відсутність схем, креслень, планів розташування виробничих об'єктів. Особливу увагу потрібно також звернути на проблему використання термінології у процесуальних документах. Так, не маючи відповідних знань та за відсутності спеціаліста при проведенні ОМП, слідчі допускають помилки щодо: назв виробничих об'єктів, їх функцій та призначення, не зазначають серію, номер та інші характеристики об'єктів, які описують, не зазначають про стан різноманітних показників виробничого середовища тощо;

7) недоліки роботи з речовими доказами (слідами) 58 %. Переважно, зумовлені відсутністю спеціаліста при проведенні ОМП. У результаті учинення злочинів проти безпеки виробництва можливі значні руйнування, пожежі, вибухи, знищення виробничих та інших об'єктів. Робота з такими слідами злочину складна, трудомістка і потребує спеціальних знань, умінь, навичок. На практиці поширені випадки відмови вилучати нетипові сліди

(грозміздки об'єкти, частини виробничого обладнання, об'єкти, вилучення яких призведе до зупинки виробничого процесу тощо), помилки під час пакування та транспортування специфічних об'єктів;

8) не приділення уваги негативним обставинам.

Наведені дані можна визначити як загальні недоліки проведення ОМП при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, які, переважно, притаманні всім провадженням. Водночас, зважаючи на специфіку обстановки, механізму слідоутворення та слідової картини, наприклад, унаслідок порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК України) або порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК України), помилки та недоліки так само мають специфічний характер. Утім, спільною причиною недоліків та помилок під час проведення огляду місця події є відсутність спеціаліста або недостатній обсяг знань у нього.

Результати проведення ОМП багато в чому залежать від підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Залежно від обставин нещасного випадку, доцільно повідомити спеціаліста, якого слідчий планує залучити до проведення ОМП про такі обставини (наприклад, падіння (під час пересування, з висоти, в колодязь, яму, ємність); падіння, обрушення, обвалення предметів, матеріалів, породи, ґрунту; дія предметів і деталей, що рухаються, розлітаються, обертаються; ураження електричним струмом; утоплення, асфіксія, пожежа, вибух та ін.).

Це дасть можливість спеціалісту підготувати необхідні технічні засоби, обладнання, прилади, а також, у разі потреби, запропонувати слідчому залучити інших спеціалістів (зазначити яких саме і про місце їх роботи. Це можуть бути представники державних і недержавних експертних установ, працівники інженерних спеціальностей (залежно від обставин нещасного випадку та характеру робіт, під час виконання яких стався нещасний

випадок: інженер з охорони праці, інженер-конструктор, інженер-електрик, інженер-енергетик, інженер-будівельник, інженер-механік, інженер-металург, інженер-метролог, інженер-електронник, інженер-гірник, інженер-системотехнік, інженер по деревообробленню, метеоролог, хіміки, технологи, працівники промислових підприємств, проектних та наукових установ і організацій, лабораторій, дослідницьких центрів, конструкторських бюро, спеціалізованих навчальних закладів, контрольно-наглядових органів та ін.).

Наприклад, якщо ОМП проводиться у зв'язку із нещасним випадком внаслідок порушення правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК України), то для огляду конструкцій, що виготовлені з різних матеріалів (цегла, дерево, метал, бетон та ін.), крім спеціаліста-будівельника, може виникнути необхідність у залученні спеціаліста у галузі матеріалознавства. Більше того, при відборі зразків-проб, фіксації змін у конструкціях може постати питання про залучення більш вузьких спеціалістів. Або у разі наявності на місці, що оглядається різних будівельних машин, обладнання, механізмів тощо може знадобитись допомога відповідних спеціалістів для пробного запуску обладнання, перевірки роботи машин і механізмів. Крім того, у таких провадженнях важливими носіями слідів є не тільки елементи речової обстановки на місці події, а й документи. Не знаючи відомостей, які містяться у цих документах, вельми проблематично встановити обставини, які підлягають доказуванню, практично неможливо висунути версії і, відповідно, розробити заходи щодо їх перевірки, а також вирішити інші задачі, які стоять перед слідчим [113, с. 53].

Або інший приклад – нещасний випадок, пов'язаний із експлуатацією електроустановок. До проведення огляду обов'язково потрібно залучити відповідного фахівця (інженер-електрик, електромонтажник, електромеханік,

електрослюсар та ін.). Спеціаліст у даному випадку звертає увагу слідчого на важливі обставини травматичної події це можуть бути питання щодо:

- стану ізоляції струмовідних частин і сполучних проводів (механічне пошкодження проводів у місцях вигинів і проходів через стіни приміщень, природнє старіння ізоляції в процесі тривалої експлуатації, світлове старіння ізоляції під впливом ультрафіолетового спектру сонячного випромінювання, вплив на ізоляцію агресивного середовища (запиленість, загазованість), порушення ізоляції біля входу в штепсельні розетки і прилади, а також порушення ізоляції сполучних проводів;

- системи заземлень електроустановок (або їх відсутності);

- роботи в приміщеннях з підвищеною небезпекою (наявність великої кількості струмопровідного пилу за умовами виробництва, який осідаючи на проводах, проникаючи всередину електричних машин і апаратів, руйнує їх ізоляцію). Під час роботи в таких умовах не виключена ймовірність одночасного дотику людини до корпусів електроустаткування, апаратів і проводів з пошкодженою ізоляцією і до металоконструкцій будівель, технологічних апаратів тощо, які мають з'єднання з землею;

- роботи в особливо небезпечних приміщеннях з відносною вологістю повітря майже 100% (стеля, стіни, підлога, що вкрита вологою), які характеризуються хімічним або органічним середовищем, що має руйнівну дію на ізоляцію і струмові дні частини електроустаткування;

- випадків помилкового або самочинного ввімкнення приводів роз'єднувачів, віддільників і вимикачів навантаження (в електроустановках з напругою понад 1000 В) і контакторів або інших комутаційних апаратів з автоматичним приводом і дистанційним керуванням (в установках з напругою до 1000 В);

- роботи з автокранами поблизу або під ЛЕП тощо [110, с. 52].

Очевидно, що слідчий самостійно не в змозі зорієнтуватись у таких специфічних питаннях, а допомоги інспектора-криміналіста так само може бути не достатньо.

Виявлення або своєчасне припущення про існування певних обставин має суттєве значення для кримінального провадження, оскільки допомагає у визначенні відповідних слідів та дозволяє їх зафіксувати та вилучити, що у свою чергу унеможливорює знищення або приховування слідової інформації зацікавленими особами.

Зазвичай, важливо щоб обстановка на місці, де стався нещасний випадок не була змінена і не було залишено нових слідів, які не мають відношення до кримінального правопорушення, а натомість можуть дезорієнтувати слідчого. Проте це об'єктивно не завжди можливо (надання допомоги потерпілому, неможливість негайної зупинки виробничих процесів, вжиття заходів безпеки для інших працівників та ін.). У таких випадках спеціаліст, якій обізнаний про особливості виробничої діяльності підприємства, може допомогти у моделюванні такого режиму, за якого речові докази будуть збережені, виробництво не зазнає збитків, а обстановка може бути допустимо змінена. Спеціаліст може також повідомити про ризик природніх змін матеріальних слідів внаслідок впливу зовнішніх факторів (наприклад, погодні умови) і запропонувати заходи, які потрібно вжити, щоб не допустити втрати можливих доказів.

Як свідчать результати вивчення правозастосовної практики, типова помилка – обмеження огляду лише місцем, де стався нещасний випадок та є видимі сліди травматичної події. Вважаємо це недоліком підготовки до проведення ОМП. Слідчий не завжди може самостійно правильно визначити межі огляду та його послідовність у випадках, коли огляду підлягають великі території, мають місце масштабні руйнування та ін. Доводячи до відома спеціаліста обставини нещасного випадку, слідчому доцільно акцентувати увагу на цьому питанні. Результативним, на нашу думку, буде спільне

попереднє ознайомлення з територією, що дозволить визначити та узгодити межі огляду, а також, у разі потреби, провести інші підготовчі дії (додаткові джерела освітлення, засоби, прилади, інструменти, техніка, доцільність залучення інших спеціалістів та ін.).

Окремо слід зазначити про безпеку учасників ОМП, що так само належить до питань підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії.

Місцем учинення злочинів проти безпеки виробництва можуть бути: місце, де здійснюється виробництво (підприємство, установа, організація, місце діяльності фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності (ст. 271 КК України), виробництво (підприємство, установа, організація, місце діяльності фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, де виконуються роботи з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України), вибухонебезпечне підприємство або вибухонебезпечний цех (ст. 273 КК України), виробництво, на якому використовуються радіоактивні матеріали (ст. 274 КК України). Отже, у окремих випадках, може існувати небезпека для життя і здоров'я учасників ОМП у зв'язку із небезпекою самого виробничого об'єкта або його елементів та характеру виконуваних робіт. Так, можливі ризики вибуху, пожежі, отруєння, впливу небезпечних виробничих факторів та ін. Про такі ризики доцільно проконсультуватись зі спеціалістом та вжити необхідні заходи безпеки, які можуть включати прогнозування розвитку небезпечної ситуації, забезпечення учасників ОМП засобами індивідуального захисту (захисний одяг, взуття, засоби захисту органів дихання), знезаражуючі речовини та ін.

Приклад. Під час розслідування витоку аміаку з аміакопроводу на підприємстві «Стірол» у м. Горлівці Донецької області, що стався 6 серпня 2013 року та спричинив загибель шести і травмування 30 осіб. Під час розслідування виникла необхідність вилучити частину аміакопроводу з місцем розриву. З цією метою прокурор, слідчий разом з членами державної комісії з розслідування події та відповідальними за безпеку виробництва

провели попереднє обстеження місця запланованої слідчої (розшукової) дії. За результатами було проведено нараду за участю групи спеціалістів та технічного персоналу, який мав безпосередньо здійснювати демонтаж частини аміакопроводу. Під час наради було встановлено, що невідкладний демонтаж являє загрозу з причини наявності залишків аміаку. У зв'язку з цим було розроблено план підготовчих робіт та графік їх виконання [134, с. 20].

Після закінчення підготовчих дій, починається безпосередній ОМП.

Якщо спеціаліст прибув на місце події пізніше, слідчому потрібно поінформувати його про дії інших учасників ОМП, які могли викликати зміни у матеріальній обстановці.

Згідно з результатами вивчення емпіричних даних, об'єктами огляду при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва можуть бути:

- виробничі приміщення, ділянки місцевості де виконувались роботи і стався нещасний випадок, робоче місце потерпілого та інших осіб (у тому числі засоби індивідуального і колективного захисту та ін.);

- будівлі або споруди (як предмет злочину ст. 275 КК України або як місце, де виконувались роботи з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України);

- офісні приміщення (служба охорони праці, кадровий відділ, юридичний відділ, фінансово-економічний підрозділ та ін.);

- тимчасові приміщення;

- предмети і засоби праці (інструмент, технологічне оснащення, машини, механізми, прилади тощо), продукти праці (напівфабрикати, готові вироби);

- джерела енергії (електрична, пневматична, хімічна, теплова, та ін.),

- комп'ютери, електронні носії інформації (зйомні і незйомні магнітні диски, компакт-диски, флеш-накопичувачі, оптичні диски, магнітні карти, цифрові касети та ін. Ці носії можуть міститись у персональних комп'ютерах

серверах, комунікаційному обладнанні, смартфонах, цифрових фотоапаратах та ін.);

- печатки, штампи;

- документи (проектно-кошторисна документація, акти приймання робіт, податкові, бухгалтерські, банківські, договірні та інші документи).

Різноманітність конструктивно складних об'єктів та інших специфічних елементів виробничого середовища, їх розміщення, призначення та зв'язок можуть створювати враження безсистемного нагромадження для особи, яка не володіє відповідними спеціальними знаннями. Звичайно, слідчий може самостійно з'ясувати призначення та будову згаданих об'єктів, проте це займе багато часу, який потрібен для виконання інших невідкладних задач на місці події.

Приклад. Під час розслідування аварії, що сталася 29 березня на одному з енергоблоків Вуглегірської ТЕС ПАТ «Центренерго» (займання значної площі, пожежа) в Донецькій області, внаслідок якої загинула одна та травмовано понад 10 осіб. Слідчий, який проводив огляд місця події, діючи тактично грамотно, залучив до нього спеціаліста одного з колишніх працівників ТЕС, який перебував на пенсії та мав великий досвід роботи на підприємстві. Зазначений спеціаліст допоміг слідчому швидко зорієнтуватися в технологічному процесі ТЕС, оперативно виявити місце витоку вугільного пилу, технічно правильно описати частини та деталі механізмів, сформулював припущення про причини аварії, яке пізніше було підтверджено висновками інженерно-технічної експертизи [134, с. 20].

Отже, на стадії загального огляду, допомога спеціаліста потрібна для:

- 1) визначення меж та послідовності проведення ОМП. Межі огляду у кожному випадку залежать від конкретних обставин нещасного випадку. Але обов'язково мають включати як безпосереднє місце, де стався нещасний випадок, так і загальну обстановку.

Зазвичай, послідовність огляду така: встановлення місця перебування потерпілого у момент коли стався нещасний випадок, з'ясування характеру робіт, які він виконував, попередні версії про можливі причини настання нещасного випадку (несправність обладнання, порушення правил безпеки самим потерпілим, іншими особами тощо), огляд виробничої обстановки (оцінка загального стану техніки безпеки, організації робіт).

Консультація та технічна допомога спеціаліста може бути потрібна щодо таких об'єктів, питань та обставин:

- інструменти, пристрої, засоби праці: чи співпадає їх фактичне місцезнаходження із передбаченим нормативно-правовими актами; найменування; інвентарні номери, маркування тощо, справність, безпека; наявність інструментів або предметів, які не повинні знаходитись на робочому місці; саморобні пристосування;

- з'ясування: положення тіла потерпілого після настання нещасного випадку (спеціаліст моделює механізм нещасного випадку із урахуванням нормативних вимог щодо роботи обладнання та порядку виконання роботи), чи у тому місці, де повинні були виконуватись роботи знаходився потерпілий;

- інформування про обов'язкові спеціальні документи, які дають дозвіл на виконання певного виду робіт (наряд-допуск, дозвіл); інші документи, які стосуються організації і проведення робіт, повідомлення про їх можливе місце знаходження;

2) для застосування засобів (освітлювальні, оптичні, фотоапаратура, відеоапаратура, засоби для виявлення різних видів слідів, виготовлення зліпків, вимірювань, пошукові засоби тощо) і прийомів криміналістичної техніки, проведення складних видів фотозйомки (залежно від конкретних обставин). Фотографуванню підлягають загальний вид цеху, дільниці, безпосереднього місця, де стався нещасний випадок, інструментів, пошкоджень об'єктів, які можуть мати відношення до нещасного випадку

(електропроводка, предмет (частини машин, механізмів, пристроїв, деталей, інструменту), яким було травмовано особу, засоби індивідуального і колективного захисту;

3) підготовки планів, схем (обстановка на місці події, окремі елементи конструкцій, машин, механізмів, обладнання, інструментів, пристосувань та ін., їх взаємного розташування)

4) проведення вимірювань із застосуванням вимірювальних приладів, фіксація показників. Наприклад, при огляді будівель і споруд спеціаліст може надати консультативну допомогу слідчому щодо проектної документації, порядку та меж візуального огляду будівлі, здійснює огляд окремих конструкцій та частин будівлі за допомогою спеціальних приладів (нівелір, теодоліт, щуп, штангенциркуль, термомір, осцилограф, лазерний дальномір та ін.) та методів (акустичний, ультразвуковий, електромагнітний, електрооптичний); здійснює оцінку природничо-кліматичних факторів (мікрокліматичні умови праці: температура, вологість та швидкість руху повітря) та ін.

Залежно від конкретних обставин, спеціаліст звертає увагу на:

фізичні фактори ризику, які є потенційно небезпечними і могли мати вплив на механізм нещасного випадку. Зокрема: машини, механізми, що рухаються, рухомі частини машин, обладнання, гострі краї, розташування робочого місця на висоті, а також такі ризики як пил, загазованість, температура на робочому місці, температура поверхонь предметів, шум, вібрація (загальна, локальна), інфразвук, ультразвук, іонізація повітря, мікроклімат (тиск, вологість, рухливість повітря), напруга в електричному ланцюзі, статична електрика, електромагнітне випромінювання, напруженість електричного та магнітного поля, природне освітлення, освітленість робочої зони, яскравість, контрастність, радіація, електромагнітні поля та ін.;

хімічні фактори ризику: токсичні, подразнюючі, сенсibiliзуючі, канцерогенні та ін. Спеціаліст зазначає про можливі шляхи їх проникнення в організм (органи дихання, шлунково-кишковий тракт, шкіряні покриви та слизові оболонки,

біологічні фактори ризику – патогенні мікроорганізми (бактерії, віруси), макроорганізми (рослини, тварини, культури клітин).

Наприклад, якщо звернутись до практики, то можна зазначити, що нещасні випадки часто відбуваються внаслідок [102, с. 16]:

контакту з небезпечними матеріалами (спеціаліст роз'яснює про вимоги поводження з такими матеріалами та їх зберігання, індивідуальне захисне обладнання);

ураження електричним струмом (спеціаліст звертає увагу на стан струмоведучих частин обладнання і електричної арматури, можливість короткого замикання, наявність вимикачів, попереджувальних знаків, правильність заземлення, ізоляцію обладнання та ін.);

падіння об'єктів (спеціаліст відзначає наявність захисних сіток, стан ідентифікації небезпечних зон, наявність/відсутність шоломів та ін.);

падіння (спеціаліст повідомляє про вимоги проектування робочого місця, наявність/відсутність попереджувальних знаків, огорож, нековзне/ковзне покриття підлоги тощо);

опромінення (спеціаліст звертає увагу на герметичність зберігання матеріалів, обов'язковість дотримання спеціальних процедур поводження, наявність/відсутність захисного обладнання, попереджувальних знаків та ін.);

вплив високих температур (спеціаліст консультує про стан ізоляції джерела, наявність/відсутність попереджувальних знаків, запобіжних пристроїв, індивідуального захисного обладнання та ін.);

вплив шуму (спеціаліст роз'яснює про стан ізоляції обладнання, глушіння, наявність/відсутність навушників, попереджувальних знаків та ін.);

контакт з біологічно небезпечними речовинами (спеціаліст консультує про стан ізоляції джерела, дезінфекцію, фільтрацію, вимоги до безпечної утилізації, автоклавної обробки тощо);

травмування (спеціаліст звертає увагу на наявність/відсутність запобіжних пристроїв, блокування, захисних огорож, стан і вимоги до техобслуговування інструменту й обладнання, роз'яснює вимоги до процедур безпечного виконання робіт тощо);

пожежа/вибух (спеціаліст у частині вимог безпеки виробництва звертає увагу слідчого на нормативні вимоги до проведення інструктажу, роботи з небезпечними матеріалами, ізоляції джерела, системи виявлення й пожежогасіння та ін.).

Стан технічного обладнання досліджується за допомогою приладів (отримання інформації у вигляді електричних, світлових, звукових сигналів в результаті взаємодії об'єкта, що діагностується з фізичними полями – вібраційними, акустичними, тепловими) та органолептичних методів (для підвищення точності результатів, отриманих за допомогою приладів).

5) визначення та фіксації місця розташування об'єкта та взаємного розташування з іншими об'єктами та у загальній на місці події;

6) фіксації слідів, вжиття заходів для їх збереження.

На стадії детального огляду особливу увагу потрібно приділити негативним обставинам. Негативними обставинами, що можуть свідчити про інсценування нещасного випадку можуть бути: наявність на місці події предметів, які не характерні для виробничої обстановки, особливо, якщо знаходження інших, крім визначених нормативними вимогами інструментів та знарядь, заборонене.

Якщо на робочому місці потерпілого знаходяться інструменти, які не повинні використовуватись для проведення робіт, які фактично виконувались, слідчий не завжди самотійно може їх визначити. Те саме можна сказати і про їх відсутність. Якщо наявні сторонні предмети, то

спеціаліст може роз'яснити можливі причини перебування цих предметів, або ж звернути увагу на заборону їх перебування на робочому місці.

Відсутність на місці події слідів або предметів, які обов'язково мають бути (наприклад, відсутність слідів, які обов'язково мали залишитись на одязі, невідповідність характеру травми на тілі принципу роботи механізму, яким вона була спричинена) може свідчити про інсценування нещасного випадку. Крім того, на місці події можуть знаходитись предмети, призначення яких може бути не зрозумілим для слідчого.

Обов'язкова участь спеціаліста також під час огляду комп'ютерних носіїв. Так, спочатку спеціаліст звертає увагу слідчого на необхідність встановлення контролю за приміщенням, у якому знаходиться комп'ютерна техніка та електроцит з метою недопущення (або обмеження/ контролю за діями) сторонніх (зокрема персоналу) до техніки і приладів електроживлення. Технічна допомога передбачає фотографування, відеозйомку комп'ютерної техніки, виготовлення схем, вилучення різних об'єктів та ін.

У літературі пропонується, зокрема такий алгоритм роботи з комп'ютерною технікою на місці події:

1. Вимкнені пристрої не вмикати.

2. Сфотографувати або зняти на відео комп'ютерну техніку. Потрібно приділити увагу кабелям (який куди підключений). Підключення кабелів потрібно сфотографувати або забезпечити їх ярликами для ідентифікації місць підключення. Всю підключену до комп'ютера периферію слід фотографувати та описати в протоколі.

3. Якщо на момент огляду комп'ютер увімкнений, його потрібно сфотографувати або іншим способом чином зафіксувати зображення на моніторі. Якщо комп'ютер увімкнено і він знаходиться у «сплячому» режимі, то можна: одразу вимкнути його або спочатку активувати, посунувши мишу, сфотографувати відображення на екрані, а вже потім вимкнути. Вибір

операції здійснює слідчий. При активації комп'ютера може виявитись, що вихід зі «сплячого» режиму захищений паролем. У такому випадку після зміщення миші замість змісту екрану буде видно запит паролю. У такому випадку комп'ютер потрібно вимкнути.

4. Знайти і зібрати папери, на яких можуть бути написані паролі та інші дані. Часто такі записи лежать на робочому місці, приклеєні до монітору, висять на стіні.

5. Якщо принтер друкує, потрібно дочекатись закінчення друку. Все, що знаходиться у вихідній теці принтеру, описується і вилучається разом з іншими носіями інформації.

6. Після цього комп'ютер потрібно вимкнути. Це має зробити компетентний спеціаліст. Це не можна дозволяти робити місцевому персоналу або власнику техніки.

7. Техніку потрібно опечатувати так, щоб виключити як фізичний доступ всередину, так і підключення електроживлення.

8. Техніка упаковується із урахуванням крихкості і чутливості до зовнішніх впливів. Особливо чутливі до вібрації жорсткі магнітні диски: їх механічне пошкодження призводить до повної втрати даних [189, с. 213–215].

Огляд трупа проводиться за загальними правилами, які описані у спеціальній літературі, а також із урахуванням особливостей місця та обставин нещасного випадку. Як слушно зазначається, важливо встановити і зафіксувати положення трупа щодо навколишнього середовища, особливо обладнання, пов'язаного з подією, точно вимірявши відстані від нього до найближчих нерухомих предметів і обладнання, яким нанесено травму. Рекомендовано поряд з іншими частинами тіла ретельно оглянути стислі кисті рук, в яких можуть залишитись інструменти, сліди забруднення, які свідчать про виконання потерпілим певної роботи або контактування з певним обладнанням. Зазначають наявність або відсутність на трупі

передбачених правилами техніки безпеки щодо певної роботи спецодягу, спецвзуття, головного убору або захисної каски, рукавиць, окулярів тощо виконання [134, с. 21]. З огляду на описані вище питання участі спеціаліста у проведенні огляду місця події, очевидно, що для огляду трупа така допомога є необхідною та обов'язковою.

Що стосується фіксації результатів ОМП, то допомога спеціаліста необхідна для правильного зазначення в протоколі назв об'єктів, використання термінології, підготовки схем, креслень, рисунків, графічних зображень, ескізів, фотографування (вибір виду і методів), відеозйомки, пакування та транспортування слідової інформації.

Крім того, відомості про спеціалістів, які беруть участь у проведенні ОМП, про результати ОМП, а також інформація про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, вносяться до протоколу ОМП.

Носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, додаються до протоколу ОМП. При виготовленні оригіналу документа в електронній формі (його відображення) після завершення ОМП спеціалістом за дорученням слідчого у довільній формі складається письмове пояснення, у якому зазначаються дата проведення процесуальної дії, дата виготовлення документа (відображення), номер та/або параметри технічних носіїв інформації, а також прізвище особи, яка виготовила копію запису. Письмове пояснення та відображення запису процесуальної дії приєднуються як додатки до протоколу ОМП.

За результатами проведення ОМП залучені спеціалісти консультують слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів,

доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів [137].

Слід підкреслити, що незважаючи на важливість допомоги спеціаліста при проведенні ОМП, не можна перекладати на нього процесуальні обов'язки слідчого. Робота слідчого не може бути зведена до механічної фіксації у протоколі інформації щодо порядку та результатів ОМП. У кожному разі потрібна аналітична робота, оскільки лише слідчий обізнаний про усі відомі обставини травматичної події, може зіставити певні відомості та факти, які не відомі спеціалісту та є відповідальним за результати проведення ОМП та кримінального провадження в цілому. Тобто слідчий лише сприймає інформацію, яку надає спеціаліст, але аналізує, робить висновки і використовує її самостійно. Слід також мати на увазі, що незважаючи на спільну мету слідчого і спеціаліста щодо ефективного проведення ОМП (комплексне дослідження об'єкта), підхід до виконання своїх обов'язків у зазначених суб'єктів різний. Слідчий є керівником проведення слідчої (розшукової) дії, відповідає за її організацію, дотримання процесуальних вимог, орієнтується на виконання завдань кримінального провадження, які можуть бути вирішені за допомогою ОМП. Спеціаліст виконує вказівки слідчого, бере участь у проведенні ОМП шляхом застосування своїх спеціальних знань щодо окремих питань огляду, він не відповідає за результати кримінального провадження, а тільки за виконання своїх обов'язків як учасника кримінального провадження.

Вивчення практики розслідування злочинів проти безпеки виробництва дає підстави для висновку про необхідність розширення та доповнення традиційних можливостей збирання доказів шляхом пошуку нових організаційних та тактичних засобів і методів, що включають об'єднання зусиль спеціалістів різних галузей.

2.2. Участь спеціаліста у проведенні огляду документів при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

При розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва особливе значення має огляд документів. За загальним правилом, метою огляду документів є по-перше, виявлення ознак, які дозволяють використовувати документ у якості речового доказу, по-друге, ознайомлення з документом (зміст, форма) з точки зору його належності до обставин кримінального правопорушення. Огляд документів часто проводиться одночасно із ОМП, проте не завжди.

Як свідчать результати вивчення судової практики, саме документи є одним з найбільш поширених видів доказів у провадженнях про злочин проти безпеки виробництва, які оцінюються судом та складають основу для ухвалення рішень. Суди у кожному випадку особливу увагу приділяють дослідженню документів, тому від якості роботи з документами під час досудового розслідування залежить результат кримінального провадження.

Збирання таких доказів може здійснюватись за допомогою різних способів, передбачених КПК України і не обмежується тільки оглядом. Водночас, якщо говорити про мету проведення тих або інших процесуальних дій у зазначеному контексті, то убачається можливим і достатнім задля уникнення зайвих повторювань, зосередитись на питаннях участі спеціаліста у проведенні огляду документів. Адже незалежно від того, яка саме процесуальна дія проводиться з метою збирання (отримання) документів, спеціаліст зазвичай матиме одне і те саме завдання – допомога слідчому визначенні напрямку їх пошуку, роз'ясненні термінів, змісту окремих положень, фіксації, вилученні. Іншими словами, при проведенні, наприклад, огляду, обшуку, здійсненні тимчасового доступу до речей і документів – діяльність спеціаліста матиме подібний характер.

До будь-якої виробничої діяльності висувається низка вимог щодо забезпечення безпеки осіб, які працюють. Ці вимоги відображено у різних нормативно-правових актах і документах, а їх виконання завжди має документальне відображення [175; 181]. З одного боку, це спрощує пошукові та аналітичні задачі огляду, а з іншого – значний масив документації, специфіка термінології, змісту окремих положень, взаємозв'язок різних документів, становлять проблему для виконання задач огляду, оскільки слідчий зазвичай не володіє знаннями про організацію охорони праці, вимоги безпеки до виконання різних видів робіт, порядок документального відображення певних процесів, операцій, результатів виробничої діяльності, дотримання (виконання) вимог, правил, інструкцій та ін.

Про обсяг документів з питань охорони праці свідчить наступний перелік, який не є вичерпним. Так, до згаданих документів належать: накази та розпорядження, вхідна і вихідна інформація, реєстри та обліки законодавчих та нормативно-правових актів, національних та міжнародних стандартів, положення про систему управління охороною праці в організації, положення про охорону праці в організації, положення про структурні підрозділи та посадові інструкції, навчання та перевірка знань, протоколи засідання комісії з перевірки знань з питань охорони праці, тематичні плани і програми навчання з питань охорони праці, журнали реєстрації інструктажів, дозволи на виконання робіт підвищеної небезпеки, ідентифікація, оцінка та виявлення найбільш значних небезпек/ризиків на виробництві та заходи щодо їх попередження та регулювання, перелік шкідливих та небезпечних факторів виробничого середовища, протоколи лабораторних досліджень умов праці, журнал перевірки стану умов і безпеки праці, приписи служб охорони праці, державних інспекторів, матеріали експертиз, аудит, медичні огляди, перелік професій, працівники яких підлягають медичному та обов'язковому психологічному огляду, особові картки, стандарти організації, звітні документи та ін. Ці та інші документи пов'язані між собою, до кожного

з них висуваються вимоги щодо порядку і випадків оформлення, змісту, форми тощо.

Окрема проблема – пошук та правильний відбір документів, які мають значення для кримінального провадження та мають відношення до нещасного випадку. Такі висновки підтверджуються результатами вивчення емпіричних даних. Так, за результатами опитування встановлено, що слідчі до найбільш складних задач огляду документів відносять: зміст документації (термінологія, призначення окремих документів, вимоги до оформлення) (76 %); належність (відношення) документів до обставин кримінального правопорушення (73 %); загальне уявлення про систему документації (54 %); місце знаходження документів (35 %); пошук слідів злочину (ознаки підроблення, внесення змін та ін.) 15 %.

Усі опитані визнали доцільність залучення спеціаліста до огляду документів. Водночас, як вже було зазначено, за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, до проведення огляду спеціаліст залучався лише у окремих випадках. Підтверджено також, що огляди документів, проведені без участі спеціаліста не завжди можна визнати результативними, оскільки у подальшому проводились додаткові процесуальні дії, які були спрямовані на усунення прогалин і недоліків, пов'язаних із збиранням таких доказів.

У спеціальній літературі описані основні задачі огляду документів, які можна визначити як такі і для огляду документів при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Наприклад, А. Ф. Волобуєв зазначає, що основними задачами огляду документів є:

1. Визначення загальної характеристики документа. Потрібно з'ясувати, ким він виданий, про що говориться в документі, тобто який його зміст, які реквізити наявні на документі, який зовнішній вигляд документа.

2. Встановлення ознак і особливостей, що можуть свідчити про факти й обставини, важливі під час розслідування. Для вирішення цього завдання

вивчаються зміст і форма документа; матеріали документа (папір, матеріал для його виготовлення), окремі фрагменти документа, відбитки печаток, штампів, тексти й ін. Документи можуть свідчити про доказові факти сукупністю наступних ознак або особливостей:

а) перебуванням у певному місці або у певної особи;

б) змістом, що вказує на певні обставини справи, належність документа певній особі тощо;

в) виконанням у цілому або в окремих частинах (фрагментах) певною особою, на певному принтері, друкарській машині і т. ін., а також виконанням не цією особою, а кимось іншим і т. ін.;

г) наявністю певних змін шляхом підчищень, дописок, травлення, вставок і т. ін.;

д) наявністю певних ознак і особливостей (складки, залиті або закреслені елементи й ін.), що вказують на спосіб виготовлення або використання документа і т. ін.

3. Індивідуалізація й опис документів, що можуть бути речовими доказами, документи слід описувати в протоколі так, щоб виключалися сумніви в тому, що виявлені або надані та залучені до справи саме ці документи і саме в цьому їхньому стані. У протоколі повинні бути описані ознаки, що у достатньому ступені індивідуально характеризують кожний документ.

4. Виявлення ознак, які сприяють розшуку виконавця документа або засобів виготовлення документа, для виявлення злочинця і з'ясування обставин підготовки і скоєння злочину.

Крім названих основних завдань огляду документів, вирішуються певні окремі завдання або окремі питання, що виникають у зв'язку з конкретними обставинами справи, характером і особливостями документів, що оглядаються [85, с. 69].

Або, наприклад, у наступному вигляді:

– перша задача – визначити загальну характеристику документа. Це встановлюється за видом документа, його змістом, реквізитами. Іноді обставини виявлення можуть свідчити про призначення документа, що дозволить виявити напрями його подальшого огляду. Наприклад, заповнений бланк документа серед чистих бланків;

– друга задача – встановлення ознак і виявлення особливостей, які дозволяють судити про факти та обставини, що мають значення для розслідування, наприклад, належність документа певній особі, наявність ознак, що вказують на спосіб виготовлення документа або його реквізитів (наприклад, весь документ виконаний на ксероксі, принтері та ін.). На основі таких ознак можна зробити висновок, що вони можуть бути речовими доказами (підроблені печатки, документи);

– третя задача – індивідуалізація та опис документів у протоколі так, щоб виключити сумнів у тому, що виявлені та приєднують до матеріалів провадження саме ті документи і саме у такому стані. У протоколі повинні бути описані ознаки, які індивідуалізують документ;

– четверта задача – виявлення ознак, які сприяють пошуку виконавця документа або засобів його виготовлення [188. с. 78–79].

Отже, як убачається з наведеного, а також із урахуванням інших точок зору, науковці подібно визначають задачі огляду документів.

При розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва практичне втілення цих загальних положень передбачає обов'язкову участь спеціаліста з метою: застосування техніко-криміналістичних засобів; надання консультацій, роз'яснень про систему документації з охорони праці, специфіку її змісту, вимоги до її оформлення та ін.

Участь спеціаліста дозволяє виявити та зафіксувати ознаки підроблення документів, внесення змін до окремих їх частин, заміну, змінення, не відображення певних даних. Так, спеціаліст, який обізнаний про вимоги до документації з охорони праці і техніки безпеки, звертає увагу слідчого на

документи, які мають безпосереднє відношення до виконання робіт, під час яких стався нещасний випадок, адже у першу чергу саме ці документи можуть бути змінені або підроблені зацікавленими особами. Наприклад, якщо проводиться огляд наряду-допуску, то спеціаліст звертає увагу на можливі сліди дописування, підчистки, травлення та ін. Спеціаліст роз'яснює, що наряд-допуск повинен бути оформлений на спеціальному бланку і містити відомості про зміст, місце, час початку і закінчення певних робіт, а також необхідні заходи безпеки, склад бригади і працівників, відповідальних за безпечне виконання роботи. Тому, якщо відсутні або змінені окремі реквізити або недотримані вимоги (наряд заповнюється ручкою, виправлення не допускаються), спеціаліст може зробити припущення про ймовірність підроблення документу.

Спеціаліст також допомагає слідчому зорієнтуватись у складних специфічних питаннях під час огляду документів. Якщо повернутись до прикладу про наряд-допуск, то спеціаліст інформує про нормативні вимоги щодо складання цього документу, його форму. Зважаючи на те, що єдиної (універсальної) форми наряду-допуску законом не встановлено, потрібно визначитись з такими вимогами залежно від сфери діяльності підприємства (у кожному разі обов'язково мають бути зазначені відомості про заходи підготовчого характеру з відміткою про виконання; чисельність та склад бригади; відмітка про проведення необхідних інструктажів; час початку і закінчення робіт; документальне підтвердження завершення робіт). Лише у цьому випадку можна буде з'ясувати чи дотримані відповідні вимоги, а зокрема, чи відображає документ специфіку виконуваних робіт.

Усі документи, що стосуються питань охорони праці пов'язані та являють систему. Так, крім форми і змісту наряду-допуску, спеціаліст роз'яснює вимоги до його реєстрації (відображення у інших документах та місце у загальній системі документації з охорони праці). У даному випадку – це спеціальний журнал. У свою чергу, вимоги до оформлення та ведення

журналу так само мають бути нормативно закріплені. Інше важливе питання – встановлення особи, яка має право видавати наряд-допуск (підтвердженням її повноважень слугують різні документи, зокрема: наказ, атестація з охорони праці, відповідність освіти, досвіду та інших характеристик особи).

Що стосується специфічної складової огляду документів – використання спеціальних знань, що включають обізнаність про систему документації, значення термінів, додержання вимог, що висуваються до таких документів, визначення документів, які мають відношення до обставин кримінального правопорушення та ін., то робота спеціаліста передбачає застосування цілого комплексу аналітичних і пошукових заходів, метою яких є допомога слідчому у проведенні слідчої (розшукової) дії.

Зазвичай, документація з питань охорони праці розробляється із урахуванням характеру і виду діяльності, складності і взаємодії технологічних процесів, вимог нормативно-правових актів з охорони праці.

Тому, залежно від конкретних обставин, спеціаліст надає консультацію щодо:

- 1) загальної характеристики нормативно-правових актів та документів, які регламентують питання безпеки виробництва у конкретному випадку. Це потрібно для формування загального уявлення про відповідні вимоги, що у свою чергу дозволяє визначити напрями пошуку інших документів, які мають безпосереднє відношення до обставин кримінального правопорушення;

- 2) внутрішніх документів:

- а) розподіл обов'язків, прав і відповідальності у частині питань безпеки виробництва між різними службами. Це може бути потрібно для з'ясування обов'язків щодо виконання відповідних вимог керівників служб, відділів, структурно-функціональних підрозділів. Спеціаліст звертає увагу слідчого на доцільність огляду внутрішніх нормативних документів зокрема положень

структурних підрозділів, посадових інструкцій, стандартів організації, інструкцій, організаційних карт, матричних таблиць та ін. та, у разі необхідності, надає роз'яснення щодо взаємозв'язків, підпорядкованості підрозділів та окремих осіб, на яких покладено обов'язок зі створення, забезпечення, контролю, дотримання вимог безпеки;

б) організаційно-розпорядчі документи (накази, розпорядження, плани);

в) реєстраційні, протокольні, звітні документи;

г) документи про проходження навчання та перевірку знань з охорони праці особами, для яких це обов'язково (протокол засідання комісії з перевірки з питань охорони праці, посвідчення про перевірку знань з питань охорони праці, перелік посадових осіб, які проходять таке навчання та перевірку, тематичний план і програма навчання посадових осіб з охорони праці, журнал реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці);

3) результати попередніх перевірок (аудитів, оцінки відповідності), приписи державних органів нагляду і контролю, акти розслідування нещасних випадків, матеріали атестації робочих місць за умовами праці;

4) перелік професій, працівники яких підлягають медичному огляду, особиста карта (книжка) особи, яка підлягає медичному огляду, висновок попереднього (періодичного) медичного огляду, перелік професій, працівники яких підлягають обов'язковому психологічному огляду, перелік спеціального одягу, спеціального взуття та інших засобів індивідуального захисту, особова картка обліку спеціального одягу і взуття.

Отже, основні напрями (задачі) консультацій і роз'яснень спеціаліста під час огляду документів, що стосуються безпеки виробництва та їх відношення до обставин кримінального правопорушення можна визначити наступним чином:

1. Роз'яснення загальних положень про систему документації з охорони праці.

2. Уточнення спеціальних вимог до переліку та оформлення документації залежно від виду виконуваних робіт, організаційної форми підприємства та інших конкретних обставин події. Так, спеціаліст допомагає визначити чи відповідає документація специфіці, розміру та виду економічної діяльності (наприклад, на підприємстві, де виконуються роботи з підвищеною небезпекою відсутній перелік таких робіт або для підприємства створення служби охорони праці є обов'язковим, а відповідна документація відсутня або відповідає вимогам, які встановлені для підприємств, де створення відповідної служби не передбачається), наявність/відсутність окремих документів, які повинні/не повинні бути оформлені у зв'язку із певними обставинами. Наприклад, у матеріалах розслідування нещасного випадку на виробництві відсутній акт, пояснення певних осіб, документи, що підтверджують проходження інструктажу з охорони праці тощо.

3. Консультація щодо процедур та процесів у частині охорони праці, які підлягають документуванню. Види і форми відповідних документів.

4. Визначення доцільності та послідовності огляду документів.

5. Обґрунтування припущень про відношення певних документів до обставин кримінального правопорушення.

6. Безпосередній огляд документів.

7. Фіксація результатів огляду.

Окремо потрібно зазначити про необхідність залучення спеціаліста під час ознайомлення (огляду) з матеріалами технічного розслідування нещасного випадку на виробництві (як правило, такі матеріали наявні вже на початкових етапах розслідування. Це пояснюється вимогами законодавства проводити технічне розслідування нещасного випадку та визначати його зв'язок з виробництвом).

Так, комісія з розслідування нещасного випадку на виробництві зобов'язана:

- обстежити місце настання нещасного випадку, одержати письмові пояснення потерпілого, якщо це можливо, опитати осіб – свідків нещасного випадку та причетних до нього осіб;

- визначити відповідність умов праці та її безпеки вимогам законодавства про охорону праці;

- з'ясувати обставини і причини настання нещасного випадку;

- вивчити первинну медичну документацію (журнал реєстрації травматологічного пункту лікувально-профілактичного закладу, звернення потерпілого до медичного пункту або медико-санітарної частини підприємства, амбулаторну картку та історію хвороби потерпілого, документацію відділу кадрів, відділу (служби) охорони праці тощо);

- визначити, пов'язаний чи не пов'язаний нещасний випадок з виробництвом;

- установити осіб, які допустили порушення вимог законодавства про охорону праці, а також розробити план заходів щодо запобігання подібним нещасним випадкам;

- скласти акт проведення розслідування нещасного випадку за формою Н-5 та акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1;

- скласти у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння), пов'язаного з виробництвом, крім актів за формою Н-5 і Н-1, картку обліку професійного захворювання (отруєння) за формою П-5 [42].

Матеріалами розслідування є:

- акти за формою Н-5 і Н-1 (у разі, коли нещасний випадок визнано таким, що пов'язаний з виробництвом);

- наказ про утворення комісії;

- картка за формою П-5 (у разі виявлення гострого професійного захворювання (отруєння));

- пояснення потерпілого, осіб - свідків нещасного випадку та причетних до нього осіб (у разі їх наявності);
- копії документів про кваліфікацію працівника, проведення відповідних інструктажів та медичних оглядів, а також отримання завдання на виконання роботи, під час якої стався нещасний випадок (за наявності);
- витяги з експлуатаційної документації, схеми, фотографії, інші документи, що характеризують стан робочого місця (устаткування, апаратури, матеріалів тощо);
- висновок лікувально-профілактичного закладу про стан сп'яніння, наявність в організмі потерпілого алкоголю, наркотичних чи отруйних речовин [42].

Вивчення правозастосовної практики показало, що переважно, матеріали технічного розслідування відповідають згаданому переліку. Проте, у матеріалах можуть бути інші документи, які становлять інтерес для слідства. Крім консультацій щодо зазначених документів, на це також може звернути увагу спеціаліст.

Отже, слідчий має справу зі значним масивом документів, у якому відображено результати технічного розслідування нещасного випадку на виробництві, що має певні спільні риси із досудовим розслідуванням (огляд місця нещасного випадку, опитування, збирання документів). На перший погляд, доказове значення цих документів очевидне. Так, наприклад, у протоколі огляду місця, де стався нещасний випадок зазначено інформацію про потерпілого, підприємство, склад комісії, час проведення огляду, представлено детальний опис місця, де стався нещасний випадок із зазначенням даних про обладнання, устаткування, інструменти, пристосування, їх технічний стан, відповідність вимогам нормативно-правових актів щодо безпечної експлуатації тощо.

Водночас, у кожному разі такі документи потребують ретельної критичної оцінки, оскільки особиста зацікавленість осіб, які проводять

технічне розслідування може вплинути на об'єктивність оцінки певних фактів та обставин.

Завдання спеціаліста – допомогти слідчому правильно зрозуміти зміст та призначення різних документів, оцінити повноту та доказове значення матеріалів технічного розслідування, визначити напрями усунення прогалин та недоліків.

Окремо слід зазначити про електронні документи. Адже сучасний документообіг важко уявити без електронної складової. Як свідчить практика, деякі документи, що стосуються питань охорони праці подекуди зберігаються на електронних носіях, тому важливо приділити увагу окремим питанням, що можуть виникнути під час їх огляду та оцінки як можливого об'єкта судової техніко-криміналістичної експертизи (тільки матеріальні). У цьому сенсі інтерес становить класифікація електронних документів, запропонована Т. Е. Кукарніковою, а саме:

За формою існування: матеріальні і віртуальні. До матеріальних документів належать об'єкти, зафіксовані на матеріальних носіях, які несуть інформацію, що має смислове значення та існує лише у електронному середовищі. Віртуальний документ являє сукупність інформаційних об'єктів, що утворені в результаті взаємодії користувача з інформаційною системою.

За джерелом існування: електронні документи, створені самим користувачем і комп'ютерною системою (тобто самим електронним середовищем).

За змістом електронні документи можуть бути файлами, які містять текстову інформацію, графіку, анімацію, фото- і відеоряд, а також інформацію, записану спеціальними кодами і позначеннями.

За ступенем захисту електронні документи є відкритими і закритими.

За видом матеріального носія: документи, які існують на фізичних носіях комп'ютерної інформації (пристрої зовнішньої пам'яті: магнітні і лазерні диски, магнітні стрічки та магнітні карти, карти флеш-пам'яті та ін.); у

оперативному запам'ятовуючому пристрої (ОЗП) електронної обчислювальної машини; в ОЗП периферійних пристроїв; в ОЗП комп'ютерних пристроїв зв'язку і мережевих пристроїв [93, 204 с.]

Наведена класифікація, на нашу думку, доступно і зрозуміло відображає усі особливості електронних документів.

Що стосується допомоги спеціаліста у частині застосування спеціальних засобів (інструментів), то це можуть бути:

- пристрої для копіювання жорстких дисків та інших носіїв;
- пристрої для підключення досліджуваних дисків з апаратним блокуванням запису на них;
- програмні інструменти для криміналістичного дослідження вмісту дисків і інших носіїв, а також їх образів;
- переносні комп'ютери з комплексом програмних і апаратних засобів, орієнтованих на дослідження комп'ютерної інформації у польових умовах;
- набори (hash sets) для фільтрації вмісту файлової системи, що вивчається;
- апаратні і програмні засоби для дослідження мобільних телефонів та sim карт;
- програмні засоби для дослідження локальних мереж та ін. [189, с. 28].

Отже, зважаючи на різноманітність та специфіку нормативних актів і документів у сфері охорони праці, їх впливу на різні сфери виробничої діяльності використання спеціальних знань при проведенні огляду документів є необхідною умовою ефективного виконання завдань кримінального провадження [181].

2.3. Участь спеціаліста у організації і проведенні допиту при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

З криміналістичної точки зору допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й такої інформації, відомості про факти і обставини, що

мають орієнтуюче значення, які слідчий чи інша уповноважена особа отримує від допитуваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації. Предмет допиту утворюють обставини, які входять до предмета доказування, а також інші обставини, які можуть надати допомогу у всебічному, повному, об'єктивному кримінальному провадженні. Під час досудового розслідування допиту підлягають підозрюваний, свідок, потерпілий, експерт щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні [90, с. 487].

У науковій доктрині широко представлені дослідження, присвячені різним аспектам організації і проведення допитів [11; 72; 74; 132; 182; 187; 199;]. Що стосується проблем залучення спеціаліста до проведення допиту, то у криміналістиці вони розглядаються на рівні самостійних досліджень, а також у контексті методик розслідування злочинів.

Б. В. Романюк зазначає, що спеціалісти своїми спеціальними знаннями, вміннями та навичками сприяють слідчому у проведенні допитів, а саме, допомагають йому:

- консультаціями, поясненнями тощо при підготовці до проведення слідчої дії;
- виявити певні біопсихічні дані особи й установити психологічний контакт з допитуваним;
- вибрати в рамках закону й етики засоби психологічного впливу на допитуваного;
- точніше та повніше зрозуміти допитуваного, особливо певних фахівців, які використовують у розмові спеціальні професійні терміни;
- встановлювати обізнаність допитуваного щодо питань, які вимагають спеціальних знань (наприклад, про технічну характеристику певного устаткування, облаштування і застосування зброї тощо);
- методично правильно спрямувати допит, з дозволу слідчого, ставлячи питання допитуваному;

- правильно усвідомити певні дані про обстановку й обставини злочину, що відтворюються показаннями особи, яка допитується;
- глибше і професійніше розібратися в спеціальних питаннях щодо виникнення та протікання події злочину, причин та умов, що йому сприяли;
- усвідомити спеціальні правила, нормативні документи, що стосуються регулятивної діяльності, пов'язаної із учиненням правопорушенням у певній області суспільного виробництва чи діяльності;
- зрозуміти (одночасно й допитуваному) незрозумілі для нього терміни і положення нормативних документів, проведених експертиз;
- установити обставини, способи та мотиви злочинних дій;
- негайно припиняти неправдиві показання, пояснення певних специфічних діянь, осягнення та розуміння яких базується на наявності спеціальних знань;
- точніше встановити способи та інші дані, що стосуються учиненого злочину;
- зафіксувати пред'явлені допитуваним документи або предмети, що мають значення для справи, способами криміналістичної зйомки, виготовлення зліпків з предметів тощо;
- визначити вірогідність правдивості показань допитуваних;
- зафіксувати за допомогою технічних засобів процес проведення допиту;
- скласти зі слів допитуваного складний план (схему), фоторобот;
- правильно використовувати спеціальну термінологію для записів в протоколі допиту, у тому числі правильно фіксувати документи і предмети, які передбачається направити разом з окремими дорученням про допит іншому слідчому [154, с. 237–238].

Із наведеними положеннями слід погодитись, адже у них точно відображено основні завдання участі спеціаліста при проведенні допиту, у тому числі і такі, що стосуються досліджуваної проблематики.

Вивчення матеріалів правозастосовної практики показало, що допит проводився в усіх, без винятку, провадженнях, які вивчались під час підготовки дисертаційного дослідження.

Допитуваними особами зазвичай є свідки (очевидці) нещасного випадку, потерпілий, службові особи, працівники підприємства, представники контрольно-наглядових органів та ін.

Специфікою допиту згаданих осіб у кожному випадку є необхідність з'ясування низки обставин, пов'язаних умовами виробничої діяльності, організацією певних процесів, посадовими обов'язками, порядком виконання певних робіт тощо. Тобто, «професійна» складова предмета допиту – особливість цієї слідчої (розшукової) дії при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Саме тому особливе значення має своєчасне залучення спеціаліста до проведення допиту, а особливо під час його підготовки. Вивчення практики засвідчило, що слідчі часто нехтують проведенням належної підготовки до проведення допиту, що призводить до необхідності повторних допитів з метою усунення дефіциту інформації та інших недоліків. Так, поширені випадки, коли проводиться допит щодо загальних обставин нещасного випадку, а потім, у ході вже іншої слідчої (розшукової) дії (зазвичай також допиту), відбувається уточнення різних специфічних обставин, які не були з'ясовані при попередньому допиті. Такі помилки надають додаткові можливості особам, які не зацікавлені давати правдиві показання, оцінити можливості та обізнаність слідчого і вжити заходів з метою подальшої протидії розслідуванню.

Така ситуація зумовлена, як було зазначено, недоліками підготовки до проведення допиту, а часто взагалі її відсутністю.

Справедливо зазначити, що відсутність спеціалізації слідчих щодо розслідування злочинів проти безпеки виробництва впливає на способи і методи їх роботи. Іншими словами, тактичні прийоми розслідування так

званих загальнокримінальних злочинів поширюються на і на розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Але у цьому випадку застосування загальних тактичних прийомів допиту не завжди буде достатнім.

Вирішення цієї та інших проблем передбачає необхідність використання спеціальних знань, а саме залучення спеціаліста до організації і проведення допиту.

У багатьох випадках визначальний вплив на результативність допиту у провадженнях про злочини проти безпеки виробництва має підготовка до його проведення. Особливість та значення підготовки полягає у тому, що слідчому потрібно спілкуватись з особами, які володіють спеціальними знаннями, а отже, і сам слідчий повинен не лише мати уявлення, а й орієнтуватись у різних особливостях і аспектах таких знань.

Зміст допомоги спеціаліста під час підготовки до допиту включає низку дій, спрямованих на створення умов для успішного проведення цієї слідчої (розшукової) дії. А саме:

1. Опрацювання термінології. Спеціаліст орієнтує слідчого щодо ключових понять і термінів (загальних і спеціальних), що стосуються або можуть стосуватись предмета допиту і будуть використовуватись під час його проведення як допитуваними особами, так і самим слідчим. Це дозволить по-перше, правильно, грамотно, професійно вести допит, а по-друге, сприятиме формуванню у допитуваного переконаності про обізнаність слідчого щодо обставин справи, що у свою чергу, дозволить знизити ймовірність зловживань з боку допитуваного з метою введення слідства в обману або маніпулювання фактами та даними. Спеціаліст також може підібрати та запропонувати слідчому спеціальну літературу, вивчення якої може бути корисним. Спеціаліст може запропонувати залучити до проведення допиту інших спеціалістів, якщо убачає таку потребу.

2. Вивчення документів. Спеціаліст допомагає визначити документи, які потрібно вивчити перед проведенням допиту. Так, у кожному разі доцільно

ознайомитись із посадовими інструкціями особи, яку планують допитувати, з'ясувати зміст її показань за результатами опитування при проведенні технічного розслідування нещасного випадку, зіставити її показання з показаннями інших опитаних. Крім того, можуть становити інтерес документи про притягнення до відповідальності за порушення правил охорони праці, які були допущені допитуваним, медична документація, документи, які підтверджують кваліфікацію особи та ін. Тобто, завдання спеціаліста – визначити для кожної категорії допитуваних спеціальний (індивідуальний) перелік документів, які відображають обставини, які мають значення для кримінального провадження і надати допомогу слідчому під час аналітичної роботи з такими документами.

Спеціаліст допомагає слідчому визначити докази, які будуть пред'явлені допитуваному (якщо планується застосовувати такий тактичний прийом). Зміст допомоги спеціаліста полягає у тому, що він може визначити які саме докази (показання інших осіб (службових осіб підприємства, потерпілого, свідків, очевидців травматичної події, медичні довідки, документи з ознаками підроблення, висновки експертиз та ін.) і у якій послідовності доцільно пред'явити допитуваному.

3. Ознайомлення з матеріалами технічного розслідування нещасного випадку. Як вже було зазначено, під час технічного розслідування нещасного випадку, комісія проводить низку дій для встановлення обставин і причин нещасного випадку. Серед таких дій – опитування різних категорій осіб. Перелік осіб, які підлягають опитуванню, може бути різним, але в будь-якому випадку цими особами повинні бути потерпілий, робітники, з якими він був пов'язаний в процесі праці, очевидці нещасного випадку, а також керівники та фахівці, від діяльності яких залежала безпека потерпілого. Важливо розуміти, що якщо спеціаліст не вправі самотійно, без участі слідчого проводити будь-які дії зі збирання доказів, то технічний інспектор

здійснює подібні дії самостійно або ж у складі комісії, залучаючи до участі в своїх діях працівників підприємства та громадських організацій.

Ознайомлення зі змістом відповідних протоколів під час підготовки до допиту дає можливість попередньо визначити позицію допитуваних та їх відношення до події, що допомагає визначити стратегію і тактику допиту, інших слідчих (розшукових) дій, передбачити можливу протидію та її способи, підгодовуватись до спілкування на фаховому рівні.

До спеціаліста потрібно звернутись із запитаннями про дотримання вимог до оформлення результатів технічного розслідування нещасного випадку. Так, у частині проведення опитування це може бути консультація про те, чи уповноважена особа проводила опитування, чи повно відображено у відповідях відомі обставини та факти, чи вичерпний перелік запитань, чи відповідає протокол опитування встановленій формі тощо. Також варто спільно проаналізувати зміст показань опитаних. Спеціаліст звертає увагу слідчого на прогалини, суперечності у показаннях, повідомляє про ризики необ'єктивності (якщо є підстави так вважати), пропонує сформулювати запитання для допиту з метою усунення недоліків, прогалин, суперечностей.

4. Формулювання запитань для допиту. Допомога спеціаліста потрібна для визначення характеру, послідовності та змісту запитань для різних категорій допитуваних.

Так, наприклад, під час допиту потерпілого обов'язково потрібно з'ясувати яку операцію він виконував, якими технічними засобами користувався, чи відповідає порядок його дії нормативним вимогам, які визначені для такої операції, у якому положенні знаходився до, під час і після виконання операції, які порушення правил були допущені ним та іншими особами, хто і коли проводив інструктаж, чи забезпечений потерпілий ЗІЗ, який їх стан та ін.

Спеціаліст, який має досвід проведення технічних розслідувань нещасних випадків (був членом комісій, працював у контрольно-наглядових

органах) може запропонувати запитання, які дозволять з'ясувати чи не здійснювався тиск на потерпілого з метою приховування нещасного випадку або необ'єктивного відображення інформації про травматичну подію. Наприклад, чи не було пропозицій допомоги з лікуванням в обмін на згоду потерпілого не повідомляти про нещасний випадок. Запитання про характер приховуваних обставин (відсутність ЗІЗ, не проходження навчання, інструктажу, медичного огляду, відсутність документального оформлення робіт) потрібні для встановлення справжніх причин настання нещасного випадку і відповідальних осіб.

Якщо потерпілого не можливо допитати (загинув, перебуває у тяжкому стані), потрібно з'ясувати обставини нещасного випадку під час допиту очевидців. Важливо встановити хто може бути очевидцем події. Так, зазвичай, виконання виробничих операцій передбачає документальну регламентацію, у якій відображено хто саме має виконувати роботу, який порядок її виконання тощо. Тому, якщо, наприклад, у наряді-допуску зазначений склад бригади, то можна передбачити, що очевидцями можуть бути саме ці особи.

Службові особи, на яких покладено обов'язок дотримання різних нормативних вимог не завжди зацікавлені давати правдиві показання, оскільки це може стати причиною притягнення їх до відповідальності. Намагання скористатись своїми перевагами щодо обізнаності про особливості регламентації, порядок виконання робіт – типова лінія поведінки допитуваних. Слідчому доцільно звернутись до спеціаліста за роз'ясненнями щодо службових обов'язків, меж відповідальності різних категорій допитуваних. Як було зазначено, спеціаліст також допоможе визначити осіб, яких потрібно допитати. Особливість допиту різних категорій осіб при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва полягає у тому, що незважаючи на подібний, на перший погляд, характер запитань, які потрібно з'ясувати у ході допиту, важливо мати чітке уявлення про обов'язки різних

службових осіб підприємства, оскільки це визначає їх відповідальність. Іншими словами, під час допиту наприклад, головного інженера, керівника підрозділу з охорони праці, безпосереднього виконавця робіт, під час яких стався нещасний випадок потрібно орієнтуватися у змісті їх обов'язків, межах відповідальності, повноваженнях. Роз'яснення цих особливостей – задача спеціаліста.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, найбільш вдалим підходом убачається групування запитань для службових осіб. Узагальнення правозастосовної практики дозволило сформулювати наступний алгоритм допиту:

1. Організаційно-правова та професійна складова запитань для допиту (ким працює, з якого часу, професія, суміжні спеціальності, як призначений на посаду, досвід роботи за спеціальністю і загальний, хто є безпосереднім керівником).

2. Посадові обов'язки та вимоги з охорони праці (перелік обов'язків, якими документами регламентовані, чи ознайоmlена особа зі своїми обов'язками, чим це підтверджено, хто ознайомив, коли, за які об'єкти відповідальний, які роботи виконуються, які обов'язки з охорони праці, який розподіл обов'язків і відповідальності між інженерно-технічними працівниками).

3. Контроль за додержанням правил охорони праці (чи здійснюється, ким, яким чином, періодичність, чи були порушення, які заходи реагування було вжито, стан забезпечення інструкціями та іншими нормативними документами з охорони праці).

4. Навчання безпечним прийомам праці, інструктаж (чи проходив допитуваний, коли, хто проводив навчання, чим це підтверджено, інструктаж (зміст, коли проходив, хто проводив, де і коли), підтверджуючі документи).

5. Забезпеченість і використання ЗІЗ (спецодяг, спецвзуття, каски, захисні окуляри та ін., стан, чи використовувались).

6. с (хто дав розпорядження, хто керував виконанням робіт, стан технологічного оснащення, обладнання, робочого місця, огорожувальні, захисні пристрої (наявність, стан), які заходи безпеки повинні виконуватись, як фактично виконувалась робота, дії потерпілого (яку операцію виконував, яким інструментом, як себе поводити, хто знаходився поруч із потерпілим, його дії).

7. Заходи реагування на нещасний випадок (медична допомога, повідомлення керівництва, уповноважених органів, ким і які заходи вжито для збереження обстановки на місці події).

8. Технічне розслідування нещасного випадку (доцільність допиту осіб, які брали участь у технічному розслідуванні та перелік запитань залежить від результатів технічного розслідування (недоліки, прогалини, нез'ясовані обставини, порушення та ін.).

Такий загальний алгоритм може бути застосований під час допиту різних категорій осіб у будь-яких кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва. Він спрощує уявлення про специфічні особливості допиту службових осіб, оскільки дозволяє одночасно тримати у полі зору систему організації та правового регулювання виробничої діяльності, систему та структуру обов'язків допитуваного щодо дотримання нормативних вимог з охорони праці і техніки безпеки, що, у свою чергу, забезпечує точність та повноту встановлюваних даних.

Залежно від обставин кримінального правопорушення, спеціаліст може запропонувати конкретизовані запитання (щодо порядку проведення певного виду робіт або уточнення кола обов'язків службових осіб, меж відповідальності з огляду на розподіл обов'язків осіб, відповідальних за охорону праці тощо). Наприклад, якщо під час допиту потрібно з'ясувати питання, пов'язані з видачею наряду-допуску (про вимоги до його форми і змісту йшлося у попередніх підрозділах), спеціалісту доцільно попередньо сформулювати перелік найбільш важливих запитань, які можуть бути

запропоновані для різних категорій допитуваних, а насамперед осіб відповідальних за проведення робіт (у даному випадку з підвищеною небезпекою): особи, які видають наряд-допуск, відповідальні керівники робіт, відповідальні виконавці робіт). Так, обов'язково потрібно з'ясувати:

1) чим підтверджені повноваження особи, яка видала наряд-допуск (для головного інженера, керівника підприємства, інженера з охорони праці)?

2) чи мало місце суміщення обов'язків відповідальних осіб? Який характер такого суміщення? Спеціаліст роз'яснює допустимі випадки такого суміщення (особа, яка видала наряд-допуск – відповідальним керівником робіт; відповідальний керівник робіт – відповідальним виконавцем робіт; відповідальний виконавець робіт – відповідальний керівник робіт).

3) чи проведено у встановленому порядку інструктаж відповідального виконавця робіт та задіяних працівників про зміст, характер та обсяг роботи?

4) чи проведено поточний інструктаж з безпеки праці?

5) чи здійснено перевірку наявності усіх зазначених у наряді засобів з дотримання безпеки?

6) чи видано дозвіл на початок робіт?

7) чи не було змін щодо: умов виробництва; у складі визначених в наряді осіб та ін.? Чи дотримано нормативні вимоги, що регламентують порядок подальшої роботи з нарядом-допуском? (чи оформлено новий документ, якщо наряд-допуск було закрито, чи зареєстровані зміни у складі бригади у додатку до наряду-допуску та ін.)?

8) як оформлено закінчення робіт (фіксація в документах, підписи, реєстрація в журналі)?

Для зручності слідчий може запропонувати спеціалісту наведений алгоритм, а спеціаліст поради розширити або доповнити його зміст конкретними запитаннями для різних категорій допитуваних, залежно від конкретних обставин та із урахуванням службового становища допитуваного,

передбачаючи можливу зацікавленість у результатах розслідування особи, яку будуть допитувати.

Окремо потрібно підкреслити значення допомоги спеціаліста під час проведення допиту, що полягає у фіксації процесу допиту за допомогою технічних засобів.

Так, під час проведення допиту доцільно проводити відеозапис, що у подальшому дасть можливість додатково проаналізувати спільно зі спеціалістом окремі аспекти, які цікавлять слідчого (поведінка, намагання допитуваного маніпулювати за допомогою своїх спеціальних знань, уточнення, роз'яснення незрозумілих термінів та ін.).

Отже, головною особливістю проведення допитів у кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва є необхідність встановлення (з'ясування) специфічних обставин та фактів, що зумовлені особливим порядком правової регламентації правовідносин у сфері охорони праці. Для різних учасників трудових правовідносин, залежно від їх службового становища, організаційної форми підприємства, виду господарської діяльності та ін. встановлюються різні повноваження, права і обов'язки. Сформувати об'єктивне, системне та повне уявлення про ці обставини допомагає спеціаліст.

Як вже було зазначено, залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва не обмежується винятково тими слідчими (розшуковими) діями, які розглянуті у цьому дослідженні. Утім, на нашу думку, нам вдалося розкрити головні та найбільш типові з них.

У підсумку доцільним також убачається зазначити про загальні засади участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Незважаючи на різну правову регламентацію проведення кожної слідчої (розшукової) дії, положення щодо участі

спеціаліста можуть бути узагальнені і представлені, наприклад, як пропонується у спеціальній літературі. А саме:

- законність – суворе дотримання спеціалістом вимог законів і інших нормативно-правових актів, які регулюють його діяльність;

- об'єктивність, всебічність і повнота – застосування спеціалістом сучасних науково обґрунтованих, таких, що підтвердили свою ефективність на практиці і за можливості офіційно рекомендованих методів і технічних засобів, що забезпечують максимально повне вирішення поставлених задач у межах компетенції спеціаліста;

- дотримання прав і свобод громадянина, норм професійної етики – виключення дій, які порушують права людини, або дії, які можуть бути сприйняті як приниження честі і гідності або моральне приниження учасників слідчої дії;

- незалежність спеціаліста – реалізація наданих йому законом прав, недопустимість впливу на спеціаліста з метою отримання даних на користь кого-небудь з учасників процесу або в інтересах інших осіб;

- своєчасність і оперативність залучення спеціаліста до проведення слідчих дій з метою забезпечення збереження доказової інформації і можливості її використання для реконструкції обставин події;

- безперервність – послідовна участь спеціаліста у підготовці, проведенні, оформленні і оцінці результатів слідчої дії;

- планування спеціалістом умов і порядку проведення слідчих дій на основі попереднього аналізу і максимально повного урахування достовірно встановлених слідством обставин злочину, обстановки місця події, результатів раніше проведених експертиз та досліджень та інших даних, що належать до предмета діяльності спеціаліста;

- цілеспрямований і ініціативний підхід спеціаліста до участі у слідчій дії – вибір ефективних методів роботи, що ґрунтується на урахуванні особливостей конкретного випадку і поставлених слідством задач; не

пасивне спостереження і виконання вказівок слідчого, а ініціативна участь у виявленні і оцінці фактів, що мають значення для справи;

– наочність – усі свої дії у ході слідчої дії спеціаліст виконує максимально відкрито, за необхідності дає відповідні пояснення слідчому, звертає увагу слідчого і надає йому технічну допомогу у документуванні ходу і результатів слідчої дії, яке повинно бути максимально повним, точним і детальним, бере участь у складанні протоколу і додатків до нього (схеми, фото-, відео-, аудіо запис та ін.);

– ефективна взаємодія зі слідчим – підтримання безперервного ділового контакту і оперативний обмін інформацією зі слідчим на усіх етапах процесуальної дії (планування, проведення, оформлення результатів);

– визначення меж заходів щодо забезпечення технічної або іншої безпеки учасників слідчої дії;

– дотримання таємниці слідства – повідомлення будь-яких відомостей, які мають значення для розслідування можливе лише з дозволу слідчого [95, с. 47–48].

Висновки до розділу 2

1. У проведенні огляду місця події переважно беруть участь спеціалісти, які є працівниками органів досудового розслідування Національної поліції, Експертної служби МВС України (для фото, відео фіксації, підготовки схем, креслень, відбирання зразків для проведення експертизи тощо) та судово-медичний експерт, лікар (для огляду трупа); спеціаліст, який володіє іншими технічними знаннями залучався у 25 %; у 7 % до проведення огляду місця події залучались декілька спеціалістів різного профілю.

2. Обґрунтовано, що до проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва доцільно залучати інженерно-технічних працівників, співробітників органів технічного нагляду і контролю,

науковців, фахівці окремих спеціальностей та осіб, які володіють певним навичками.

3. Визначено типові недоліки організації і проведення огляду місця події, а саме 1) не проведення ОМП 19 %; 2) несвоєчасне проведення ОМП 32 %; 3) проведення ОМП без участі спеціалістів 75 % (у тому числі 9 % без участі спеціаліста у галузі судової медицини або лікаря у випадках, коли його обов'язкова участь передбачена КПК України); 4) при проведенні ОМП не застосовуються науково-технічні криміналістичні засоби 54 %; 5) тактичні недоліки огляду 48 %; 6) недоліки фіксації результатів огляду у протоколі 39 %, некоректне та помилкове вживання термінології; 7) недоліки роботи з речовими доказами (слідами) 58 %; 8) не приділення уваги негативним обставинам. Доведено зв'язок недоліків організації і проведення огляду місця події з помилками та прогалинами при використанні спеціальних знань і запропоновано рекомендації щодо їх усунення.

4. Зміст діяльності спеціаліста при проведенні огляду документів полягає у визначенні напрямку пошуку документів, роз'ясненні їх значення, змісту, місця у загальній системі документації, тлумаченні термінології, окремих положень, фіксації результатів огляду, вилученні слідової інформації.

5. Спеціаліст консультує слідчого під час огляду матеріалів технічного розслідування нещасного випадку на виробництві щодо дотримання вимог, які висуваються до технічного розслідування нещасного випадку, переліку обов'язкових документів.

6. Огляд електронних документів, як можливого об'єкта техніко-криміналістичної експертизи здійснюється із урахуванням теоретичних і практичних положень криміналістичного знання про поняття, зміст, класифікацію електронних документів, тактичні особливості їх огляду.

7. За результатами опитування встановлено, що слідчі до найбільш складних задач огляду документів відносять: зміст документації

(термінологія, призначення окремих документів, вимоги до оформлення) (76 %); належність (відношення) документів до обставин кримінального правопорушення (73 %); загальне уявлення про систему документації (54 %); місце знаходження документів (35 %); пошук слідів злочину (ознаки підроблення, внесення змін та ін.) 15 %. Запропоновано рекомендації щодо використання спеціальних знань для підвищення ефективності цієї слідчої (розшукової) дії. Здійснено криміналістичний аналіз основних нормативно-правових актів та документів щодо безпеки виробництва та сформовано їх узагальнений перелік, який може бути використаний у досудовому розслідуванні для спрощення пошуку нормативного та технічного матеріалу залежно від обставин провадження.

8. У кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва переважно допитують: свідків (очевидців) нещасного випадку, потерпілого, службових осіб, працівників підприємства, представників контрольно-наглядових органів, осіб, які брали участь у проведенні технічного розслідування нещасного випадку на виробництві.

9. Зміст допомоги спеціаліста становить роз'яснення обставин, пов'язаних умовами виробничої діяльності, організацією виробничих процесів, посадовими обов'язками допитуваних та інших учасників виробничої діяльності, порядку виконання певних робіт. Спеціаліст консультує слідчого щодо загальних і спеціальних понять і термінів, що стосуються предмета допиту; пропонує (за потреби) залучити до проведення допиту інших спеціалістів; допомагає визначити для кожної категорії допитуваних спеціальний (індивідуальний) перелік документів, які відображають обставини, які мають значення для кримінального провадження; консультує щодо додержання вимог до оформлення результатів технічного розслідування нещасного випадку; визначення характеру, послідовності та змісту запитань для різних категорій допитуваних.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

3.1. Інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності та охорони праці

Інженерно-технічна експертиза – один з видів судових експертиз (згідно з класифікацією Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції 8 січня 1998 року № 53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції 26 грудня 2012 року № 1950/5), а інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності та охорони праці є одним з підвидів інженерно-технічних судових експертиз (згідно класифікації згаданої Інструкції) [58].

Як зазначено на офіційному сайті Харківського НДЕКЦ МВС України, експертиза з безпеки життєдіяльності і охорони праці призначається для встановлення механізму здійснення небезпечного фактору, причин настання нещасного випадку, а також для визначення вимог нормативно-технічних документів, невиконання яких перебуває у причинному зв'язку з нещасним випадком.

Предметом цієї експертизи є фактичні дані та обставини виникнення небезпечного фактору, умови, що призвели до настання нещасного випадку, які встановлюються на основі спеціальних експертних знань.

Експертиза допоможе:

- встановити причину нещасного випадку;
- встановити джерело небезпечного фактору, що призвело до настання події нещасного випадку;
- встановити обставини, які обумовили нещасний випадок;

- визначити відповідність або невідповідність конструкції та технічного стану механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності;
- встановити відповідності або невідповідності організації робіт на виробничій ділянці вимогам охорони праці;
- встановити, чи відносяться роботи, об'єкти, устаткування до категорії з підвищеною небезпекою;
- встановити відповідність або невідповідність кваліфікації працівника характеру робіт, що ним виконувались;
- визначити коло осіб, діяльність (бездіяльність) яких пов'язана, з технічної точки зору, з нещасним випадком тощо [47].

Визначення предмета судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності пропонують Ю.О Кривченко, Л.Г. Бордюгов та І.М. Марченко, які визначають його як зафіксовані слідами-відображеннями фактичні дані, обставини події, які досліджуються й установлюються на базі методів загальної теорії судової експертизи, спеціальних наукових знань у сфері промислового й сільськогосподарського виробництва, прикладних наук з метою виявлення причинних залежностей і зумовлені сукупністю інформації про діяльність або бездіяльність працівників і посадових осіб у процесі нормального функціонування підприємства та при виникненні на ньому надзвичайної ситуації, недотримання трудової й виробничої дисциплін, невиконання вимог законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці та експлуатаційної документації, порушення технологічних процесів, технічний стан будинків, споруд, комунікацій, транспорту, приладів контролю, машин, механізмів, устаткування, інструментів й інших знарядь праці, а також засобів протипожежного, колективного та індивідуального захисту [81, с. 334].

Наступне питання – об'єкти експертизи. О.Ф. Дьяченко, зазначає, що спираючись на практику проведення інженерно-технічних експертиз із

дослідження небезпек у життєдіяльності, поняття її об'єкта можна визначити як матеріальні тіла або матеріалізовані відомості, що містять інформацію про ознаки або сліди виникнення небезпечних, шкідливих чинників і (або) ознаки їхнього впливу на життєдіяльність людини, біооб'єкти та (або) оточуюче середовище [46, с. 502].

Переважно такими об'єктами є документи:

1) що регламентують порядок проведення робіт, під час яких стався нещасний випадок і відображають процес цієї діяльності (інструкції з охорони праці по професіям та видам робіт, технологічний регламент, проект проведення робіт, інструкції з експлуатації устаткування, обладнання, машин, механізмів і їх технічні характеристики, журнали інструктажів),

2) що стосуються питань охорони праці (положення про систему управління охороною праці, щодо нарядів на підприємстві, накази),

3) документи особи, якими дозволено виконання певного виду робіт, підтверджено факт проходження обов'язкового навчання, інструктажів, професійну підготовленість (документи про проходження потерпілими навчання, перевірки знань, інструктажів з охорони праці, стажування на робочому місці),

4) які підтверджують правовий статус особи як учасника трудових відносин та визначають службове становище (накази, розпорядження, табелі виходу на роботу),

5) що стосуються технічного стану устаткування (акти випробувань, технічних оглядів),

6) у яких визначено повноваження осіб, які мають стосунок до нещасного випадку (посадові інструкції головного інженера, інженера, головного технолога підприємства, заступників директора підприємства з виробництва, охорони праці, начальника зміни, диспетчера, начальника (заступника начальника) ділянки, механіка, майстра, бригадира та ін.),

7) у яких відображено результати проведення передбачених законом заходів щодо розслідування нещасного випадку (акти форми Н-1, Н-5, П-4, НПВ, протокол огляду місця події, ескіз, план, схема, фотографії, відеоматеріали, протоколи опитування та інші матеріали розслідування нещасного випадку на виробництві, приписи контрольно-наглядових органів),

8) висновки експертиз, які проводяться у встановленому законом порядку під час оцінки стану охорони праці та інших показників, про причини смерті (характер травм), щодо наявності у крові алкоголю та/або наркотичних засобів,

9) медичні документи,

10) необхідних обстежень, випробувань тощо.

Наведений перелік не можна вважати вичерпним, оскільки вимоги до документального оформлення і проведення різних видів робіт, залежно від видів підприємницької діяльності, сфери промисловості та ін. можуть суттєво різнитись. Тому у кожному випадку, вибір об'єктів зумовлений обставинами кримінального правопорушення [8].

Отже, можна запропонувати загальне визначення об'єктів експертизи, а саме – це матеріальні джерела інформації, що містять фактичні дані про нещасний випадок, аварію на виробництві містяться в матеріалах кримінального провадження та відповідають вимогам щодо їх оформлення та закріплення.

Слідчою та експертною практикою напрацьовано та визначено орієнтовний перелік питань інженерно-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності та охорони праці. А саме:

– Чи відповідає конструкція механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

– Чи відповідає стан механізму (обладнання, устаткування) вимогам правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

– Чи були забезпечені працівники необхідними засобами індивідуального та колективного захисту? Якщо так, то чи були ці засоби належним чином випробувані?

– Яка причина нещасного випадку, аварії та які обставини її обумовили?

– Невиконання яких вимог нормативних актів з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності перебуває у причинному зв'язку з настанням події?

– Дії (бездіяльність) яких осіб з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням події нещасного випадку (аварії тощо)?

– Чи відповідає організація робіт на даній виробничій ділянці вимогам охорони праці?

– Чи відповідає організація та проведення інструктажу конкретних працівників нормативним вимогам?

– Чи відповідає порядок виконання робіт нормативно-технічним вимогам?

– Які заходи безпеки повинні бути прийняті в конкретній ситуації?

– Які види навчання з охорони праці повинні проходити працівники, що виконують конкретну роботу?

– Чи відноситься конкретна робота до категорії робіт з підвищеною небезпекою?

– Чи відноситься об'єкт (підприємство, виробнича ділянка) до об'єктів з підвищеною небезпекою?

– Чи є певна машина, механізм, устаткування машиною, механізмом, устаткуванням підвищеної небезпеки?

– На яку особу покладено забезпечення виконання тих чи інших правил охорони праці та безпеки життєдіяльності?

– Який клас небезпеки речовин, що застосовуються на підприємстві?
[127].

Незважаючи на наявність та доступність таких рекомендацій, на практиці допускаються численні помилки та існують недоліки, пов'язані із призначенням та проведенням експертиз.

Розглянемо приклад з судової практики, який ілюструє недоліки та помилки у роботі органів досудового розслідування, експертної установи та наслідки, до яких призвели ці недоліки.

У судовому рішенні [25] зазначено, що органом досудового розслідування ОСОБА_13 обвинувачується в тому, що падіння баштового крану та настання наслідків сталося, в тому числі, внаслідок необережних дій, а саме: бездіяльності начальника дільниці БК ПАТ «Куряжський домобудівельний комплекс» ОСОБА_23, який є посадовою особою, відповідальною за безпечне виконання робіт на будівельному майданчику по пр. Перемоги 59, у м. Харкові, в частині належного контролю за виконанням своїх обов'язків машиністом баштового крану ОСОБА_12, який недбало віднісся до виконання вимог п.5.1.6 інструкції № 16 з охорони праці для машиніста баштового крану, затвердженої наказом Генерального директора ПАТ «Куряжський домобудівельний комбінат» №131 від 19.07.2011, та технічних заходів безпеки, в частині неналежного встановлення противідкатних башмаків, а саме: не закріплення колес крану протиугінними ручними захватами в кількості 4 штук, не якісного затягування гальмів ходу крана на візку крана, повністю не розгальмування механізму повороту крана та фіксації гальм в цьому положенні при встановленні крану на стояночний майданчик.

Досудове слідство посилається на висновок судової комісійної інженерно-технічної експертизи з охорони праці № 7895 від 29.08.2014 р.

Суд, оцінюючи цей доказ зазначає, що він був отриманий з порушенням вимог ст. 102 КПК України (щодо вимоги опису отриманих експертом матеріалів та матеріалів, які були використані експертом, докладного опису проведених досліджень, у тому числі, методів, застосованих у дослідженні,

отриманих результатів та їх оцінки), Закону України «Про судову експертизу» (щодо необхідності дотримання принципів законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження), Інструкції про призначення і та проведення судових експертиз та експертних досліджень затвердженої наказом Міністерства юстиції України 8.10.1998 року №53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) (щодо таких положень: п. 2.3. Експерту забороняється: самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно; вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права; п. 3.1. Експертиза проводиться після подання органом (особою), який (яка) її призначив(ла) (залучив(ла) експерта), матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та цієї Інструкції, п. 3.5. Коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз. Про проведення експертизи за такими матеріалами вказується в документі про призначення експертизи (залучення експерта) або письмово повідомляється експерт органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), п. 4.4. Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи, керівник експертної установи терміново у письмовій формі повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Якщо орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), не вживає належних заходів для усунення цих перешкод, керівник експертної установи по закінченні тридцяти календарних днів з дня направлення повідомлення повертає йому (їй)

матеріали. п. 4.15. У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати: відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування; посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них; експертну оцінку результатів дослідження. Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення. За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені. Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатись у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

Для проведення експертизи було надано: 1) матеріали кримінального провадження в 3 томах, аркуші без нумерації; 2) додатки: матеріали спеціального розслідування групового нещасного випадку зі смертельним наслідком, паспорт баштового крану, матеріали по реконструкції баштового крану, вахтовий журнал машиніста крана, журнал реєстрації інструктажів з питань охорони праці на робочому місці, журнал реєстрації відвідувачів, журнал нівелювання підкранових колій. Матеріали доставлені до експертної установи не упакованими, нарочним.

Суд прийшов до висновку, що підстав для проведення експертизи у експертної установи не було, оскільки належне оформлення документів, які

надають у розпорядження експерта як того вимагають норми закону не відбулось, матеріали кримінального провадження не містять нумерації не відображують перелік наявних в ній документів, інші надані документи, на які експерти вказують як на додатки, взагалі не містять кількості аркушів та посилань на належне посвідчення їх органом розслідування, що сам об'єкт, тобто, баштовий кран, безпосередньо експертами не досліджувався, а експертизу проведено на підставі наданих досудовим слідством матеріалів, які містять вихідні данні, які відображено неоднозначно, що експерту категорично заборонено.

Далі зазначено, що, як убачається з самого висновку експертів, останній не містить даних, які встановили експерти у процесі дослідження про технічний стан крану, чи був він у технічно справному стані, чи стан крану був незадовільним й в момент його падіння, хоча ці обставини мають важливе значення для встановлення причин його падіння під впливом сильного вітру. Однак, стан крану експертами встановлено не було у зв'язку з чим висновок про те, що єдиною причиною падіння крану є не встановлення протівідкатних башмаків взагалі викликає сумніви.

В дослідницькій частині експерти вказують, що використовують метод інформаційного моделювання та ситуаційного аналізу із співставленням фактичних даних, що містяться в наданих для дослідження матеріалах кримінального провадження з вимогами нормативних документів, які відносяться до події, що розглядається. Однак, які фактичні данні прийнято за основу експертами висновок не містить, в ньому тільки перелічуються документи з різними протилежними висновками щодо технічного стану баштового крану та які прийнято до уваги, а які відкинуто останній певних обґрунтувань не містить. У разі якщо експертами при дослідженні використано матеріали висновків експертних комісій про встановлення причин падіння баштового крану де вказано, що причиною падіння є фактори, а саме технічно незадовільний стан цього механізму, які вони

описують в своїй описовій частині, однак обґрунтувань причин не прийняття їх до уваги або врахування при здійсненні власного висновку не міститься, ці данні з технічної точки зору не спростовано.

Експерт дійшов до висновку про неналежне встановлення противідкатних башмаків, неякісне затягування гальм ходу крану на візку крану, та їх фіксацію при встановленні крану на стоянку, при тому, що в наявності їх було тільки 2, а повинно бути до Паспорту крану на належних умов його експлуатації та належного технічного стану 4, та як це вплинуло на його рух від пориву вітру та відсутність на ньому 4 протиугонних захватів, які повинні фіксувати даний кран до рейок як це передбачено технічними умовами та паспортом й проектом реконструкції даного крану описова частина висновку не містить.

Суд звертає увагу на те, що висновок експертизи явно суперечить висновкам, здійсненим двома незалежними експертними комісіями, які проводили розслідування нещасного випадку та встановлювали причини падіння даного баштового крану на місці з здійсненням певних вимірів, застосуванням технічних засобів, візуального огляду та прийшли відповідно до протилежних висновків.

З цих підстав суд не приймає до уваги висновок експертизи [25].

Ми навели і детально розглянули саме цей приклад, оскільки у ньому відображено практично усі головні недоліки проведення експертизи. В узагальненому вигляді їх можна представити наступним чином:

- 1) прийняття матеріалів, які мають неналежне оформлення;
- 2) не дослідження об'єктів, які мають значення для кримінального провадження (вибірковість дослідження об'єктів без обґрунтування такого вибору та не взяття до уваги інших об'єктів);
- 3) відсутність технічних розрахунків у висновках;
- 4) відсутність опису процесу застосування методів дослідження;

- 5) відсутність експертної оцінки результатів дослідження в описовій частині висновку;
- 6) відсутність роз'яснень спеціальної термінології;
- 7) обґрунтування висновків матеріалами провадження, а не результатами досліджень;
- 8) відсутність/неналежний опис об'єктів, наданих на експертизу.

Що стосується недоліків у роботі органів досудового розслідування щодо підготовки та проведення експертизи, то ними є:

- 1) процесуальні порушення під час оформлення та надання матеріалів для проведення експертизи;
- 2) незадовільний стан документації, що подається для проведення експертизи (порушення вимог щодо періодичного перегляду окремих документів, для яких встановлено такі вимоги (інструкції, положення), розроблення документів на підставі нормативної бази, що втратила чинність); просторочені терміни дії посвідчень, відсутність/недоліки документації про проходження медичних оглядів та ін.);
- 3) відсутність/незадовільний стан експлуатаційної документації (відсутність паспортів, керівництв з експлуатації);
- 4) неправильна постановка питань для проведення експертизи;
- 5) несвоєчасне/формальне задоволення клопотань про надання експерту додаткових матеріалів.

Отже, у переліку питань помітне місце займають призначені для з'ясування причинного зв'язку.

Повертаючись до питання з'ясування за допомогою експертизи питань зв'язку дій (бездіяльності) зі шкідливими наслідками, яке було розглянуто у попередніх підрозділах, додатково підкреслимо, що вони не належать до питань права у розумінні ч. 2 ст. 242 УПК України. Тут також хочемо навести позицію, яку висловили Ю. О. Кривченко та І. М. Марченко: «Будучи об'єктивним явищем, каузальність визначається закономірностями

розвитку матеріального світу, знання яких служить необхідною передумовою правильного висновку. Якщо ці закономірності загальновідомі, то причинність установлюють безпосередньо слідчий і суд (методом уявного виключення або шляхом слідчого чи судового експерименту). Але іноді потрібні відомості про закономірності, що належать спеціальним пізнанням. У таких випадках призначають належну експертизу. Тільки маючи відповідний висновок експерта, слідчий і суд можуть правильно й обґрунтовано вирішити питання про причинно-наслідкові зв'язки.

Тривалий час більшість юристів уважали, що встановлення причинного зв'язку – виключно функція органів розслідування й суду, але не експертів і навіть саме ставлення перед останніми подібних питань є неправильною, оскільки їх вирішення вимагає врахування багатьох суб'єктивних моментів діяльності обвинуваченого, а це виходить за межі компетенції експертів. Такої точки зору дотримувалися й деякі експерти, практично ухиляючись від дослідження каузальності навіть тоді, коли таке завдання прямо ставилося перед ними.

Тільки останніми роками залучення експертів до встановлення причинного зв'язку стало звичайним явищем. За деякими видами досліджень, зокрема автотехнічних, судово-медичних, щодо справ про порушення правил і норм охорони праці, у тому числі гірничотехнічних, питання про каузальність, причини або наслідки ставляться в більшості постанов про призначення експертизи [82].

С. Д. Тулупов та В. В. Сабадаш пропонують понятійний апарат, визначення предмета, об'єкта та методики експертного дослідження для судової експертизи порушень у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення. У матеріалах кримінальних проваджень та судових рішеннях, які вивчались під час підготовки дисертаційного дослідження, дисертант не мав можливості ознайомитись з висновками таких експертиз. Утім, доцільність їх проведення очевидна.

Тому, на нашу думку, потрібно коротко зазначити про основні положення, які розроблені та запропоновані науковцями на теперішній час.

Перш ніж розглянути це питання, убачається доречним здійснити короткий екскурс в історію наукової думки про ергономіку [5; 14; 15; 22; 45; 193; 208].

Цікаві положення представлені у працях французького спеціаліста з наукової організації праці М. Монмоллена, який вважає, що при розгляді системи «людина-машина» основну увагу потрібно приділяти взаємодії людини і машини. Ергономіку не цікавить ні людина, ні машина як такі. Вона не є розділом ні антропології, ні технічних дисциплін. Саме у цьому і полягає її своєрідність і ефективність. Таке розуміння ергономіки склалось у результаті історичного розвитку про трудову діяльність, представники якої убачали свою основну задачу спочатку у дослідженні машин, потім у дослідженні людини, яка працює і нарешті з появою ергономіки у дослідженні систем [212; 108 с. 18].

Д. А. Ошанін стверджує, що в ході вивчення системи «людина-автомат» необхідно уберегтись від ковзання на одну з двох протилежних, але однаково невірних ідеологічних позицій: позицію антропоморфізму, що виражається у спробах некритичного, нераціонального копіювання психологічних функцій людини при проектуванні автоматичних пристроїв; позицію механіцизму, що полягає у ігноруванні специфічних особливостей роботи живого організму, зокрема, людини, і в тенденції розглядати оператора в системах управління як неживий механізм.

Термін «ергономіка» вживається у європейських країнах. У США цьому терміну краще відповідають вирази «людські фактори», (human factors), «урахування людського фактору в техніці» (human factors engineering), «інженерна психологія» (engineering psychology) і «проектування людино-машинних систем» (man-machine engineering) [145 с. 19; 208].

Повертаючись до питання судової експертизи порушень у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення, розглянемо окремі сучасні наукові положення. Судовою експертизою, пов'язаною з порушеннями у галузі життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення, що призвели до настання нещасного випадку, аварії чи професійного захворювання, раніше згадані автори називають процесуальну дію, сутність якої полягає в дослідженні обставин справи, що проводиться в передбаченому законом порядку обізнаною у ергономічній науці особою за дорученням слідчого і суду для встановлення фактичних порушень діючих нормативних документів, які регламентують безпеку виконання робіт у різних галузях промисловості та наявність або відсутність причинного зв'язку між допущеними порушеннями та наслідками події в системі «людина-техніка-середовище» (СЛТС). Об'єктами судової експертизи, пов'язаної з порушеннями в галузі безпеки життєдіяльності та охорони праці з позиції етапів ергономічного забезпечення є функціональні та/або структурні компоненти СЛТС. Ці компоненти стають об'єктами експертизи тільки у тому випадку, якщо в СЛТС відбулась подія, причиною якої є дія або бездіяльність персоналу або посадових осіб, які ініціювали розвиток причинного зв'язку та зумовили настання шкідливих наслідків через неправильний розподіл функцій між людиною-оператором і технічними засобами, не вивірений ергономічний алгоритм діяльності оператора, зміну функціонального стану оператора через темпову, операційну або емоційну напруженість праці та ін. та створили умови, за яких настання шкідливих наслідків може відбутись у тому числі із випадкових причин.

Виокремлюють такі предмети досліджень судової експертизи, пов'язаної з порушеннями в галузі безпеки життєдіяльності та охорони праці з позиції етапів ергономічного забезпечення:

1. Організація СЛМ.

- 1.1. Розподіл функцій між людиною та машиною.

- 1.2. Розподіл функцій між операторами.
2. Організація діяльності операторів.
 - 2.1. Структура й алгоритм дискретної діяльності.
 - 2.1.1. Склад, послідовність і час виконання операцій і дій.
 - 2.1.2. Використовувані елементи робочого місця.
 - 2.1.3. Стереотипність і логічна складність, психофізіологічні аспекти діяльності.
 - 2.1.4. Просторово-часові зв'язки.
 - 2.2. Структура й алгоритм безперервної діяльності.
 - 2.3. Інформаційна модель.
 - 2.3.1. Склад, обсяг і форма відображуваної інформації.
 - 2.3.2. Категорія і алфавіт кодування.
3. Технічні засоби діяльності.
 - 3.1. Конструкція й компонування робочого місця.
 - 3.1.1. Організація, конструювання, форма, розміри робочого місця.
 - 3.1.2. Робоче положення та пози.
 - 3.1.3. Технічне обслуговування та ремонт.
 - 3.2. Елементи робочого місця.
4. Функціональні стани, формування і підтримка працездатності оператора.
 - 4.1. Контроль функціонального стану.
 - 4.2. Забезпечення вимог до середовища на робочому місці.
5. Професійний відбір і підготовка оператора.
6. Населеність приміщення [185, с. 114–115].

Слушний, на нашу думку, підхід щодо систематизації експертиз з досліджень обставин виникнення небезпек у життєдіяльності та їхніх наслідків пропонує О. Ф. Дяченко, який вважає, що у гносеологічному аспекті такі експертизи можна поділити на дві групи: це ті, що стосуються загального предмета інженерно-технічних досліджень безпосередніх

небезпек і криміналістичні та з інших родів і класів, які можуть призначатися за справами відповідної категорії [46, с. 503].

Систематизація роду судових експертиз із дослідження небезпек у життєдіяльності (клас інженерно-технічних експертиз) виглядає наступним чином:

Рід інженерно технічних експертиз із дослідження небезпек у життєдіяльності:

Перша група:

- дослідження причин і наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності;
- дослідження обставин виникнення і поширення пожеже та їхніх наслідків (пожежно-технічна експертиза);
- дослідження причин і наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та підземних умовах (гірничотехнічна експертиза);
- дослідження технічної експлуатації електроустаткування і причин виникнення електронебезпечних подій (електротехнічна експертиза).

Друга група:

- дослідження обставин порушення вимог безпеки в технологічних процесах виробництва (інженерно-технологічна експертиза);
- дослідження причин виникнення небезпек в умовах будівництва та експлуатації будівель і споруд;
- дослідження обставин і причин виникнення небезпек, пов'язаних із транспортними засобами (інженерно-транспортні експертизи);
- дослідження обставин порушення вимог екологічної безпеки;
- дослідження причин та обставин вибухів та їхніх наслідків [46, с. 504].

Наведена класифікація включає всі види експертиз, що стосуються специфічних питань безпеки виробництва і проводяться при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії, а тому становить особливий інтерес для нашого дослідження. Із орієнтацією на згадані класифікаційні групи та з

урахуванням результатів вивчення правозастосовної практики, нами було визначено структуру розділу дисертаційного дослідження, який присвячений питанням проведення окремих видів експертиз.

Отже, у підсумку можна зазначити, що за допомогою інженерно-технічної експертизи з безпеки життєдіяльності і охорони праці вирішуються найбільш складні питання, пов'язані із встановленням механізму та причин настання нещасного випадку на виробництві, відповідності дій службових осіб підприємства або інших суб'єктів вимогам законодавчих та нормативно-правих актів з охорони праці, що можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні.

Потрібно також зауважити, що триває наукова і практична робота у напрямі удосконалення та систематизації інженерно-технічних експертиз, що потребує з одного боку забезпечення своєчасного інформування зацікавлених суб'єктів, а з іншого – активності з боку останніх для підвищення власної обізнаності.

3.2. Електротехнічна експертиза

Як свідчить практика, травмування працівників внаслідок впливу електричного струму – одна з поширених причин нещасних випадків на виробництві.

Електротехнічна експертиза належить до класу інженерно-технічних експертиз, її предметом є фактичні дані та обставини події, що досліджуються експертом електротехніком та встановлюються ним на базі спеціальних знань в галузі електротехніки.

Експертиза допоможе:

- встановити причину нещасного випадку, пов'язаного з роботою та експлуатацією електроустановки;

- встановити джерело запалювання електричної природи, що призвело до виникнення пожежі (при його наявності);
 - встановити причину зміни режиму роботи електроустановки чи її елементів;
 - встановити причини недостовірного обліку електричної енергії;
 - встановити причини нештатного (аварійного) режиму роботи елементів електроустановки;
 - встановити технічні характеристики електротехнічного виробу і ін.
- [126].

В. О. Горбенко пропонує наступне визначення предмета електротехнічної експертизи – це фактичні дані та обставини справи (події, пов’язаної з виникненням, розвитком і наслідками нештатних режимів в електроустановках чи їх складових, станом електроустаткування щодо його відповідності нормативним вимогам), які встановлюються на підставі спеціальних знань з відповідних напрямів електротехніки.

Об’єкти судової електротехнічної експертизи чи експертного електротехнічного дослідження – це матеріальні та матеріалізовані джерела інформації, які досліджуються експертами-електротехніками з метою встановлення фактичних даних про обставини справи (події), що належать до предмета електротехнічної експертизи. Основним об’єктом експертизи є електроустановка споживача електричної енергії та її елементи; до об’єктів експертизи також належать носії інформації, у яких містяться фактичні дані щодо предмета конкретної електротехнічної експертизи – відповідні документи матеріалів справи; об’єкти дослідження та документи, надані в установленому порядку замовником експертного дослідження. Завдання електротехнічної експертизи спрямовані на встановлення фактичних даних і обставин справи (події), що належать до її предмета, шляхом дослідження її об’єктів відповідними методами. Вони поділяються на діагностичні, класифікаційні та ситуаційні [37].

Схожий підхід пропонують інші науковці. Так, об'єктами електротехнічних експертиз визначають:

- діючі об'єкти;
- проекти енергетичних об'єктів, що реконструюються, модернізуються та будуються;
- умови і режими роботи електромереж, апаратів захисту мереж, спеціальних технічних засобів, електротехнічного обладнання, ізоляційних конструкцій та матеріалів тощо;

Електротехнічні експертизи проводяться при:

- розрахунках електроустановок;
- розслідуванні технологічних порушень і аварій на обладнанні, що використовує електричну енергію;
- визначенні причин несправностей та дефектів, виявлених у процесі експлуатації електроустановок;
- виробничих травмах, пов'язаних з експлуатацією електрообладнання;
- перевірках на відповідність проекту або діючої електроустановки (нормативним актам та загальноприйнятим стандартам; вимогам безпеки експлуатації та пожежної безпеки; комутаційних пристроїв технічним характеристикам і нормам роботи у електричних мережах; вимогам ефективного використання енергії і енергоресурсів; задачам мінімізації або недопущення технічних ризиків) [50, с. 83].

Вивчення слідчої та експертної практики дозволяє зробити висновок, що об'єктами електротехнічної експертизи можуть бути різноманітні інженерні об'єкти, які мають електричні складові (компоненти) – електричні мережі (досліджуються основні параметри мереж, допустиме навантаження, стійкість систем за допустимих коливань), електричне обладнання, техніка, у т.ч. електрокерована (трансформатори, кабельні системи, електродвигуни, інвертори, насоси, конвеєрні стрічки, перевізники, роботизоване промислове обладнання), системи примусової вентиляції та ін.

Для проведення будь-якої електротехнічної експертизи потрібно надати документи (технічні характеристики, креслення, документація, у якій відображено стан об'єктів експертизи, принцип та процес їх роботи, технічні паспорти, гарантійні талони, правила експлуатації, сертифікати, акти про виконання ремонтних, обслуговуючих робіт, та ін.).

Харківський НДЕКЦ МВС України визначає орієнтовний перелік об'єктів електротехнічної експертизи, а саме: об'єктами експертизи є матеріальні та матеріалізовані об'єкти, у яких містяться джерела інформації про досліджувану подію чи об'єкт. До таких об'єктів відносяться:

- електроустановка або її елемент;
- електротехнічний виріб;
- конструкторська документація;
- експлуатаційна документація;
- протоколи, фото і відео зображення;
- пояснення і показання свідків і ін.

Також для вирішення завдань експертизи, крім об'єктів дослідження, що мають пряме відношення до поставлених питань, можуть підлягати дослідженню фактичні дані про електроустановку, її складові, обставини певних подій. Такі дані можуть містити:

- генеральний план ділянки, на який нанесені будівлі, споруди та підземні електротехнічні комунікації;
- технічні умови на приєднання до електричних мереж та довідка про їх виконання, видана власником електричних мереж;
- проектна документація (креслення, пояснювальні записки тощо) з усіма змінами;
- акти приймання прихованих робіт;
- акти випробувань і налагодження електроустановок;
- акти приймання електроустановок в експлуатацію; виконавчі схеми первинних і вторинних електричних з'єднань;

- акти розмежування електричних мереж за балансовою належністю та експлуатаційною відповідальністю між споживачем і електропередавальною організацією;
- технічні паспорти основного електрообладнання, будівель і споруд об'єктів, сертифікати на електрообладнання і матеріали, що підлягають сертифікації;
- інструкції з експлуатації електроустановок, посадові інструкції, а також інструкції з охорони праці та пожежної безпеки на робочому місці;
- паспортні карти або журнали з переписом електроустановок та засобів захисту із зазначенням їхніх технічних даних, а також присвоєними їм інвентарними номерами;
- протоколи та акти випробувань, ремонту і ревізії обладнання;
- креслення електрообладнання, електроустановок і споруд, комплекти креслень запасних частин, виконавчі креслення трас повітряних та кабельних ліній, кабельні журнали;
- креслення підземних кабельних трас і заземлювальних пристроїв з прив'язками до будівель і постійних споруд, а також із зазначенням місць установлення з'єднувальних муфт кабелів і перетинів їх з іншими комунікаціями;
- загальні схеми електропостачання, складені для споживача в цілому та для окремих цехів і дільниць;
- експлуатаційні інструкції з обслуговування електроустановок;
- комплект посадових виробничих інструкцій для кожного робочого місця, інструкцій з охорони праці, а також інструкцій про заходи пожежної безпеки;
- акти або письмові розпорядження керівника споживача про розмежування електричних мереж за балансовою належністю і експлуатаційною відповідальністю між структурними підрозділами;
- акти розслідування нещасних випадків, аварій;

– протоколи допитів свідків, пояснювальні записки очевидців події [126].

Пропонується також орієнтовний перелік вирішуваних питань. А саме:

– Чи відповідає технічний стан (указати чого саме) нормативним вимогам?

– Чи існує в (указати в якій ситуації) технічна можливість для споживання електричної енергії без її належного обліку?

– Чи підтверджується об'єктивними фактичними даними суттєві обставини порушення правил користування електричною енергією, що викладені у акті (указати якому саме)?

– Який обсяг електричної енергії в (указати в якій ситуації) за нормативними вимогами слід вважати спожитим без її обліку?

– Який механізм і які технічні причини виникнення аварійної (нештатної) ситуації, що склалася (указати де і коли)?

– Чи є у приладі обліку такі зміни кінематичної або електричної схеми, які непередбачені виробником і які впливають на достовірність обліку?

– Які причини нещасного випадку, пов'язаного з роботою та експлуатацією електроустановки?

– Дії (бездіяльність) яких осіб знаходяться у причинному зв'язку з аварійним (нештатним) режимом електроустановки, її складових?

– Чи має джерело запалювання пожежі (указати де і коли) електричну природу? Який механізм його утворення і якими обставинами він зумовлений?

– Що являє собою наданий на дослідження електротехнічний виріб, яке його функціональне призначення?

– Які технічні характеристики наданого на дослідження електротехнічного виробу? [126].

Вивчення та узагальнення матеріалів правозастосовної практики, а також результати опитування слідчих та експертів дозволили виокремити

типові недоліки, пов'язані з проведенням електротехнічних експертиз. Переважно, вони стосуються підготовки та надання матеріалів для проведення експертизи. У підрозділі, присвяченому питанням участі спеціаліста у проведенні огляду було зазначено про деякі особливості та специфічний зміст такої діяльності. Це має особливе значення, оскільки часто саме під час проведення огляду місця події видається можливим виявити та вилучити необхідні матеріали. Що стосується недоліків, то вони зумовлені неправильними або недостатніми діями слідчого, спеціаліста, які проводили огляд місця події. Типовими недоліками (помилками) є:

1) не проведення перевірки загального технічного стану електроустановки;

2) відсутність/недостатність інформації про елементи електрообладнання, несправність/пошкодження яких призвели до настання нещасного випадку (ізоляція, засоби електрозахисту, провідність підлоги та ін.);

3) не проведення інструментальних вимірів, перевірки (у випадках, коли це необхідно);

4) відсутність даних про проведення перевірок, які передбачені нормативно-правовими вимогами, лабораторних досліджень);

5) відсутність даних про вимірювання температури, вологості, загазованості, запиленості;

6) відсутність даних про стан одягу, взуття потерпілого.

Внаслідок таких помилок проведення експертизи може виявитись не можливим, оскільки експерт не отримає необхідних матеріалів.

Звертає на себе увагу поширеність прикладів проведення комплексної електротехнічної, інженерно-технічної в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності експертизи. Коротко проаналізуємо зміст деяких таких висновків.

Висновком судової комплексної електротехнічної, інженерно-технічної в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності експертизи № 1919/4870 від 07.05.2015 р., складеного експертом Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. ОСОБА_27 - ОСОБА_28 (Т. 2 а.с. 212 227). В основу висновку експертом покладено ОСОБА_17 проведення спеціального розслідування нещасного випадку, що стався 16.10.2014 р. в ПАТ «Сумиобленерго», дослідження обставин нещасного випадку проводилося методом ситуативного аналізу і зіставлення фактичних даних, що зумовили виникнення і настання досліджуваної події, містяться в наданих на дослідження матеріалах з вимогами законодавчих і нормативно-технічних документів, які відносяться до події.

Відповідно до висновку експерта роботи (підключення герметичного боксу до електричної мережі 0,4 кВ з автопідйомника на висоті 6 м), які виконувались 16.10.2014 електромонтером ОСОБА_10 є роботами з підвищеною небезпекою.

Організація робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ, яку виконувала бригада електромонтерів ОСОБА_1 та ОСОБА_10 не відповідала вимогам п.п. 7.2.1. та 7.4.1. Правил безпечної експлуатації електроустановок; п.п. 1.7.1., 2.3., 2.4. Інструкції з охорони праці № 1 при технічному обслуговуванні та ремонті повітряних ліній 10-6- 0,4 кВ, а саме: для захисту від проходження струму через тіло людини повинні використовуватися засоби захисту (діелектричні рукавички, боти, калоші, килими); перед підключенням боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ потрібно перевірити відсутність напруги на струмопровідних частинах за допомогою справного показчика напруги.

Порядок виконання робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ, яку виконував електромонтер ОСОБА_10 не відповідав вимогам п.п. 7.2.1. та 7.4.1. Правил безпечної експлуатації електроустановок; п.п. 1.7.1., 2.3., 2.4. Інструкції з охорони праці №1 при

технічному обслуговуванні та ремонті повітряних ліній 10-6-0,4 кВ, а саме: перед початком виконання робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ повинен був використовувати засоби захисту (діелектричні рукавички, боти, калоші, килими); перед підключенням до ПЛ-0,4 кВ повинен був перевірити відсутність напруги на струмопровідних частинах за допомогою показчика напруги та не наближатися до проводів ПЛ-0,4 кВ на відстань ближче ніж 0,6 м.

При виконанні робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ керівник робіт (допускач) ОСОБА_29 перед початком підготовки робочого місця повинен був упевнитися в безпечних умовах роботи, а саме: повинен був упевнитися у тому, щоб були виконані усі заходи безпеки, які значаться у наряд-допуску №1464 (відключити Р-2, зняти ПН-2 ввід «Кирияківщина» на ПЛ, встановити ПЗ на дроти ПЛ-0,4 кВ, радіомережі на опорі № 18 с. Кирияківщина); перед початком виконання робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ керівник робіт (допускач) ОСОБА_1 повинен був проконтролювати, щоб електромонтер ОСОБА_10 використовував засоби захисту (діелектричні рукавички, боти, калоші, килими); при наближанні до проводів ПЛ-0,4 кВ на відстань ближче ніж 0,6 м до крайнього проводу електромонтер ОСОБА_10 повинен перевірити відсутність напруги на струмопровідних частинах за допомогою показчика напруги.

Причиною настання 16.10.2014 досліджуваного нещасного випадку є недотримання вимог Правил безпечної експлуатації електроустановок та Інструкції з охорони праці № 1 при технічному обслуговуванні та ремонті повітряних ліній 10-6-0,4 кВ, щодо допуску керівником робіт (допускачем) електромонтера до виконання робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ, дроти якої знаходилися під напругою 0,4 кВ.

Керівником робіт (допускачем) ОСОБА_1 було допущено невиконання вимог законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці - ст.ст. 13,

14 Закону України «Про охорону праці»; п.п. 6.1.6., 6.1.7., 6.5.1., 6.5.2. Правил безпечної експлуатації електроустановок; п.п. 2.3., 2.4. Інструкції з охорони праці № 1 при технічному обслуговуванні та ремонті повітряних ліній 10-6-0,4 кВ, а саме: повинен дбати про безпеку і здоров'я оточуючих людей в процесі виконання будь-яких робіт; під час підготовки робочого місця повинен був упевнитися в безпечних умовах роботи електромонтера, щоб були виконані усі заходи безпеки, які значаться у наряд-допуску № 1464 (відключити Р-2, зняти ПН-2 ввід «Кирьківщина» на ПЛ, встановити ПЗ на драти ПЛ-0,4 кВ, радіомережі на опорі №18 с. Кирьківщина, перевірити напругу на проводах ПЛ-0,4 кВ); перед початком виконання робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ повинен був проконтролювати, щоб електромонтер ОСОБА_10 використовував засоби захисту (діелектричні рукавички, боти, калоші, килими).

Крім того, вказано, що електромонтером ОСОБА_10 було допущено невиконання вимог законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці - ст. 14 Закону України «Про охорону праці»; п. 7.4.1. Правил безпечної експлуатації електроустановок; п. 1.7.1. Інструкції з охорони праці №1 при технічному обслуговуванні та ремонті повітряних ліній 10-6-0,4 кВ, а саме: працівник повинен дбати про особисту безпеку і здоров'я в процесі виконання будь-яких робіт; перед початком виконання робіт по підключенню боксу монтажного герметичного до ПЛ-0,4 кВ повинен був використовувати засоби захисту (діелектричні рукавички, боти, калоші, килими); перед підключенням до ПЛ-0,4 кВ повинен був перевірити відсутність напруги на струмопровідних частинах за допомогою покажчика напруги, з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням нещасного випадку.

Дії (бездіяльність) вищевказаних осіб ПАТ «Сумиобленерго» з технічної точки зору перебувають у причинному зв'язку з настанням досліджуваного нещасного випадку [27].

Відповідно до висновку судових експертів за результатами проведення судової комплексної електротехнічної експертизи та експертизи з безпеки життєдіяльності від 25.02.2016 № 5521/15-47/2160/16-46, особа, яка видала наряд, не здійснював належну організацію та підготовку робочого місця - не визначив достатніх та правильних з урахуванням конструкцій вимикача ММЩ-110 заходів безпеки, а саме: не забезпечив використання при проведенні робіт на висоті необхідних засобів захисту (страхувального канату/ монтажного поясу з двома стропами тощо), і з технічної точки зору знаходились у прямому причинному зв'язку з настанням нещасного випадку з електрослюсарем з ремонту устаткування Чорнобильського РП ПАТ «Київобленерго» ОСОБА_3, який піднявся на конструкцію вимикача ММО-110, де під час виконання робіт, за неможливості закріпити стропа запобіжного пояса за конструкцію, не будучи забезпеченим страхувальним канатом, а відповідно і не користуючись ним, попередньо заведеним за конструкцію вимикача, та піднявшись на площадку приводу вимикача по стаціонарній металевій драбині, після того як обійшов ящик приводу вимикача і перейшов на раму, пересуваючись по ній, з від'єднаним стропом, втратив рівновагу та впав на землю під конструкцію вимикача ММО- 110. У висновку зазначено, що роботи які виконував ОСОБА_3 в момент нещасного випадку відносяться до робіт з підвищеною небезпекою, при виконанні робіт ОСОБА_1 необхідно було забезпечити наявність та відповідне використання необхідних засобів захисту (страхувальний канат, монтажний пояс з двома стропами); дії майстра ОСОБА_1 не відповідали вимогам Правил безпечної експлуатації електроустановок, Правил охорони праці під час виконання робіт на висоті, Інструкції з охорони праці, Посадової інструкції [26].

Ці та інші приклади свідчать про поширення практики проведення комплексних експертиз при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Такий підхід цілком виправданий, оскільки однією з головних проблем будь-якого розслідування було і залишається встановлення

причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) певної особи (осіб) та шкідливими наслідками. Таким чином, за допомогою згаданої та інших комплексних експертиз (будівельно-технічної, гірничо-технічної, трасологічної, металознавчої, пожежно-технічної, вибухотехнічної та ін.) можливо найбільш точно та об'єктивно встановити важливі обставини нещасного випадку, оскільки саме комплексна експертиза дає можливість урахувати особливості здійснення різних видів виробничої діяльності (робіт) та нормативно-правових вимог до їх безпечного проведення, визначити осіб, відповідальних за додержання таких вимог.

3.3. Судово-медична експертиза

У ч. 2 ст. 242 КПК України визначено обов'язкові випадки призначення експертизи. Так, слідчий або прокурор зобов'язані звернутись до експерта для проведення експертизи щодо:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених 155 КК України.

Обов'язковою ознакою злочинів проти безпеки виробництва є суспільно небезпечні наслідки, зокрема це: загроза загибелі людей, шкода здоров'ю, загибель людей, інші тяжкі наслідки.

Як зазначено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 7, поняття «шкода здоров'ю потерпілому» (частина

перша статті 271, частина перша статті 272, частина перша статті 273, частина перша статті 274, частина перша статті 275 КК України) охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Як поняття «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» (частина перша статті 272, частина перша статті 273, частина перша статті 274, частина перша статті 275 КК України) необхідно розуміти такі зміни у стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у цих статтях благам. Тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо.

«Загибель людей» – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Як «інші тяжкі наслідки» (частина друга статті 271, частина друга статті 272, частина друга статті 273, частина друга статті 274, частина друга статті 275 КК України слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих діляниць [142].

Отже, при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва обов'язково призначається судово-медична експертиза для встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень.

Крім відповідних положень КК України та КПК України щодо визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, потрібно також звернутись до Класифікатора розподілу травм за ступенем тяжкості [138]. Значення цього документа у тому, що він є основою для визначення ступеня

тяжкості травм на виробництві, що проводиться з метою віднесення нещасних випадків до таких, що спричинили тяжкі наслідки та підлягають спеціальному розслідуванню. Класифікатор є обов'язковим для застосування у роботі лікарсько-експертні комісії (ЛЕК) лікувально-профілактичного закладу, де здійснюється лікування особи. На практиці відповідні медичні документи часто мають суттєве значення для проведення судово-медичної експертизи.

Слід зауважити, що вивчення ушкоджень з судово-медичної точки зору відрізняється від клінічного і має певні особливості, які пов'язані з розв'язанням питань, що їх ставлять перед експертизою правоохоронні органи. До основних завдань, які розв'язують при цьому судові медики належать: встановлення наявності ушкодження, його особливостей, механізму виникнення (предмет, яким воно утворене, особливості цього предмета), напрямок і сила дії предмета, послідовність нанесення ушкоджень, встановлення за життєвості і давності нанесення ушкоджень, з'ясування причини смерті або визначення ступеня тяжкості тілесного ушкодження відповідно до статей КК України [173, с. 196–197].

Отже, кваліфікуючими ознаками тяжкості травм, отриманих в результаті нещасного випадку на виробництві, є характер отриманих ушкоджень, ускладнення та наслідки, пов'язані з цими ушкодженнями.

За ступенем тяжкості травми розподіляються на 2 категорії: тяжкі і легкі.

До тяжких травм відносяться: за характером отриманих ушкоджень (відкрита проникаюча черепно-мозкова травма; перелом черепа; внутрішньочерепна травма важкого і середньоважкого ступеня тяжкості; поранення, проникаючі в просвіт глотки, гортані, трахеї, стравоходу, а також ушкодження щитоподібної і виличкової залоз; проникаючі поранення хребта; ушкодження хребців шийного відділу хребта, у тому числі і без порушення функції спинного мозку; нестабільні ушкодження грудних або поперекових

хребців; закриті ушкодження спинного мозку; поранення грудної клітки, що проникають в плевральну порожнину, порожнину перикарду або клітковину середостіння, зокрема без ушкодження внутрішніх органів; поранення живота, що проникають в порожнину очеревини; поранення, що проникають в порожнину сечового міхура або кишечника; відкриті поранення органів заочеревинного простору (нирок, наднирників, підшлункової залози); розрив внутрішнього органа грудної або черевної порожнини або порожнини таза, заочеревинного простору, розриви діафрагми, розриви передміхурової залози, розрив сечоводу, розрив перетинкової частини сечовипускального каналу; переломи заднього півкільця таза з розривом клубово-крижового зчленування і порушенням безперервності тазового кільця або подвійні переломи тазового кільця в передній і задній частинах з порушенням його безперервності; вивихи та переломовивихи великих суглобів кінцівок; закриті та відкриті переломи довгих кісток кінцівок; множинні переломи п'ясних та плесневих кісток; ушкодження крупної кровоносної судини: аорти, сонної (загальної, внутрішньої, зовнішньої), підключичної, плечової, стегнової, підколінної артерій або супроводжуючих їх вен; термічні (хімічні) опіки IV ступеня з площею ураження, що перевищує 1% поверхні тіла; опіки III ступеня з площею ураження, що перевищує 10% поверхні тіла; опіки III ступеня кисті, стопи, ділянок великих суглобів, шиї, статевих органів з площею ураження, що перевищує 1% поверхні тіла; опіки II ступеня з площею ураження, що перевищує 20% поверхні тіла; опіки дихальних шляхів з опіками обличчя і волосистої частини голови; електротермічні ураження (низько- та високовольтні) з ураженням шкіри та субфасціальних структур тіла; відмороження III-IV ступеня, загальне охолодження організму; радіаційні ураження середнього (12-20 Гр) і важкого (20 Гр і більше) ступеня тяжкості; переривання вагітності; ушкодження периферичної нервової системи з функціональними порушеннями; тривалі розлади здоров'я з тимчасовою втратою працездатності на 60 днів і більше; стійка втрата

працездатності (інвалідність); травми органа зору, що супроводжуються порушенням зору); травми, що в гострий період супроводжуються: шоком будь-якого ступеня тяжкості і будь-якого генезу; комою різної етіології; гострою серцевою або судинною недостатністю, колапсом, важким ступенем порушення мозкового кровообігу; гострою нирковою або печінковою недостатністю; гострою дихальною недостатністю; розладом регіонального і органного кровообігу, що призводить до інфаркту внутрішніх органів, гангрени кінцівок, емболії (газової і жирової) судин головного мозку, тромбоемболії; сепсисом. Травми, які призвели до тяжких наслідків (втрата зору, слуху, мови; втрата якого-небудь органа або повна втрата його функції (при цьому втрата найважливішої у функціональному відношенні частини кінцівки (кисті або стопи) прирівнюють до втрати руки або ноги); психічні розлади; втрата репродуктивної здатності; невиправне понівечення обличчя.

До легких травм відносяться: ушкодження, що не належать до перерахованих, розлади здоров'я з тимчасовою втратою працездатності тривалістю до 60 днів.

На відміну від тих видів експертиз, які були розглянуті у попередніх підрозділах, загальні положення проведення судово-медичної експертизи детально описані в спеціальній літературі. Тому ми не будемо на них зупинятись, а натомість приділимо увагу особливостям проведення судово-медичних експертиз саме при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва.

Якщо виходити з того, що судово-медична експертиза у таких провадженнях переважно призначається з метою встановлення причин смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, то її специфіка для досліджуваних злочинів буде полягати у особливостях таких наслідків (причини, характер, механізм).

На нашу думку, для правильного розуміння деяких специфічних ознак та характеру виробничого травматизму, варто звернутись до нормативно-

правового визначення поняття власне нещасного випадку. А саме: нещасний випадок – обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких зафіксовано шкоду здоров'ю, зокрема від одержання поранення, травми, у тому числі внаслідок тілесних ушкоджень, гострого професійного захворювання і гострого професійного та інших отруєнь, одержання сонячного або теплового удару, опіку, обмороження, а також у разі утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою та іонізуючим випромінюванням, одержання інших ушкоджень внаслідок аварії, пожежі, стихійного лиха (землетрусу, зсуву, повені, урагану тощо), контакту з представниками тваринного і рослинного світу, які призвели до втрати працівником працездатності на один робочий день чи більше або до необхідності переведення його на іншу (легшу) роботу не менш як на один робочий день, зникнення, а також настання смерті працівника під час виконання ним трудових (посадових) обов'язків [42; 138].

Отже, до основних характеристик нещасного випадку можна віднести раптовість та вплив виробничого фактору, що визначає специфіку виробничих травм.

У кожному разі раптовий характер смерті обов'язково передбачає необхідність точного з'ясування ознак насильницької смерті (вбивство, самогубство, нещасний випадок), встановлення її причини та визначення впливу виробничого середовища на її настання.

У судовій практиці існують численні приклади, коли результати технічного розслідування нещасного випадку, що містять висновки про причину смерті внаслідок дії небезпечних виробничих факторів, викликають обґрунтований сумнів.

Наприклад, 23.10.2014 о 09.20 потерпілий пройшов до лікаря-нарколога на передрейсовий медогляд. Тиск перед виїздом – 125/70, пульс – 66 ударів/хв, сліди алкоголю – відсутні, загальний стан здоров'я – добрий,

ніяких зауважень, скарг на стан здоров'я не було. Дружина потерпілого стверджує, що до виїзду та безпосередньо перед самим виїздом її чоловік на стан здоров'я не скаржився. Наполягає на тому, що її чоловік був здоровим, та посилається на амбулаторну картку, яка не була досліджена спеціальною комісією. Окрім того, відповідно до копії виписки із медичної картки за формою № 0271-У за період з червня 2006 року по січень 2013 року потерпілий на серцево-судинні захворювання не хворів, на болі в області серця не скаржився, медичні препарати від серцевних хвороб лікарями йому не призначалися.

Згідно з остаточним лікарським свідоцтвом про смерть № 1956 від 29.10.2014, що видане районним бюро судово-медичної експертизи м. Сімферополь, причиною смерті потерпілого, 1977 року народження, стала гостра ішемічна хвороба серця.

Згідно з висновком комісії спецрозслідування причина настання нещасного випадку – психофізіологічна, а саме смерть настала внаслідок незадовільного стану здоров'я, і відповідно до пп. 6 п. 16 Порядку № 1232 цей випадок смерті вважається не пов'язаним з виробництвом.

Водночас, відповідно до особистої думки одного з членів комісії, уповноваженої найманими працівниками особи з питань охорони праці: «Смерть настала від раптового гострого погіршення стану здоров'я водія колісного транспортного засобу під час виконання своїх трудових обов'язків унаслідок психоемоційного перенавантаження трудового процесу (проходження кордону в АР Крим, проходження багатьох наявних на трасі військових блок-постів, розмитнення вантажу на ворожій нам території), що призвело до передчасної раптової смерті потерпілого. Смерть настала раптово, від збігу несприятливих обставин (нещасного випадку) під час виконання трудових обов'язків, пов'язаних з доставкою вантажу, що не є природною смертю у такому віці (37 років)».

Суд зобов'язав призначити повторне (додаткове) спеціальне розслідування нещасного випадку спеціальною комісією в іншому складі [133].

Інший приклад, який ілюструє проблему встановлення причинного зв'язку між настанням смерті та впливом небезпечних чинників виробничого середовища.

Прийшовши на роботу, потерпілий через незадовільний стан здоров'я не зміг приступити до виконання своїх обов'язків, від надання невідкладної медичної допомоги відмовився, повернувшись додому за місцем проживання, у власному будинку об 11 год. помер.

Відповідно до висновку комісійної судово-медичної експертизи від 26.06.2014 встановлено, що смерть потерпілого настала внаслідок ішемічної хвороби серця, яка ускладнилася розвитком гострої серцевої недостатності.

Слід вважати, що між смертю потерпілого від загострення серцево-судинного захворювання та впливом на нього небезпечних та шкідливих виробничих факторів, у тому числі факторів важкості чи напруженості трудового процесу, існує опосередкований причинно-наслідковий зв'язок. Відсутність в матеріалах справи достовірних даних щодо впливу на організм потерпілого небезпечних та шкідливих виробничих факторів (не приступив до виконання роботи) не дозволяє встановити такий зв'язок як прямий.

Крім того, встановлено, що в разі вчасного надання невідкладної медичної допомоги можна було б уникнути настання летального наслідку.

Відповідно до пп. 6 п. 16 Порядку № 232 обставинами, за яких нещасні випадки не визнаються такими, що пов'язані з виробництвом, є природна смерть, смерть від загального захворювання тощо, що підтверджено висновками судово-медичної експертизи та/або відповідною постановою про закриття кримінального провадження.

Таким чином, за відсутності висновку про прямий причинно-наслідковий зв'язок між смертю потерпілого та впливом на нього

небезпечних та шкідливих виробничих факторів, а також того, що ішемічна хвороба серця не відноситься до професійних захворювань, в суді першої інстанції не було підстав для висновку про те, що нещасний випадок пов'язаний з виробництвом.

Колегія суддів зробила висновок, що зазначений нещасний випадок слід визнати таким, що не пов'язаний з виробництвом [153].

Наведені приклади становлять інтерес для правозастосовної практики щодо розслідування злочинів проти безпеки виробництва у тому сенсі, що слідчий, ініціюючи проведення судової експертизи повинен розуміти і передбачати різні можливі причини смерті (нещасний випадок, убивство, самогубство), а тому приділити суттєву увагу підготовці та якості матеріалів, які надаються для проведення експертизи, формулюванню питань. Як вже неодноразово зазначалося, до цієї роботи потрібно залучати спеціаліста. У цьому випадку це може бути не тільки судовий медик, лікар, а й інші фахівці (особи, які працювали у складі лікарських експертних комісій, комісій з розслідування нещасних випадків, працівники медичних закладів, медичних пунктів підприємств та ін.) – тобто ті особи, які обізнані про причини нещасних випадків, характер виробничих травм, можливості та наслідки впливу виробничого середовища тощо.

У спеціальній літературі питанням раптової смерті на виробництві приділено окрему увагу. Зазначається, що причинами раптової смерті на виробництві можуть бути загострення хвороб, фізичне навантаження, психоемоційне напруження.

Так, у судово-медичній практиці відомі випадки, коли людина вмирає на виробництві з важкими умовами праці або раптова смерть збігається за часом з отриманням механічної травми. У всіх таких випадках дані катamnестичного анамнезу свідчать, що причиною смерті були хвороби, які мали прихований перебіг і не були виявлені лікарями під час професійного відбору.

Іноді хвороби органів кровообігу є причиною виникнення ситуації, наслідком якої є отримання механічної травми. При розв'язанні питання щодо причин смерті (механічна травма чи будь-яка хвороба) потрібно виявити хворобу, яка перебігала приховано, ретельно дослідити механічну травму і вирішити, чи не спричинена вона в момент після смерті та чи не могла вона сама по собі призвести до летального наслідку. Не менш важливим є вивчення обставин справи, результатів огляду місця події та відтворення обставин справи, за яких виникла травма. Аналізуючи результати лабораторних досліджень, враховують той факт, що при механічній травмі реакція організму у вигляді ферментних, катехоламінових та інших метаболічних і морфологічних порушень виражена більше, ніж у разі смерті від хвороби серця. Таким чином, при судово-медичному дослідженні трупів раптово померлих потрібно проводити комплексний аналіз патологічних змін, які виявлено під час дослідження трупа, враховувати дані огляду трупа на місці його виявлення і результати лабораторних досліджень. Тільки такий ретельний підхід дозволяє встановити при судово-медичному дослідженні трупів причину раптової смерті [173, с. 166–167].

Для розслідування злочинів проти безпеки виробництва це має особливе значення, адже, якщо буде встановлено, що смерть настала внаслідок загострення хвороби і це не пов'язано із невиконанням/неналежним виконанням службових осіб своїх обов'язків у сфері охорони праці, то травматична подія підлягає іншій кримінально-правовій кваліфікації.

У спеціальній літературі, слідчій та експертній практиці сформовано орієнтовний перелік питань для проведення різних судово-медичних експертиз. На нашу думку, для встановлення важливих обставин нещасного випадку на виробництві можна використовувати наступні положення.

Експертиза трупа проводиться у такій послідовності:

1) ознайомлення з документом про призначення експертизи та іншими доданими до нього матеріалами (копією протоколу огляду місця події, історією хвороби тощо);

2) складання плану проведення експертизи;

3) зовнішнє та внутрішнє дослідження трупа, вилучення органів та тканин для лабораторних досліджень;

4) комплексна оцінка результатів дослідження трупа на підставі отриманих лабораторних даних, наданих матеріалів провадження та медичної документації;

5) складання підсумків з відповідями на запитання, що були поставлені на вирішення експертизи;

6) оформлення висновку експерта.

Судово-медичною експертизою трупа вирішуються такі основні питання:

1. Яка причина смерті?

2. Коли настала смерть?

3. Що є основною причиною смерті (травма чи хвороба)?

4. Який вік покійного?

5. Чи змінювалась поза трупа?

6. Які ушкодження є на трупі, який їх характер і локалізація? Які з них заподіяно за життя і які після смерті?

7. Яке саме ушкодження стало причиною смерті?

8. У якій послідовності заподіювались ушкодження?

9. Чи спроможний був потерпілий після заподіяних йому ушкоджень (іншого зовнішнього впливу) здійснювати які-небудь самостійні дії (наприклад, кричати, пересуватися і т. ін.)?

10. Якщо одне з декількох ушкоджень не могло само по собі спричинити смерть, то чи не обумовлена смерть всіма ушкодженнями у своїй сукупності?

11. Чи є прямий причинний зв'язок між отриманим ушкодженням (іншим зовнішнім впливом) і смертю?
 12. В якій позі знаходився потерпілий в момент травми?
 13. Яку кількість ушкоджень встановлено під час дослідження трупа і огляду його одягу?
 14. Чи відповідають ушкодження на одязі ушкодженням на трупі (за характером, кількістю і т. ін.) і якщо ні, то чим це можна пояснити?
 15. Якою мірою ушкодження вплинули на перебіг хвороби і час настання смерті потерпілого?
 16. Смерть потерпілого настала відразу після ушкодження (або іншого зовнішнього впливу) чи через який-небудь проміжок часу?
 17. Чи є на трупі сліди, які свідчать про можливу боротьбу і самооборону?
 18. Чи вживав потерпілий незадовго до смерті алкоголь і якщо вживав, то який саме і в якій кількості?
 19. Чи вживав потерпілий незадовго до смерті наркотичні речовини і якщо вживав, то які саме і в якій кількості?
 20. Чи вживав потерпілий незадовго до смерті їжу? Якщо так, то яку саме?
 21. Чи відповідають показання обвинуваченого (підозрюваного, потерпілого, свідка) про обставини смерті даним, встановленим при дослідженні трупа?
 22. Яка групова належність і тип крові потерпілого?
 23. Чи не є джерелом походження слідів крові, сперми, залишків шкіри дана особа?
 24. Чи є на тілі ознаки, які вказують на те, що ушкодження заподіяні рукою самого покійного (виникли в результаті власних дій потерпілого)?
- [144, с. 104].

Судово-медичною експертизою тілесних ушкоджень вирішуються такі питання:

1. Чи є в даної особи які-небудь тілесні ушкодження? Якщо так, то який їх характер, локалізація, кількість?
2. Яким знаряддям і яким способом спричинено ушкодження потерпілому?
3. Чи не спричинені ушкодження потерпілому представленим на експертизу знаряддям?
4. Чи не могли тілесні ушкодження, виявлені у даної особи, бути отримані за обставин, вказаних потерпілим (підозрюваним, обвинуваченим)? Якщо ні, то за яких обставин вони могли бути спричинені?
5. Яка давність тілесних ушкоджень і чи відповідає вона давності, вказаній потерпілим?
6. Який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у даної особи?
7. Наявні тілесні ушкодження заподіяні приблизно в один і той же час чи в різний час?
8. Якою кількістю ударів були заподіяні наявні тілесні ушкодження і яка їх послідовність?
9. Яким є механізм виникнення ушкоджень?
10. Чи є небезпечним це ушкодження для життя?
11. Які можливі наслідки даного ушкодження? (Це запитання ставиться тоді, коли на момент експертизи не визначились наслідки ушкодження)
12. Чи є ушкодження обличчя даної особи не виправним (незгладимим)?
13. Які розміри стійкої втрати загальної непрацездатності у даної особи?
14. Чи не заподіяні наявні у потерпілого ушкодження ним власноручно?
15. Чи не суперечать характер і локалізація ушкоджень, виявлених у даної особи, твердженням про те, що вони отримані при самообороні?
16. Чи всі виявлені ушкодження заподіяні одним і тим же предметом?

17. Чи мають виявлені ушкодження характерні (індивідуальні) ознаки, які дозволяють ідентифікувати предмет, за допомогою якого заподіяні ушкодження?

18. Які умови виникнення кожного з наявних ушкоджень? [144., с. 85]

Отже, наведені переліки в цілому відображають важливі для відповідних кримінальних проваджень питання. Якщо виникає потреба постановки додаткових питань, що зумовлені певними обставинами провадження, то слідчий за допомогою спеціаліста сформулює їх у кожному конкретному випадку.

Наприклад, якщо нещасний випадок стався внаслідок ураження електричним струмом, то можна запропонувати наступний орієнтовний перелік питань:

1. Що є причиною смерті і які ознаки свідчать про те, що вона настала від ураження електричним струмом?
2. Коли настала смерть потерпілого?
3. У даному випадку мало місце ураження технічним електричним струмом чи блискавкою?
4. Що могло бути джерелом струму?
5. Яким міг бути характер включення потерпілого в електроланцюг?
6. Яка частина тіла торкалася струмонесучого провідника і яка тривалість контакту?
7. У якому положенні на момент електротравми знаходився потерпілий?
8. Чи не присутні на шкірі потерпілого сліди металізації, які вказують на матеріал струмонесучого провідника?
9. Чи не свідчать наявні на тілі зміни про матеріал або інші особливості провідника?
10. Чи є можливим за характером ушкоджень вирішити питання про фізичні властивості електроструму і його провідника?

11. Якими захворюваннями страждав потерпілий і чи не могли вони сприяти настанню смерті?

12. Які умови могли сприяти настанню смерті від електротравми (алкогольне або наркотичне сп'яніння, захворювання та ін.)?

13. Чи могла настати смерть потерпілого за обставин, встановлених розслідуванням?

14. Чи немає на тілі ушкоджень іншого походження? Якщо є, то який механізм їх утворення? [144, с. 110].

У кожному разі подібні специфічні переліки доцільно складати із урахуванням небезпечного виробничого фактору (вплив високих/низьких температур, падіння з висоти/на площині та ін.).

Вивчення слідчої та експертної практики, узагальнення матеріалів соціологічних досліджень, дозволили з'ясувати, що незважаючи на поширеність практики використання спеціальних знань у формі проведення судово-медичної експертизи при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, розробленості відповідних положень у спеціальній літературі, існують недоліки у роботі слідчих та експертів, які на думку опитаних, негативно впливають на якість розслідування та висновків експертів.

Отримані результати можна представити у наступному вигляді.

Що стосується недоліків у роботі суб'єктів, які є ініціаторами проведення судово-медичної експертизи, то можна зазначити про наступні недоліки: незадоволення/задоволення не у належному обсязі клопотань про надання матеріалів для експертизи (75 %); постановка запитань, які не належать до компетенції експерта (43 %); неналежна якість об'єктів та матеріалів, які надаються на експертизу (39 %) (причиною зазвичай є недоліки, пов'язані з неналежним проведенням слідчих (розшукових) дій (поверхневий огляд медичних документів, що стосуються травми та стану здоров'я до її настання, не приділення належної уваги огляду одягу потерпілого, що не дозволяє визначити механізм утворення ушкоджень,

неналежний огляд предметів, якими могла бути нанесена травма (неможливість встановлення утворення ушкоджень) та ін.); надання для експертизи матеріалів (зазвичай медична документація), отриманих з процесуальними порушеннями, без належного оформлення (а у деяких випадках експерт взагалі отримує підроблені або змінені медичні документи – це наслідок неякісного проведення огляду документів) (25 %).

Останнє (процесуальні порушення при збиранні доказів) – поширена підстава для визнання доказів недопустимими. Тобто, якщо медична документація, що отримана з процесуальними порушеннями надається для проведення експертизи, експерт формує висновок із використанням такої документації, є усі підстави для визнання такого висновку недопустимим доказом.

Основними недоліками висновків експертів є такі: відсутність висновку про знаряддя, предмет, яким нанесено ушкодження (у випадках, коли є підстави для такого висновку) (52 %); відсутність результатів оцінки досліджень, обґрунтування висновків щодо запитань, які були поставлені (43 %); необґрунтованість характеру, виду, механізму, послідовності утворення ушкоджень, причин смерті (41 %); невідповідність висновків експертизи матеріалам провадження (38 %); ненадання відповідей на усі поставлені запитання (35 %); копіювання у висновку клінічних діагнозів без проведення власних досліджень, некритичне використання медичних документів (34 %); відсутність відповіді на запитання про давність ушкоджень (28 %); не дослідження одягу, у якому був потерпілий на момент отримання травми (21 %); недоліки/відсутність опису об'єктів, які надані на експертизу (18 %).

Наведені та інші недоліки є причиною головної проблеми судово-медичної експертизи при розслідування злочинів проти безпеки виробництва – встановлення механізму травми та моделювання обставин нещасного випадку на основі об'єктивних даних.

Слід зазначити, що ці питання вже тривалий час становлять інтерес для спеціалістів у галузі судової медицини. Для їх вирішення було поставлено низку задач, які до цього часу вважаються актуальними і потребують наукового і практичного розв'язання. А саме:

1. Визначення основних видів і частоти виробничих травм, що мають місце на промислових підприємствах;
2. Визначення частоти, локалізації ушкоджень, їх характеру і особливостей при різних видах виробничої травми з летальним наслідком;
3. Встановлення судово-медичних критеріїв діагностики основних видів виробничого травматизму;
4. Встановлення критеріїв, що дозволяють провести диференціальну діагностику;
5. Розроблення теоретичних основ вирішення науково-практичних задач судово-медичної діагностики виробничої травми [114, с. 40–42].

Висновки до розділу 3

1. Інженерно-технічна експертиза в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності у кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва проводиться для з'ясування зв'язку (залежності) дій (бездіяльності) особи (осіб), які зобов'язані дотримувати певних правил і суспільно небезпечних наслідків, а також переліку посадових обов'язків таких осіб, нормативної моделі їх діяльності та обсягу і змісту відхилення від неї.

2. Об'єкти експертизи – це матеріальні джерела інформації, що містять фактичні дані про нещасний випадок, аварію на виробництві містяться в матеріалах кримінального провадження та відповідають вимогам щодо їх оформлення та закріплення. Переважно, об'єктами експертизи є документи: 1) що регламентують порядок проведення певних робіт; 2) у яких

відображено загальні положення охорони праці; 3) дозвільні для виконання певних робіт; 4) що підтверджують правовий статус особи як учасника трудових відносин; 5) що визначають службове становище особи; 6) у яких зафіксовано технічний стан обладнання та результати його обслуговування та ремонту; 7) посадові обов'язки (інструкції) різних учасників виробничих відносин; 8) матеріали технічного розслідування нещасного випадку; 9) що відображають результати обов'язкових заходів для оцінки різних показників виробничої діяльності; 10) медичні; 11) щодо обов'язкових випробувань, обстежень.

3. Електротехнічна експертиза проводиться з метою з'ясування причин нещасного випадку, що мав місце на виробництві при використанні електроустановок, джерел електричного живлення, а також змісту та обсягу відхилень від нормативних вимог, що регулюють порядок їх функціонування.

4. Об'єктами експертизи є: 1) електроустановка (її частина, елемент), електротехнічний виріб; 2) технічна документація (будова, складові, схеми, порядок експлуатації); 3) документи технічного розслідування; 4) плани, схеми, що відображають розташування електротехнічних комунікацій; 5) технічні умови; 6) акти (випробувань, приймання в експлуатацію, ремонту, ревізій); 7) технічні паспорти, інструкції, журнали, креслення, схеми); 8) посадові інструкції; 9) інструкції щодо заходів безпеки; 10) акти, розпорядження службових осіб; 11) акти реагування контрольно-наглядових органів.

5. Обґрунтовано доцільність проведення у кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва комплексних електротехнічної, інженерно-технічної в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності експертизи, а також інших комплексних експертиз (будівельно-технічної, гірничо-технічної, трасологічної, металознавчої, пожежно-технічної, вибухотехнічної).

6. Слідчі, які були опитані про проблеми проведення судово-медичних експертиз при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва висловили наступні зауваження щодо висновків експертів: відсутність висновку про знаряддя, предмет, яким нанесено ушкодження (у випадках, коли є підстави для такого висновку) (52 %); відсутність результатів оцінки досліджень, обґрунтування висновків щодо запитань, які були поставлені (43 %); необґрунтованість характеру, виду, механізму, послідовності утворення ушкоджень, причин смерті (41 %); невідповідність висновків експертизи матеріалам провадження (38 %); ненадання відповідей на усі поставлені запитання (35 %); копіювання у висновку клінічних діагнозів без проведення власних досліджень, некритичне використання медичних документів (34 %); відсутність відповіді на запитання про давність ушкоджень (28 %); не дослідження одягу, у якому був потерпілий на момент отримання травми (21 %); недоліки/відсутність опису об'єктів, які надані на експертизу (18 %).

7. Для формулювання запитань при проведенні експертизи у якості спеціаліста доцільно залучати не тільки судового медика, лікаря, а й інших фахівців: осіб, які працювали у складі лікарських експертних комісій, комісій з розслідування нещасних випадків на виробництві, працівників медичних закладів, медичних пунктів підприємств, тобто тих осіб, які обізнані про причини нещасних випадків, характер виробничих травм, можливості та наслідки впливу виробничого середовища на людину. Конкретизовано переліки запитань для проведення судово-медичної експертизи із урахуванням особливостей нещасного випадку (ураження електричним струмом, дія високих/низьких температур, падіння з висоти).

ВИСНОВКИ

1. У різні історичні періоди наукові інтереси стосувались питань визначення поняття спеціальних знань та їх використання при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва (у сучасному розумінні), а саме: 1) 1853 рік Г. Гросс «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» – перші криміналістичні рекомендації щодо дослідження слідів злочину обізнаними особами; 2) довоєнний період: 30-40 роки XX століття – одиничні публікації про особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти техніки безпеки; 3) післявоєнний період: 1949-1958 роки XX століття – збільшення публікацій та наукових видань, присвячених питанням розслідування цих злочинів із визначенням особливостей використання спеціальних знань; 4) 1960-1990 роки – поглиблення та диференціація наукового знання залежно від потреб практики (окремі наукові дослідження проблем розслідування порушень у різних сферах виробничої діяльності із визначенням особливостей використання спеціальних знань); 5) 1991-2013 роки – дослідження окремих проблем розслідування порушень правил безпеки на виробництві та використання спеціальних знань у працях зарубіжних вчених; 6) сучасний етап: висвітлення окремих питань використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва у роботах, присвячених криміналістичним методикам.

2. Сформульовано позицію, згідно якої спеціальні знання – динамічна категорія, яка постійно удосконалюється, доповнюється, розвивається, а тому штучне обмеження її змісту призводитиме до невиправданого звуження, а отже і обмеження можливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Доведено, що вирішення за допомогою експертизи питань про відповідність дій особи нормативно-правовим актам, правилам охорони праці, техніки безпеки не суперечить вимогам ст. 242 КПК

України. Експерт не може давати висновок про винуватість (невинуватість) особи, форму вини та інші обставини, які належать до компетенції слідчого, прокурора, судді.

3. Встановлено, що основними видами технічних знань, які використовуються для виконання завдань розслідування є: практичні, технологічні, конструктивно-технічні, матеріалознавчі, організаційно-технічні, техніко-економічні, техніко-екологічні, ергономічні. Особами, які володіють спеціальними технічними знаннями є інженерно-технічні працівники підприємств, установ, організацій, представники контролюючих органів, працівники проектних та наукових установ і організацій, лабораторій, дослідницьких центрів, конструкторських бюро, спеціалізованих навчальних закладів, фахівці окремих видів діяльності (пожежно-технічна, електробезпека, вибухотехніка, ядерна, радіаційна безпека, конструювання, проектування).

Запропоновано практичні рекомендації щодо вибору та залучення спеціаліста до кримінального провадження залежно від виду злочину, характеру робіт, під час яких стався нещасний випадок, обставин події.

4. Основними завданнями спеціаліста на різних стадіях огляду місця події визначено: підготовка технічних засобів, обладнання, приладів залежно від обставин події; обґрунтування доцільності залучення інших спеціалістів; визначення меж та послідовності проведення огляду; оцінка можливого впливу небезпечних чинників на учасників ОМП; роз'яснення призначення інструментів, пристроїв, засобів праці, обладнання, та вимог до їх експлуатації; застосування технічних засобів (освітлювальні, оптичні, фотоапаратура, відеоапаратура, засоби для виявлення різних видів слідів, виготовлення зліпків, вимірювань, пошуку); складання планів, схем, креслень, графічних зображень; оцінка природничо-кліматичних факторів (мікрокліматичні умови праці: температура, вологість та швидкість руху повітря); виявлення негативних обставин; фіксація слідів, вжиття заходів для

їх збереження; допомога щодо правильного відображення у процесуальних документах спеціальної термінології. Зміст діяльності спеціаліста конкретизовано залежно від обставин, місця та об'єктів огляду.

5. Завданнями спеціаліста під час огляду документів визначено: 1) роз'яснення загальних положень про систему документації з охорони праці; 2) уточнення спеціальних вимог до переліку та оформлення документації залежно від виду виконуваних робіт, організаційної форми підприємства та інших конкретних обставин події; 3) консультація щодо процедур та процесів у частині охорони праці, які підлягають документуванню; визначення доцільності та послідовності огляду документів; 4) обґрунтування припущень про відношення певних документів до обставин кримінального правопорушення; 5) роз'яснення під час безпосереднього огляду документів; 6) допомога у фіксації результатів огляду.

6. У організації і проведенні допиту допомога спеціаліста полягає у: спільному опрацюванні термінології, підборі спеціальної літератури; роз'ясненні щодо визначення документів, які мають значення для проведення допиту та/або можуть бути пред'явлені як докази; консультуванні при ознайомленні з матеріалами технічного розслідування нещасного випадку на виробництві; формулюванні запитань для допиту різних категорій допитуваних, визначенні послідовності допитів; фіксації процесу допиту за допомогою технічних засобів. Запропоновано план допиту, що може бути використаний як основа для допиту різних учасників виробничої діяльності службових осіб, що включає обов'язкові групи запитань: 1) організаційно-правова та професійна складова; 2) посадові обов'язки та вимоги з охорони праці; 3) контроль за дотриманням правил охорони праці; 4) навчання безпечним прийомам праці, інструктаж; 5) забезпеченість і використання ЗІЗ; 6) забезпеченість і використання ЗІЗ; 7) заходи реагування на нещасний випадок; 8) технічне розслідування нещасного випадку.

7. Інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності та охорони праці проводиться з метою дослідження обставин нещасного випадку на виробництві з метою встановлення його причин та механізму, а також осіб, які відповідають за безпеку праці, розмежування їх повноважень і сфер відповідальності. Слідчі визначають недоліки, пов'язані з проведенням експертизи, які негативно впливають на її результати, а саме: 1) прийняття матеріалів, які мають неналежне оформлення; 2) не дослідження об'єктів, які мають значення для кримінального провадження (вибірковість дослідження об'єктів без обґрунтування такого вибору та не взяття до уваги інших об'єктів); 3) відсутність технічних розрахунків у висновках; 4) відсутність опису процесу застосування методів дослідження; 5) відсутність експертної оцінки результатів дослідження в описовій частині висновку; 6) відсутність роз'яснень спеціальної термінології; 7) обґрунтування висновків матеріалами провадження, а не результатами досліджень; 8) відсутність/неналежний опис об'єктів, наданих на експертизу. Запропоновано рекомендації щодо усунення таких та інших недоліків.

8. Електротехнічна експертиза у кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва проводиться для дослідження інженерних об'єктів, які містять електричні складові, переважно з метою встановлення причин виведення з ладу виробничого обладнання та/або аварії, нещасного випадку. На основі висновку експерта також визначають особу, яка відповідає за належне функціонування електрооб'єкта і несе відповідальність за порушення. Недоліки, пов'язані з проведенням електротехнічних експертиз переважно стосуються підготовки та надання матеріалів для проведення експертизи. Зокрема: 1) не проведення перевірки загального технічного стану електроустановки; 2) відсутність/недостатність інформації про елементи електрообладнання, несправність/пошкодження яких призвели до настання нещасного випадку (ізоляція, засоби електрозахисту, провідність підлоги та ін.); 3) не проведення

інструментальних вимірів, перевірки (у випадках, коли це необхідно); 4) відсутність даних про проведення перевірок, які передбачені нормативно-правовими вимогами, лабораторних досліджень; 5) відсутність даних про вимірювання температури, вологості, загазованості, запиленості; 6) відсутність даних про стан одягу, взуття потерпілого. Запропоновано рекомендації щодо усунення таких недоліків.

9. Судово-медична експертиза призначається для з'ясування питань, що пов'язані з травмуванням особи, а насамперед, для встановлення матеріальної (технічної) причини травми, визначення характеру предмета, яким спричинено ушкодження, механізму травми. Експертами визначено наступні проблемні питання проведення судово-медичної експертизи у кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва: незадоволення/задоволення не у належному обсязі клопотань про надання матеріалів для експертизи (75 %); постановка запитань, які не належать до компетенції експерта (43 %); неналежна якість об'єктів та матеріалів, які надаються на експертизу (39 %); надання для експертизи матеріалів (зазвичай медична документація), отриманих з процесуальними порушеннями, без належного оформлення (25 %). Визначено зв'язок цих недоліків із проблемами використання спеціальних знань і розкрито можливості підвищення якості проведення судово-медичної експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров В. М. Воспитание политехнической культуры будущего инженера в условиях многоуровневого профессионального образования: автореф. дис. на получение науч. степени канд. пед. наук. спец.: 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования» / Валентин Митрофанович Александров. Елец, 2004. 20 с.
2. Андрушко П.П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/28147/%CF>
3. Арешонков В. В. Загальні засади судової експертизи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: порівняльно-правовий аналіз. Митна справа. 2012. № 6(84). Ч. 2. Кн. 1. С. 162–168.
4. Арсеньев В.Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела : учеб. пособ. Красноярск : Красноярский ун-т, 1986. 152 с.
5. Ашеров А.Т., Сабадаш В.В. Эргономическая экспертиза обстоятельств несчастных случаев на производстве. Вестник ХНАДУ. Сб. научн. тр. Харьков: ХНАДУ. 2005. Вып. 31. С. 48–52.
6. Бабич Н.В. Використання знань у галузі технічних наук під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 2 (8). С. 200–230.
7. Бабич Н.В. Консультативна допомога спеціаліста з охорони праці у проведенні огляду під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 28 листоп. 2014 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 54–56.
8. Бабич Н.В. Судова інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності і охорони праці при розслідуванні злочинів проти безпеки

виробництва. Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Ч. 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 142–144.

9. Баев О. Я. Тактика следственного осмотра. Тактика следственных действий: Учеб. пособ. Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. С. 22–62.

10. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). К.: Типография журнала «Охрана труда», 2002. 268 с.

11. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 64 с.

12. Бахін В. П., Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події: наук.-практ. рекомендації. Донецьк: ДЮІ, 2005. 72 с.

13. Бахін В.П. Криміналістика: Курс лекцій (ч.1) / В.П. Бахін , І.В. Гора , П.В. Цимбал Ірпінь: Академія ДПС України. 2002. 356 с.

14. Безопасность жизнедеятельности: Учебник для вузов : учебник / К.З. Ушаков, Н.О. Каледина, Б.Ф. Кирин, М.А. Сребный. Москва : Горная книга, 2005. 427 с.

15. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / за ред. В. Г. Цапка. 2-ге вид., переробл. і допов. К., 2003. 397 с.

16. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей учеб. завед. МВД СССР : в 2-х т. / Р. С. Белкин. М. : РИО Акад. МВД СССР, 1978. Т. 2 : Частные криминалистические теории. 410 с.

17. Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. пособие: в 3-х томах. Частные криминалистические теории. М.: Юристъ, 1997. Т. 2. 464 с.

18. Брайнин М.С., Куранова Э.Д., Косоплечев Н.П. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности. М.: Госюриздат, 1958. 260 с.,

19. Бутырин А.Ю. Судебная строительно-техническая экспертиза в расследовании несчастных случаев и аварий : монографія. М-во юстиции Рос. Федерации, Гос. учреждение- Рос. федер. центр судеб. экспертизы. М : ГУ РФЦСЭ, 2003. 320 с.
20. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия. М.: Юрид. лит., 1982.
21. Ваканич О.В. Генезис спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу / редкол. : Кобилянський О.Л., Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю.; Київ. ННПФЕКП НАВС. К.: Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. 444 с.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
23. Веренич, И.В. Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2010. 27 с.
24. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 2 (28)'2012. С. 151–158.
25. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова. Справа № № 638/15841/14-к. Провадження № 1-кп/638/312/15 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
26. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 26 вересня 2016 року. Справа № 366/1722/16-к. Провадження № 1-кп/366/102/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61542853>

27. Вирок Ковпаківського районного суду міста Суми від 1 березня 2017 року. Справа № 592/9541/15-к. Провадження № 1-кп/592/37/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65018659>

28. Висновок на проект Закону України про доповнення частини 1 статті 3 Кримінального процесуального кодексу України (щодо визначення поняття спеціальні знання). Зауваження і пропозиції до проекту Закону України «Про доповнення частини 1 статті 3 Кримінального процесуального кодексу України (щодо визначення поняття спеціальні знання)» (реєстр. № 3679 від 22 листопада 2013 року). Верховний Суд України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/9EA97D40E7A6736AC2257C6D00357B9F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/9EA97D40E7A6736AC2257C6D00357B9F)

29. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений / Возгрин И. А. Минск : Выш. шк., 1983. 386 с.

30. Волынский В.А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : учеб. пособ. М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. 90 с.

31. Гаврилин Ю. В., Шурухнов Н. Г. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений: Курс лекций М.: Кн. мир, 2004. С. 423.

32. Гаухман Л. Нужна ли правовая экспертиза по уголовным делам. Законность. 2000. № 4. С. 21–24.

33. Гончаренко В. Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні. Часопис Академії адвокатури України. 2011. № 1(10). С. 1–5.

34. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: монография. К.: Виш. шк., 1980. 160 с.

35. Гончаренко В. Г., В. В. Курдюков, К. В. Легких Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури. Вип. 9, 2007. С. 22–32.

36. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: монография. К.: Вищ. шк., 1980. 160 с.

37. Горбенко В. О. Загальні положення судової електротехнічної експертизи та основні завдання, які стоять на сучасному етапі її розвитку. URL: http://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2010/Gorbenko.pdf

38. Григорьева М.А. Методика расследования нарушения правил безопасности при ведении строительных работ : дисс. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / Григорьева Мария Александровна Псков., 2011. 269 с.

39. Гринберг М. С. Некоторые вопросы ответственности за преступления в области использования техники. Проблемы борьбы с преступной неосторожностью : темат. сб. Владивосток, 1976. Т. 175. С. 131–146.

40. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. М.: ЛексЭст, 2002. 1088 с.

41. Давиденко В. С. Спеціальні знання в розслідуванні економічних злочинів. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2016 р. № 2. С. 178–188.

42. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-%D0%BF/conv>

43. Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві. Постанова Кабінету

Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1232. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-%D0%BF/conv>

44. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ф. М. Джавадов. К., 2000. 30 с.

45. ДСТУ 3899-99. Дизайн та ергономіка. Терміни та визначення. К.: Держстандарт України, 1999. 33 с.

46. Дьяченко О. Ф. Новий погляд на організацію експертних досліджень виявів небезпечних чинників у життєдіяльності. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 498–509.

47. Експертиза безпеки життєдіяльності. Офіційний сайт Харківського НДЕКЦ МВС України. URL: <http://ndekc.kh.ua/27-vts-ekspertizy/91-ekspertiza-bezpeki-zhittediyalnosti>

48. Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 405 с.

49. Ермаков И.Ю. Методика расследования преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности : дисс. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / Ермаков Игорь Юрьевич М., 2008. 198 с.]

50. Жуков О. А., Ушаков В. Я. Экспертиза в энергетике и электротехнике. Генезис электроэкспертологии. Известия ТПУ. 2–13. № 4. С. 82–87

51. Журавель В. А. Залучення експерта: процесуальні та організаційні проблеми. Вісник Луганського державного університету ім. Е. О. Дідоренка. 2014. Спецвип. № 1. С. 16–20.

52. Зайцева Е. А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е. А. Зайцева. М., 2008. 52 с.

53. Збірка інформаційних матеріалів, які регулюють окремі питання кримінального провадження в Україні: [упоряд. С. М. Алфьоров, С. М. Міщенко, В. І. Фаринник та ін.]; за заг. ред. В. І. Сліпченка. К.: «Хай–Тек Прес», 2013. 580 с.
54. Зинева Л.А. Справочник інженера-строителя. Изд.8-е. Ростов н/Д : Феникс, 2006. 537 с.
55. Зуев Е.И. Совершенствование использования специальных познаний следственными аппаратами органов внутренних дел. Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений. М., 1985. С. 65–78.
56. Иванов А.С. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности в сельскохозяйственном производстве: Учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1990. 68 с.
57. Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) : учеб. пособ. М. : Юрид. лит., 1990. 160 с.
58. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Затв. Наказом Мін'юсту України № 53/5 від 08.10.1998 . URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page3>.
59. Іщенко А. В., Марчук Р. П. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2001. № 3. С. 204– 211.
60. Клименко Н. І. Криміналістичні знання, їх вдосконалення і розвиток. Вісник Академії адвокатури України. К.: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2008. Число 2 (12). С. 74–78.
61. Клименко Н. І. Проблемні питання судової експертизи в Кримінальному процесуальному кодексі України. Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали всеукр.

наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінолог. асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 306–307.

62. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К. : Ін Юре, 2007. 528 с.

63. Клименко Н.І. Загальна теорія судової експертології: монографія / Н.І. Клименко; ДонДУУ. Тернопіль: Видавництво «Крок», 2018. 262 с.

64. Кобзаренко П.В. Расследование и предупреждение преступных нарушений правил при производстве строительных работ: автореф. дис. . канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1973. 24 с.

65. Кобилянський О.В., Лемешев М.С., Березюк О.В. Основи охорони праці: електронний посібник. URL: http://posibnyky.vntu.edu.ua/o_p/index.html

66. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. К.: Атіка, 2008. 888 с.

67. Когутич І. Про поняття та види криміналістичних знань. Юридичний журнал. 2007. № 9 (63). С. 27–36.

68. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Академії адвокатури України. № 2(33). 2015. С. 112–123.

69. Кокорев А. В. Рационально-рефлексивное осмысление сущности техники и технического знания. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.Г. Воронкова. Вип. 37. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008. С. 213–225.

70. Колмаков В. П. Следственный осмотр. М.: Юрид. лит., 1969. 196 с.

71. Колмаков В.П. Идентификационные действия следователя : учеб.-метод. пособ. К. : КНИИСЭ, 1977. 201 с.

72. Комарков В. С. Тактика допроса: Учеб. пособ. Харьков, Юрид. ин-т, 1975. 65 с.

73. Кони А. Ф. Собрание сочинений: В 8 т. М.: Юридическая литература, 1966. Т. 1. С. 192–193, 200.
74. Коновалова В. Е. Допрос: Тактика и психология. Х.: Консум, 1999. С. 44–45.
75. Корець М. С. Теорія і практика технічної підготовки вчителів трудового навчання: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Корець Микола Савич. К., 2007. – 503 с.
76. Корухов Ю.Г. Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе. Законность. 2000. № 31. С. 39–40.
77. Корухов Ю.Г. Исследование материальных источников криминалистической информации : учеб. пособ. М. : ВНИИСЭ, 1987. 50 с.
78. Косарев С. Ю. История и теорія криминалистических методик расследования преступлений / Под ред. В. И. Рохлина. Спб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 495 с.
79. Косміна Н.М. Спеціальні знання обізнаних осіб під час розслідування незаконного обігу наркотиків та їх структура. Криміналістичний вісник. № 1(19). 2013. С. 23–30
80. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 212 с.
81. Кривченко Ю. О., Бордюгов Л. М., Марченко І. М. Теоретичний базис судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 332–339, с. 334.
82. Кривченко Ю. О., Марченко І. М. Експертне дослідження причин та наслідків при проведенні судових інженерно-технічних експертиз із безпеки життєдіяльності. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpsek_2013_13_51.pdf

83. Криминалистика. Книга II. Методика расследования отдельных видов преступлений. М. : «Советское законодательство», 1935. 251 с.
84. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. та ін.. К.: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
85. Криміналістика: навч. посіб. за ред. А. Ф. Волобуєва. К.: КНТ, 2011. 504 с.
86. Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім Гельветика, 2017. 556 с.
87. Криміналістика: підручник. В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. К.: ЦУЛ, 2015. 544 с.
88. Криміналістика: підручник. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 464 с.
89. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.
90. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: 2012. 1224 с.
91. Круть О. В., Надгорний Г. М. Питання довідкової та консультаційної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні: матеріали наук.-практ. конф. Сімферополь. 2000. С. 33–36.
92. Кудрявцева А. Доказательственное значение «правовых» экспертиз в уголовном процессе. Российская юстиция. 2003. № 1. С. 26–28.
93. Кукарникова Т.Э. Электронный документ в уголовном процессе и криминалистике: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т.Э. Кукарникова. Воронеж., 2003. 204 с.

94. Курдюков В. В. Деякі питання обов'язкового проведення експертизи в контексті реформування кримінального судочинства України. Адвокат. 2012. № 7(142). С. 15–18.
95. Курзинер Е. Э. Участие специалиста в следственных действиях. Вестник ЮУрГУ. Серия: Право. 2008. № 2 (102). С. 46–48.
96. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2017. 256 с.
97. Кучерков И.А. Расследование преступных нарушений правил безопасности при проведении строительных работ : дисс. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / Кучерков Иван Александрович. М., 2008. 230 с.
98. Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография. М. : Юрлитинформ, 2009. 224 с.
99. Лановенко И. П. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан / И. П. Лановенко, Г. П. Чангули ; отв. ред. И. П. Лановенко. К. : Наук. думка, 1989. 280 с.
100. Лановенко І. П. Кримінальна відповідальність за порушення правил техніки безпеки у промисловості / Лановенко І. П. К. : Вид-во АН УРСР, 1961. 128 с.
101. Леви А. А. Организация осмотра места происшествия. М., 1970. 95 с.
102. Лисенко О. OHSAS 18001: крок за кроком. Охорона праці. № 12. 2014. С. 16–17.
103. Лисиченко В. К. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии. Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1983. С. 8–18.

104. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Правовая природа и соотношение понятий «специальные знания» и «специалист». Проблемы правоведения. К.: Вища шк., 1983. 1983. Вып. 44.
105. Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. К., 1987.
106. Лозовий А. І., Е. Б. Сімакова-Єфремян Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проєкті нового Кримінального процесуального кодексу України. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 190–200.
107. Лукьянчиков Е. Д., Лукьянчиков Б. Е. Использование специальных знаний по новому УПК Украины. Криминалистика и судебная экспертиза: межвед. науч.-метод. сб. Київ, 2013. Вып. 58. Ч. 1. С. 61–69.
108. М. Монмоллен Системы «человек и машина» / Ред. Т. Б. Моисеева, В. Н. Шеманина. М.: Изд-во Мир. 1973. 248 с
109. Мамутов В. Проблеми наукової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2013. № 2. С. 88–95.
110. Марфін М. Особливості розслідування електротравм. Охорона праці. № 12. 2014. С. 50–52.
111. Марчак В. Я. Консультації та роз'яснення спеціаліста як новела в кримінальному процесуальному законодавстві України. Митна справа. 2013. № 2 (86). Ч.2. Кн.1. С. 100–105.
112. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при совершении преступлений : монографія. М., 2000. 296 с.
113. Махов В. Н., В. А. Образцов, К. Т Чернова Расследование преступных нарушений правил при производстве строительных работ. М., 1979. С. 53.

114. Мельников В. С. Об актуальности изучения производственной травмы судебно-медицинскими экспертами. Матер. II-го Всеросс. съезда судебных медиков: тезисы докладов. Иркутск–М., 1987. С. 40–42.
115. Моїсєєв О. М. Прагматична модель взаємодії сторін у змагальному процесі. Правничий часопис Донецького університету. 2012. № 2(28). С. 141–146.
116. Морозов В.Н. Методика расследования преступлений, связанных с аварийными взрывами дисс. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / Морозов Владимир Николаевич Тула., 2008. 222 с.
117. Навроцький В.О. Правова експертиза у кримінальних справах. URL: http://uba.ua/documents/doc/v_navrockiy_speech.pdf
118. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания». Криминалистика и судебная экспертиза: Респ. межвед. науч.-метод. сб. К.: Вища школа, 1980. Вып.21. С.37–42.
119. Настольная книга следователя. М.: Юр. лит., 1949. 880 с.
120. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
121. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. М.: Юристь, 1997. С. 281.
122. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: Науково-практичний посібник / За ред. Н. І. Клименко. К.: ЮрІнком Інтер, 2005. 216 с.
123. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) : учеб. пособ. М. : Юристь, 1995. 64 с.
124. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. М., 2005. С. 128–129.
125. Осмотр места происшествия. А. Н. Васильев, А. Р. Ратинов, Н. А. Селиванов и др. М.: Юрид. лит., 1960. 379 с.

126. Офіційний сайт Харківського НДЕКЦ МВС України. URL: <http://ndekc.kh.ua/27-vts-ekspertizy/92-elektrotekhnichna-ekspertiza>
127. Офіційний сайт Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. URL: <http://www.hniise.gov.ua/13958-ekspertiza-bezpeki-zhittdyalnost.html>
128. Перелік робіт з підвищеною небезпекою (НПАОП 0.00 – 4.12-2005). Державний комітет України з нагляду за охороною праці. Наказ від 26 січня 2005 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0232-05>
129. Пилипенко Г. М. Принципи залучення експерта сторонами кримінального провадження. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 9. С. 110–114.
130. Пилипенко Г. М. Ситуації досудового розслідування, що потребують залучення експертів (обізнаних осіб). Наше право. 2013. № 11. С. 80–86.
131. Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді. Криміналістика и судебная экспертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. 2013. Вип. 58. Ч. 2. С. 68–74.
132. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. Минск: Высш. шк., 1978. 176 с.
133. Постанова Закарпатського окружного адміністративного суду від 17 червня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45397378>
134. Початковий етап розслідування злочинів проти безпеки виробництва: практичний посібник / Уклад.: І. В. Кубарєв, О. В. Одерій, О. Ю. Татаров, О. В. Меживой, Т. О. Лоскутов. Донецьк: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2014. 64 с.
135. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку. Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80>

136. Про доповнення частини й статті 3 Кримінального процесуального кодексу України (щодо визначення поняття спеціальні знання). Проект Закону України. реєстр. № 3679 від 22 листопада 2013 року URL:

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=49162&pf35401=284202>

137. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події. Наказ МВС України № 1339 від 3 листопада 2015 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>

138. Про затвердження Класифікатора розподілу травм за ступенем тяжкості. Міністерство охорони здоров'я України. Наказ від 4 липня 2007 року № 370. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0902-07>

139. Про затвердження положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів. Міністерство Юстиції України. Наказ від 3 березня 2015 року № 301/5 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>

140. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ. Наказ Міністерства внутрішніх справ № 1343 від 3 листопада 2015 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.

141. Про охорону праці. Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49, ст. 668).

142. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09/conv>

143. Про судову експертизу. Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv/parao57#o57>

144. Процесуальні, організаційні та етичні основи судово-медичної експертизи в Україні: Навчально-методичний посібник /М.В. Банчук, В.В. Войченко, Г.А. Зарицький, О.Ю. Петрошак (за заг. редакцією проф. В.Д. Мішалова). Київ, 2010. 243 с.

145. Психология и техника : [сборник статей] / Под ред. Д. А. Ошанина. М.: Просвещение, 1965. 248 с.

146. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия. К.:РИО МВД Украины, 1994. 672 с.

147. Расследование дел о вредительских и диверсионных актах, совершаемых при помощи и под видом нарушения правил техники безопасности, а также дел об иных преступлениях, связанных с нарушением правил техники безопасности. Пособие для следователей. М. : Юр. изд-во НКЮ СССР, 1937. 81 с.

148. Расследование нарушений правил техники безопасности на железнодорожном транспорте, в лесозаготовительной промышленности, при производстве основных сельскохозяйственных работ, на хлебоприемных и зерноперерабатывающих предприятиях: Методическое пособие. М.: ВНИИ ПУЗП, 1990. 80 с.

149. Расследование нарушений правил техники безопасности при нефтедобыче, на взрывоопасных предприятиях, во взрывоопасных цехах и в стоительстве: Методическое пособие. М.: ВНИИ ПУЗП, 1989. 72 с.

150. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности в горнорудной, металлургической и машиностроительной промышленности. М.: ВНИИ ПУЗП, 1990. 72 с.

151. Расследование преступных нарушений правил техники безопасности: Общие положения / Н. А. Селиванов, В. И. Беджашев, Л. Н.

Викторова и др.; рук. авт. кол. и отв. ред. Н. А. Селиванов : Всесоюз. науч.-исследовательский ин-т проблем укрепления законности и правопорядка. Вып. 1. М., 1990. 80 с.

152. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. М. Ревака. Х., 2006. 21 с.

153. Рішення Апеляційного суду Івано-Франківської області від 22 січня 2015 року № 22-ц/779/281/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

154. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб Видавничий Будинок «Аванпост-Прим». К.: 2010. 304 с.

155. Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР. К. : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

156. Салтевский М.В. Криминалистика: учеб. пособие. Юрист, 1996. 433 с.

157. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі). К.: Кондор, 2005. 586 с.

158. Самойлов А. Ю. Особенности методики расследования преступлений, совершенных на объектах химической и нефтеперерабатывающей промышленности : дисс. ... канд.. юрид. наук : 12.00.09 / Самойлов Александр Юрьевич. Уфа., 2009. 199 с.

159. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. М. : Городец, 1999. 368 с.

160. Сегай М. Я., Бондар В. С. Інтегративна модель використання спеціальних криміналістичних знань у кримінальному судочинстві. Вісник Академії адвокатури України. 2008. № 3(13). С. 92–95.

161. Сегай М.Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы, методология) : учеб.-метод. пособ. К. : Вид Дім «Ін Юре», 1997. 174 с.

162. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (Зміст, організація використання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2006. 18 с.
163. Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. Право України. 2013. № 5. С. 413–414.
164. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблемні питання застосування нового Кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи. Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідом. наук.-методич. зб. 2013. Вип. 58. Ч. 2. С. 54–59.
165. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань: монограф., за заг. ред. В. О. Комахи. Дніпропетровськ: ІМА – Прес, 2004. С. 26.
166. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы). Криміналістика и судебная экспертиза: Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. К.: РИО МВД УССР, 1969. № 6. С. 199–205.
167. Соколовский З. М. Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам : метод. пособие / З. М. Соколовский. К. : РИО МВД УССР, 1979. 47 с.
168. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2014. Спецвип. № 1. С. 38–42.
169. Стринжа В. К., Надгорний Г. М., Сегай М. Я. Процесуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Вісник Академії правових наук України. К., 1994. № 2. С. 148–154.
170. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса М., 1968.

171. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. М.: ИПК РФЦСЭ. 2005. – 264 с.
172. Судебно-медицинская травматология. Под ред. А. П. Громова, В. Г. Науменко. М., «Медицина», 1977, 368 с.
173. Судова медицина: підручник для студентів мед. Вузів. За ред.. І. О. Концевич, Б. В. Михайличенка К.: МП «Леся», 1997. 656 с.
174. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: Монографія / Комаха В. О., Кривда Г. Ф. та ін.; За заг. ред. Комахи В. О. Чернівці: Золоті литаври, 2004. 339 с.
175. Таран О. В. Збирання та використання нормативно-технічної документації у розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці. Право і суспільство. 2011. № 3. С. 220–224.
176. Таран О. В. Розслідування злочинів проти безпеки виробництва: проблеми та шляхи розв'язання. Сучасні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, проф. В. П. Колмакова. Одеса. : Юрид. л-ра, 2013. С. 305.
177. Таран О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: монографія. К.: «ДІА», 2012. 352 с.
178. Тарасов-Родионов П.И., Шавер Б.М. Руководство по расследованию преступлений: Пособие для прокуроров, следователей и работников милиции. М.: Юр. изд-во НКЮ СССР, 1941. 191 с.
179. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений: монография. М.: Юрлитинформ, 2011. 152 с.
180. Тимофеева Н.В. Особенности проведения осмотра места происшествия с участием специалиста при расследовании преступлений

против безопасности производства. Научно-методический журнал «Право и политика». 2017. № 1 С.83–88.

181. Тимофеева Н.В. Участь специалиста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1(102). С. 278–288.

182. Тимофеева Н.В. Участь специалиста у організації і проведенні допиту при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 1 (15). С. 328–337.

183. Тіщенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харків. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листоп. 2013 р.). Х. : Право. 192 с.

184. Трегубов В.В. Использование специальных знаний при расследовании неосторожных преступлений, связанных со взрывами на объектах промышленности, транспорта, сельского и коммунального хозяйства. Дисс. канд. юрид. наук. М., 2006. 231 с.

185. Тулупов С. Д., Сабадаш В. В. Судова експертиза порушень у галузі безпеки життєдіяльності, охорони праці та ергономічного забезпечення. Вестник ХНАДУ. 2006. № 32. С.113–116, с. 114–115.

186. Тяжкова И. М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / Тяжкова И. М. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 278 с.

187. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

188. Участие специалиста в процессуальных действиях: учебник. Под общ. ред. А. М. Зинина. Москва: Проспект, 2016. 288 с.

189. Федотов Н. Н. Форензика – компьютерная криминалистика. М.: Юридический Мир, 2007. 432 с.
190. Формирование технических знаний на уроках технологии. URL: http://studbooks.net/755853/pedagogika/klassifikatsiya_tekhnicheskikh_znaniy#61
191. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Киев, 1984. 19 с.
192. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
193. Человеческий фактор: в 6 т.: пер. с англ./ Ж. Кристенсен, Д. Мейстер, П.Фоули и др. М.: Мир, 1991. Т.1 Эргономика – комплексная научно-техническая дисциплина. 599 с.
194. Шавер Б. М. Руководство по расследованию преступлений : пособие для прокуроров, следователей и работников милиции / Б. М. Шавер, П. И. Тарасов-Родионов. М., 1941. 191 с.
195. Шавер Б. М., Винберг А. И. Криминалистика. М.: Юр.изд-во НКЮ СССР., 1940. 200 с.
196. Шейнин Г. Методика расследования дел о несчастных случаях на производстве. Вопросы советской криминалистики. 1933. С. 58–59.
197. Шейнин Г., Ландгут Е., Методика расследования дел о несчастных случаях на производстве. Вопросы советской криминалистики. Сборник статей. Л.: Изд-во Леноблисполкома и Ленсовета, 1933. С. 58–59.
198. Шепитько В. Ю. О пределах использования специальных знаний в уголовном процес се. Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матер. IV міжн. наук.-прак. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). Одеса, 2012. С. 499–502.
199. Шепітько В. Ю. Допит: Наук.-практ. посіб. Х.: КримАрт, 1998. 36 с.

200. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. Судова експертиза. 2014. № 1. С. 11–18.
201. Шепітько В.Ю. Криміналістика: Навч. посібник. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. 640 с.
202. Шепітько В.Ю. Тактика огляду місця події (проблеми використання типового та евристичного у діяльності слідчого). Юридичний радник. Х.: Страйд, 2006. № 1 (9). С. 88–89.
203. Щербаковский М. Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: У-нт внутр. дел МВД Украины, 1999. 78 с.
204. Щербаковский М.Г. Сущность специальных знаний, как критерий разграничения компетенции следователя, специалиста и эксперта. Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики : материалы межд. науч.-практ. конф. (Симферополь, 7–8 сент. 2006 г.). Симферополь : КрымНИИСЭ, 2006. С. 102–110.
205. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). М. : Юридическая литература, 1967. – 152 с.
206. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юридическая литература, 1967. 152 с.
207. Эксархопуло А. А. Правовые основы использования специальных познаний и технических средств в расследовании уголовных дел. Проблемы раскрытия преступлений в свете современного уголовно-процессуального законодательства : материалы Всероссийск. науч-практич. конференции, посвященной памяти И. Ф. Герасимова (г. Екатеринбург, 6–7 февраля 2003 г.). Екатеринбург, 2003. С. 525–527.
208. Эргономика в вопросах и ответах: Материалы понятийной базы эргономики / Г.М. Зараковский, В.М. Мунипов, П.Я. Шлаен / Под ред. Е.Л. Куличкова и А.А. Польского. Тверь: Эргоцентр, 1993. 68 с.

209. Яблоков Н. П. Исследование обстоятельств преступных нарушений правил безопасности труда. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 146 с.
210. Яблоков Н. П. О субъекте преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности. Советская юстиция. 1968. № 23. С. 7–8.
211. Яблоков Н.П. Методика расследования уголовных дел о нарушениях правил техники безопасности: Лекция. М.: ВЮЗИ, 1958. 59 с.
212. Les systemes hommes – machines Introduction a l'ergonomie par Maurice de Montmollin Directeur a SEMA-Organisation Presses Universitaires de France Paris 1967.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані опитування слідчих Національної поліції (органів внутрішніх справ) (173 особи) та експертів (124 особи) про проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва (Київська, Харківська, Дніпропетровська, Вінницька, Чернігівська області та м. Київ)

1. Ваш досвід роботи слідчим:

1-3 роки: 78 %

3-5 років: 14 %

більше 5 років: 8 %

2. Досвід розслідування злочинів проти безпеки виробництва (зазначте приблизно кількість проваджень) _____

3. Чи вважаєте Ви обов'язковим (доцільним) використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва?

так 100 %

не завжди (залежно від обставин провадження)

ні

4. Чи вважаєте Ви достатньою свою обізнаність про можливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва?

так 10 %

ні 87 %

складно відповісти 3 %

5. Зазначте свої побажання і рекомендації щодо підвищення обізнаності про можливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва

методичні рекомендації 76 %

роз'яснення, інформаційні листи про:

види спеціальних знань 68 %; зміст спеціальних знань 65%; можливості 78 %; суб'єктів 58 %

інше _____

6. Які специфічні (не характерні для інших проваджень) завдання розслідування викликають складності?

зміст документації (термінологія, призначення окремих документів, вимоги до оформлення) 76 %

належність (відношення) документів до обставин кримінального правопорушення 73 %

загальне уявлення про систему документації 54 %

місце знаходження документів 35 %

пошук слідів злочину (ознаки підроблення, внесення змін та ін.) 15 %.

7. Які проблеми проведення експертизи з питань безпеки життєдіяльності та охорони праці Ви можете виокремити?

(відкрита форма запитання, представлено конкретні зауваження)

Слідчі:

прийняття матеріалів, які мають неналежне оформлення;

не дослідження об'єктів, які мають значення для кримінального провадження (вибірковість дослідження об'єктів без обґрунтування такого вибору та не взяття до уваги інших об'єктів);

відсутність технічних розрахунків у висновках;

відсутність опису процесу застосування методів дослідження;

відсутність експертної оцінки результатів дослідження в описовій частині висновку;

відсутність роз'яснень спеціальної термінології;

обґрунтування висновків матеріалами провадження, а не результатами досліджень;

відсутність/неналежний опис об'єктів, наданих на експертизу.

Експерти:

процесуальні порушення під час оформлення та надання матеріалів для проведення експертизи;

незадовільний стан документації, що подається для проведення експертизи (порушення вимог щодо періодичного перегляду окремих документів, для яких встановлено такі вимоги (інструкції, положення), розроблення документів на підставі нормативної бази, що втратила чинність); просторочені терміни дії посвідчень, відсутність/недоліки документації про проходження медичних оглядів та ін.);

відсутність/незадовільний стан експлуатаційної документації (відсутність паспортів, керівництв з експлуатації);

неправильна постановка питань для проведення експертизи;

несвоєчасне/формальне задоволення клопотань про надання експерту додаткових матеріалів.

8. Зазначте які недоліки і проблеми проведення електротехнічної експертизи є поширеними у практиці розслідування злочинів проти безпеки виробництва (відкрита форма запитання, представлено конкретні зауваження)

Слідчі: не отримано відповідей

Експерти: пов'язують такі недоліки з неправильними або недостатніми діями слідчого, спеціаліста, які проводити огляд місця події:

не проведення перевірки загального технічного стану електроустановки; відсутність/недостатність інформації про елементи електрообладнання, несправність/пошкодження яких призвели до настання нещасного випадку (ізоляція, засоби електрозахисту, провідність підлоги та ін.);

не проведення інструментальних вимірів, перевірки (у випадках, коли це необхідно);

відсутність даних про проведення перевірок, які передбачені нормативно-правовими вимогами, лабораторних досліджень;

відсутність даних про вимірювання температури, вологості, загазованості, запиленості;

відсутність даних про стан одягу, взуття потерпілого.

9. Які проблеми проведення судово-медичної експертизи можна визначити як типові?

Слідчі:

відсутність висновку про знаряддя, предмет, яким нанесено ушкодження (у випадках, коли є підстави для такого висновку) 52 %;

відсутність результатів оцінки досліджень, обґрунтування висновків щодо запитань, які були поставлені 43 %;

необґрунтованість характеру, виду, механізму, послідовності утворення ушкоджень, причин смерті 41 %;

невідповідність висновків експертизи матеріалам провадження 38 %;

ненадання відповідей не усі поставлені запитання 35 %;

копіювання у висновку клінічних діагнозів без проведення власних досліджень, некритичне використання медичних документів 34 %;

відсутність відповіді на запитання про давність ушкоджень 28 %;

не дослідження одягу, у якому був потерпілий на момент отримання травми 21 %;

недоліки/відсутність опису об'єктів, які надані на експертизу 18 %

Експерти:

незадоволення/задоволення не у належному обсязі клопотань про надання матеріалів для експертизи 75 %;

постановка запитань, які не належать до компетенції експерта 43 %;

неналежна якість об'єктів та матеріалів, які надаються на експертизу 39 %;

надання для експертизи матеріалів (зазвичай медична документація), отриманих з процесуальними порушеннями, без належного оформлення 25 %.

Додаток Б

Аналітична довідка за результатами вивчення матеріалів 325 кримінальних проваджень (відповідно до розробленої програми)

1. Коротка фабула, кваліфікація. Наявність даних про залучення спеціаліста.
 - спеціаліст залучався 89 %
 - залучено декілька спеціалістів 7 %
 - спеціаліст не залучався 11 %
 - 1.1. Спеціаліст:
 - працівники органів досудового розслідування НП та Експертної служби МВС України 75 %
 - спеціаліст (технічні знання) 25 %
 - судово-медичний експерт, лікар 34 %
2. Форми використання спеціальних знань
 - проведення експертизи 86 %
 - консультативна допомога спеціаліста 72 %
 - залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій 64 %
 - допит експерта 12%
 - допит обізнаних осіб 9 %
 - використання власних спеціальних знань слідчим 6%
3. Діяльність спеціаліста у кримінальному провадженні
 - консультації, роз'яснення щодо змісту технічної документації, можливих місць її знаходження; особливостей будови, порядку роботи виробничого обладнання, специфічних об'єктів виробничого середовища, зв'язку об'єктів виробничого середовища та їх місця у технологічних процесах та ін. 85 %
 - надання технічної допомоги (ч. 2 ст. 71 КПК України) 62 %
 - участь у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій 65 %
 - підготовка запитань експерту 43 %
 - запитання для проведення допиту різних категорій осіб 45 %
 - консультації щодо пошуку, вилучення, зберігання, транспортування речових доказів, документів та інших об'єктів для проведення експертизи 21 %
 - участь у підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій 3 %
4. Експертизи, які проводяться у кримінальних провадженнях
 - безпеки життєдіяльності (дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці) 68 %
 - судово-медична (72 %)
 - електротехнічна (дослідження технічної експлуатації електроустаткування) (12 %)

інші 5 % (будівельно-технічна (дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів); пожежно-технічна (дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання пожежної безпеки); комп'ютерно-технічна (дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів); вибухово-технічна (дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху, дослідження обставин вибуху); технічна експертиза документів (дослідження реквізитів документів); гірничотехнічна (дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах); почеркознавча (дослідження почерку і підписів); трасологічна (дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами)

5. Недоліки і помилки при проведенні ОМП, що пов'язані з використанням спеціальних знань

не проведення ОМП 19 % (про нещасний випадок не було повідомлено правоохоронні органи, розслідування проводила технічна комісія з розслідування нещасного випадку на виробництві, результати та висновки роботи якої стали підставою для початку кримінального провадження

несвоєчасне проведення ОМП 32 %

проведення ОМП без участі спеціалістів 75 % (у тому числі 9 % без участі спеціаліста у галузі судової медицини або лікаря у випадках, коли його обов'язкова участь передбачена КПК України)

при проведенні ОМП не застосовуються науково-технічні криміналістичні засоби 54 %

тактичні недоліки 48 %: неправильне визначення (невиправдане звуження) меж ОМП (обмеження огляду безпосереднім місцем, де стався нещасний випадок без «прив'язки» до інших об'єктів виробничого середовища та ін.)

недоліки фіксації результатів ОМП у протоколі 39 % (не відображення, відсутність схем, креслень, планів розташування виробничих об'єктів. Помилки щодо: назв виробничих об'єктів, їх функцій та призначення, не зазначено серію, номер та інші характеристики об'єктів, які описуються, не зазначено про стан різноманітних показників виробничого середовища тощо)

недоліки роботи з речовими доказами (слідами) 58 % (поширені випадки відмови вилучати нетипові сліди (громіздкі об'єкти, частини виробничого обладнання, об'єкти, вилучення яких призведе до зупинки виробничого процесу тощо), помилки під час пакування та транспортування специфічних об'єктів

не приділення уваги негативним обставинам

6. Недоліки проведення допитів, що пов'язані з використанням спеціальних знань

відступіть підготовки до допиту 36 %

неправильно визначено послідовність допитів 32 %

Додаток В

Алгоритм дій спеціаліста під час проведення огляду місця події (електротравма).

1. Вивчення обстановки, що передувала нещасному випадку.
2. Пошук, визначення точного місця входу електричного струму (зазвичай спільно з судово-медичним експертом, лікарем) в тіло потерпілого (зазвичай, це кінцівки людини: руки – внаслідок торкання до токовідних частин електроустановки, ноги – під час крокової напруги).
3. За місцем входу струму – міткою (за її зовнішнім виглядом – величиною, кольором шкіри, станом, зокрема рваною тканиною, глибиною рани, піком електричною дугою тощо) можна визначити, які життєво важливі органи людини постраждали найбільше).
4. За характером зовнішнього малюнка мітки та її розташування на тілі (долоня, тильна сторона долоні, пальці, між пальцями, відкрита частина шиї) визначити точне місце контакту тіла людини з поверхнею електроустановки, що перебувала під небезпечною напругою.
5. Перевірка стану електроустановки та тих вузлів і місць, несправність яких його спричинила. Передусім – це заземлюючі пристрої: можливий обрив заземлюючих провідників, тобто проводиться перевірка наявності ланцюга між контуром заземлення і елементами електроустановки, що заземлюється.
6. Перевірка наявності останніх документальних даних про вимірювання опору заземлюючого контуру, а за необхідності здійснюється інструментальна перевірка його реальної величини. Здійснюється перевірка стану ізоляції електропроводів, зокрема силових і освітлювальних мереж.
7. Обстеження приміщення (приміщень) за ступенем електричної небезпеки: вимірювання температури, вологості, загазованості, запиленості. Приділяється увага струмопровідності приміщень. Оглядається одяг і взуття потерпілого (вологість, забрудненість, зношеність, провідність тощо).
8. З'ясування стану забезпечення і дотримання організаційних і технічних заходів, що забезпечують безпеку робіт.

Додаток Г
Акти впровадження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності
01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-1369 16 червня 201 6 р.

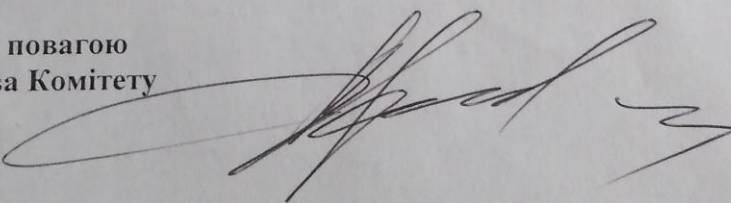
Ректору Національної академії
внутрішніх справ
Черню В.В.
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, 03035

Шановний Володимире Васильовичу!

Повідомляємо Вам, що пропозиції щодо вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України, підготовлені здобувачем лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Тимофєєвою Н.В. за результатами виконаного дисертаційного дослідження за темою «Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва», доведені до відома народних депутатів – членів Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності для можливого врахування ними, як суб'єктами права законодавчої ініціативи, у законотворчій діяльності.

З повагою
Голова Комітету

А. Кожем'якін

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України

С.Д. Гусарєв

23 . 02 . 2018 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації аспіранта здобувача наукової
лабораторії з проблем досудового розслідування навчально-наукового
інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ**

**Тимофєєвої Нелі Василівни «Використання спеціальних знань при
розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва» на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний
процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова
діяльність у освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: директора Інституту післядипломної освіти, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Л.Д. (голова комісії), завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Рожнової В.В., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна А.В., склала цей акт про те, що результати дисертації Тимофєєвої Н.В. на тему: «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Тимофєєвої Н.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Судові та правоохоронні органи України», у рамках підвищення

кваліфікації слідчих та працівників підрозділів згідно із затвердженими МВС навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки

Л.Д. Удалова

Члени комісії:
кандидат юридичних наук, доцент

В.В. Рожнова

кандидат юридичних наук, доцент

А.В. Самодін

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника
Департаменту захисту економіки
Національної поліції України
підполковник поліції

С.А. Вязмікін
19.12.2016 року

**про впровадження результатів наукового дослідження здобувача
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ Бабич Нелі Василівни на тему:
«Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти
безпеки виробництва»**

Комісія у складі: начальника відділу ДЗЕ Національної поліції України майора поліції Бражника В.В. (голова), головного оперуповноваженого – інспектора Департаменту ЗЕ НП України підполковника поліції Носка С.В., головного спеціаліста Департаменту ЗЕ НП України Панасенка Б.В., склала цей акт про те, що результати наукового дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Бабич Н.В. на тему: «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва» використовуються у правозастосовній діяльності під час проведення занять зі службової підготовки з працівниками ДЗЕ НП України та мають наукове значення, що полягає в можливості використання положень, рекомендацій і висновків у практичній діяльності оперативних підрозділів.

Використання результатів наукового дослідження сприятиме активізації підвищення ефективності у попередженні, своєчасному виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень у економічній сфері.

Голова комісії
Начальник відділу
ДЗЕ НП України
Майор поліції

В.В. Бражник

Члени комісії:
Головний оперуповноважений інспектор
ДЗЕ НП України
підполковник поліції

С.В. Носко

Головний спеціаліст
ДЗЕ НП України

Б.В. Панасенко

Додаток Д

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бабич Н.В. Використання знань у галузі технічних наук під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (8). С. 200–230.

2. Бабич Н.В. Теоретико-методологічні засади дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В.В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. К. :ПК «типографія від «А» до «Я», 2015. № 2 (24). С 43–50.*

3. Бабич Н.В., Таран О.В. Поняття, види і форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 168–178.

4. Тимофєєва Н.В. Участь спеціаліста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(102). С. 278–288.

5. Тимофеева Н.В. Особенности проведения осмотра места происшествия с участием специалиста при расследовании преступлений против безопасности производства. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. № 1 С.83–88.

6. Тимофєєва Н.В. Участь спеціаліста у організації і проведенні допиту при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 328–337;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Бабич Н.В. Проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми права очима молодих учених*: тези доп. підсумкової наук.-теорет. конф. : у 2 ч. (Київ, 4 берез. 2014 року). Ч. 1. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 16–18.

8. Бабич Н.В. Участь спеціаліста під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 131–133.

9. Бабич Н.В. Консультативна допомога спеціаліста з охорони праці у проведенні огляду під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні*: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 28 листоп. 2014 року). – Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 54–56.

10. Бабич Н.В. Судова інженерно-технічна експертиза з безпеки життєдіяльності і охорони праці при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України* : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Ч. 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.) – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 142–144.

11. Бабич Н.В. Підстави та умови використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 176–178.

12. Бабич Н.В. Висновок експерта у розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. наук. т-ва

курсантів (Київ, 19 берез. 2015 р.) : [у 2 ч.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч.1. С. 186–189.

13. Бабич Н.В. Нормативно-правовое регулирование использования специальных знаний при расследовании преступлений против безопасности производства. *Борьба с преступностью: теория и практика*: тезисы докладов IV Международной научно-практической конференции (Могилев, 25 марта 2016 года). М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь»; ред. кол.: Ю.П. Шкаплеров (отв. ред.) [и др.]. Могилев: Могилев. Институт МВД, 2016. С. 310–312;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : метод. рек. / Таран О.В., Тимофєєва Н.В. Київ, 2016. 55 с.